

N Á R O D O P I S N Á

revue

3/2011

AUTOŘI STUDIÍ A ČLÁNKŮ NR 3/2011:

PhDr. FERDINAND VRÁBEL (*1948) vystudoval archivnictví na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Působil na úseku bibliografie a předarchivní péče v různých knihovnách a institucích. Specializuje se na novější dějiny, především na národní obrození, první světovou válku, čs. legie, dějiny Československa a národnostní problematiku.

prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc. (*1954) vystudoval etnografii a historii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a poté doktorský studijní program etnografie a folkloristiky na Univerzitě Sv. Klimenta Ochridského v Sofii. V současné době přednáší moderní české a slovenské dějiny na Filozofické fakultě UK v Praze a světové dějiny 19. a 20. století na Filozofické fakultě Univerzity Sv. Cyrila a Metoda v Trnavě. Je vědeckým pracovníkem Masarykova ústavu a Archivu AV ČR v Praze. Specializuje se na studium národnostních a etnických konfliktů ve střední Evropě a na Balkáně v 19. a 20. století.

PhDr. DALIBOR VÁCHA (*1980) vystudoval obor anglický jazyk – dějepis na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. V současné době je externím doktorandem a spolupracovníkem Historického ústavu Jihočeské univerzity. Z badatelského hlediska se zabývá především dějinami každodennosti a myšlení československých legionářů v Rusku v letech 1914-1920 a také dějinami první československé republiky.

JAN KINCL (*1971) absolvoval Vojenskou střední odbornou školu v Žilině, je aktivním příslušníkem Armády ČR. Zajímá se o středověké dějiny zemí Koruny české, čs. legie, první a druhou světovou válku, třetí odboj a vojenská pietní místa.

MUDr. SVATOPLUK VALNÍČEK (*1928) vystudoval Lékařskou fakultu Masarykovy univerzity v Brně, působí jako emeritní lékař na ODK FN Brno (Dětská nemocnice), syn italského legionáře, člen Československé obce legionářské Brno 2, kde má přidělenou problematiku italských legií a kontakty s potomky italských legionářů. Publikoval články z historie legií a čs. zahraničního odboje v historickém periodiku Hlasy a na webových stránkách ČSOL.

Mgr. Jiří HÖHN (*1981) vystudoval muzikologii na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Od roku 2008 působí jako výzkumný pracovník Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici a od roku 2010 je posluchačem doktorského studia na katedře muzikologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Zabývá se hudební organologií.

N Á R O D O P I S N Á

revue

3/2011

OBSAH

Studie a články

Príbeh československých légii (<i>Ferdinand Vrábek</i>)	159
Legie a legionáři v české a slovenské tradici a historiografii (<i>Jan Rychlík</i>)	170
Na Dálném východě. Sonda do každodennosti československých legií v Rusku (<i>Dalibor Vácha</i>)	181

Materiály a ostatní studie

Legionárske spomienky, zápisníky a denníky (<i>Jan Kincl – Svatopluk Valníček – Ferdinand Vrábek</i>)	192
Lidový houslař Martin Kuča ze Strážnice (1888–1967) (<i>Jiří Höhn</i>)	205

Fotozastavení

Ruské legie aneb Cesta tam a zase zpátky (<i>Martin Šimša</i>)	212
--	-----

Rozhovor

Vzájemný rozhovor dvou jubilatů (<i>Miloš Melzer, Miroslav Válka</i>)	216
---	-----

Konference

Slohové ohlasy ve venkovské architektuře (<i>Roman Malach</i>)	220
Podbíživost je cesta? Zpráva ze semináře o vinných sklepech (<i>Jitka Matuszková</i>)	221

Výstavy

Výstava Legionáři Trutnovska v boji za vznik Československa (<i>Tomáš Pilvousek</i>)	221
Výstava Jízda králů ze Skoronic (<i>Lenka Gronská</i>)	222

Festivaly

Mezinárodní folklorní festival Strážnice a Dětská Strážnice 2011 (<i>Ludmila Tarcalová</i>)	224
11. mezinárodní folklorní festival „Łužica – Lausitz – Lusatia 2011“ (<i>Miroslav Válka</i>)	226

Recenze

J. Langer: Lidové stavby v Evropě (<i>Lubomír Procházka</i>)	227
H. Hlôšková: Individuálna a kolektívna historická pamäť. (Vybrané folkloristické aspekty) (<i>Jana Nosková</i>)	228
J. Nejd: Tradiční jídla česko-bavorského příhraničí / Traditionelle Gerichte des böhmischen Grenzgebietes (<i>Marta Ulrychová</i>)	230
I. Přibyllová – L. Uhlíková (eds.): Smích a pláč / Laughter and Crying (<i>Eva Krekovičová</i>)	231
V. Thořová: Lidové písně z Havlíčkobrodsko (<i>Marta Toncrová</i>)	232

Zprávy

International Library of African Music (ILAM) (<i>Aleš Opekar</i>)	233
Závěrečná zpráva o realizaci projektu identifikace a dokumentace tradiční lidové kultury v České republice (<i>Jan Blahůšek</i>)	234

Resumé

236

PRÍBEH ČESKOSLOVENSKÝCH LÉGIÍ

Ferdinand Vrábel

Vojenská teoretici považujú dobrovoľnícke vojsko za najefektívnejší spôsob budovania spoľahlivej armády pozostávajúcej z odhodlaných a uvedomelých príslušníkov ozbrojených síl, ktorí vedia za čo bojujú a stráďajú, a za čo nasadzujú svoje životy. Bojová morálka takéhoto ozbrojeného telesa je na neporovnateľne vyššej úrovni ako u takých vojenských jednotiek, ktorých príslušníci boli do vojenskej služby mobilizovaní nútené, ktorí nevedia, za čo bojujú a štát, ktorý ich do svojej armády povolal proti ich vôli a v rozpore s ich presvedčením, nepovažujú za svoj. Príbeh československého zahraničného vojska (1914–1920), správnosť takéhoto názoru plne potvrdzuje. Naše zahraničné vojsko, neskôr nazvané légiami (české a slovenské, ale v najsprávnejšej lexikálnej verzii československé¹ légie) vznikli z tých najskromnejších podmienok a časom vyrástli na dobre organizovanú a bojaschopnú armádu ešte neexistujúceho štátu. Ale jednotky toho „štátu“ ešte pred jeho vznikom 28. 10. 1918 zviadli viacero úspešných bojov s nepriateľom a minimálne v dvoch prípadoch sa im podarilo prelomiť aj zákopové línie na fronte (Papoušek 1921: 38–39, Galandauer 2002: 42–44). Dokázali sa samozásobiť všetkým potrebným materiálom a napokon podnikli v dejinách vojenstva výnimočný, vcelku usporiadaný a dobre organizovaný presun na trasu mnoho tisícov kilometrov na ceste z Ukrajiny cez ruskú Sibir až do Vladivostoku a odtiaľ rôznymi trasami do vlasti. Tento výkon musí ešte aj dnes, ak bude objektívny, oceniť ktorýkoľvek vojenský expert, teoretik vojenského „remesla“ alebo historik.²

Problematika légii a legionárov bola a zväčša až na malé výnimky (napríklad práce Dalibora Váchu 2008, 2011 a niektorých literárnych historikov) je aj v súčasnosti rozoberaná zväčša len z hľadiska politických a vojenských dejín. Legionári však zanechali po sebe aj množstvo takých dokumentov, ktoré nám približujú ich každodenný život a poskytujú veľa námetov na medziodborový výskum aj pre etnografov, literárnych historikov, geografov, historikov práva či hospodárskych dejín. Ide o celé stovky memoárov, spomienok a denníkov, dopisy, pohľadnice, ale aj skutočné literárne diela, spracované často na vysokej úrovni, od románov, cez poviedky až po básne a pesničky, ktoré sa viažu k príbehu légii. Zachytávajú často

aj dobové zvyky, rôzne podrobnosti a obrazy zo života ako vojakov rôznych armád, tak aj rozličných národov i profesných skupín viacerých, často aj exotických krajín, preto sú veľmi cenným pramenným materiálom.

Myšlienka vybudovania zahraničného vojska pozostávajúceho z národne a vlastenecky cítiacich Čechov a Slovákov v rokoch prvej svetovej vojny v mnohom nadväzovala na predvojnové antimilitaristické hnutie a prejavy slovanskej solidarity a vzájomnosti, ktoré sa v predvojnových Čechách i na Slovensku, vtedy súčasťou Rakúsko-Uhorska, rozšírili výdatne živene aj idealistickými rusofilskými názormi časti vedúcich politikov medzi Čechmi (Karel Kramář, Josef Dürych) aj Slovákami (Svetozár Hurban Vajanský) najmä v súvislosti s balkánskymi vojnami v rokoch 1912–1913 (Pichlík 1961, Paulová 1963, Dangl 1979). Spoločnosť v Čechách a aj na Slovensku bola prevažne rusofilská, ale nie vždy dôsledne antimilitaristická. Preto dochádzalo najmä na začiatku vojny aj k prejavom lojality, vlastenectva a nadšenia z „boja za vlasť“ (Šrobár 1922: 5–6, Fidler 2003: 8–9). Základné útvary neskoršej československej (dnes českej a slovenskej) armády vyrástli síce spontánne, ale organizované³ a postupne sa za hranicami Rakúsko-Uhorska rozrastali počas celého konfliktu (1914–1918) v rôznych štátoch ako dobrovoľnícke zahraničné vojsko. Tieto ozbrojené útvary mali vlastné velenie a organizovalo ich zahraničné revolučné politické vedenie so súhlasom krajín Dohody – Ruska, Francúzska a Veľkej Británie, neskôr aj Talianska a USA. Politicky boli zaštitené Československou národnou radou (ČsNR) na čele s Tomášom Garrigue Masarykom, Edvardom Benešom a Milanom Rastislavom Štefánikom. Cieľom bolo vybojovať po boku dohodových štátov politickú samostatnosť, oslobodiť Čechov a Slovákov a vytvoriť samostatný spoločný štát (Pichlík 1991: 37–39). To sa po mnohých obetiach a strádaníach aj podarilo. Preto je aj pochopiteľné, že legionárske tradície – spolu s husitskými (Jan Žižka, Prokop Holý) – sa stali základom, na ktorých sa v rokoch 1918–1938 budovali bojové tradície našich ozbrojených síl.

Pre rakúsko-uhorskú armádu ešte vo vyhrotenejšej miere platili pomery v celej spoločnosti – národnostné a triedne rozpory, povýšenosť generality a dôstojníckeho

zboru, drsné spôsoby poddôstojníkov, feldvéblov a šikovateľov. Pomery v armáde zhoršovalo aj takmer bezprávne postavenie mužstva, najmä slovanského pôvodu, ktorým sa vojenská mašinéria svojim drilom a násilím usilovala vtlačiť najpotrebnejšiu vlastnosť vojaka monarchie: slepú poslušnosť veliteľom a neochvejnú vernosť cisárovi pánovi. Je celkom prirodzené, že všetky uvedené faktory napriek slovám vojenskej prísahy⁵ bojové odhodlanie, jednotu a bojaskopnosť rakúsko-uhorskej armády neupevňovali, ale oslabovali. Tieto pomery v uhorskej časti armády dobre ilustruje vojak a neskorší ruský legionár Janko Jesenský (Jesenský 1936: 12–34).

Na armádu, v ktorej panovali takéto pomery, sa ani veliteľský zbor, ani vedenie štátu nemohli plne spoľahnúť (Cruttwell 1991: 49). To sa plne potvrdilo po vypuknutí ozbrojeného konfliktu v lete roku 1914. Od samého začiatku vojny, ktorá podľa tvrdenia politikov a vojenských stratégov nemala trvať dlho, nie celé roky – ale len pár mesiacov, dochádzalo k antimilitaristickým prejavom, vypovedávaniu poslušnosti, dezerciam a sebamrzačeniu, aj keď zato boli prísne tresty alebo poprava obesením.⁶

Medzi mnohými českými a slovenskými vojakmi rakúsko-uhorskej armády sa šírilo živelné protestné hnutie, ktoré nadväzovalo na predvojnovú vlasteneckú a protivojnovú propagandu. Od samého začiatku vojny bol významným prejavom odporu aj dobrovoľný prechod k nepriateľovi do zajatia. Spočiatku išlo o živelné individuálne protesty, ale čoraz častejšie sa objavovali aj skupinky, ktoré sa organizovali, vymieňali si informácie a názory a pripravovali sa aj na hromadný prechod do zajatia pri prvej vhodnej príležitosti. Pri tom už zohrali svoju úlohu myšlienky národnej uvedomelosti, vlastenectva, slovanskej vzájomnosti a aj rusofilstvo. Známa však už bola aj v zahraničí pôsobiaca skupina okolo profesora českej Karlo-Ferdinandovej univerzity v Prahe Tomáša Garrigue Masaryka orientujúceho sa na myšlienky západnej demokracie a liberalizmu (USA, Veľká Británia, Francúzsko) a jeho domáci spolupracovníci z okruhu tzv. Maffie. V zajatí sa postupne ocitli desiatitisíce Čechov a Slovákov, ktorí sa stali predmetom záujmu predstaviteľov československého zahraničného odboja (Pichlík 1991: 42–43), ale do légii vstúpila len ich menšia časť. Vo vojenskom prostredí zohrali významnú úlohu predovšetkým členovia Sokola,⁷ z ktorých mnohí si do zákopov na východnom fronte brali aj svoje členské legitimácie s nádejou, že im to pomôže a v prípade ruského zajatia sa s nimi bude zaob-

chádzať vládnejšie. V činnosti Sokola, českej telovýchovnej a osvetovej organizácie, sa už pred vojnou prejavil výrazný rast národného sebavedomia a vlasteneckých citov, čo sa prejavovalo aj tým, že Sokol mal veľký vplyv na široké masy obyvateľstva. Sokolské zlety (posledný pred vojnou bol v roku 1912) boli veľkými manifestáciami českého a slovanského vlastenectva. Sokoli patrili k najuvedomelejším členom légii a významne sa podieľali ako na výcviku nováčikov, tak aj na osvetovej činnosti medzi legionármi. Svojimi vystúpeniami si získavali veľké sympatie ako u miestneho obyvateľstva, tak aj u ostatných spojeneckých vojakov (Pichlík 1991: 23, Valníček 2008: 74–75, Urbanová–Vrábel 2010: 156).

Medzi Čechmi, Slovákami a ďalšími slovanskými poddanými cisára Františka Jozefa I. vzbudzoval odpor už spôsob, akým monarchia v pozadí s Nemeckom vyvíjala nátlak na Srbsko a tak keď sa 28. júla 1914 začal útok na Srbsko a rakúske delostrelectvo začalo páliť na Belehrad, nemohlo sa to neodraziť aj na novej vlne sympatií so slovanskými bratmi na Balkáne. Nič nepomáhala ani ideologická ofenzíva a propagandistické tvrdenia, že ide o zachovanie dôstojnosti ríše a odplatu za agresívne zámary Srbska. Aj sarajevská vražda následníka trónu Františka Ferdinanda d'Este a jeho manželky pomáhala zastrieť skutočné vojnychtivé plány Viedne výdatne podporovanej a podnecovanej Berlínom. Náladu a pomery v armáde veľmi dobre charakterizuje aj to, že len medzi 10. októbrom 1914 a 25. septembrom 1915 došlo k devätnástim hromadným prechodom českých vojakov na ruskú stranu frontu. Armádny rozkaz rakúsko-uhorského velenia vtedy uviedol: „*Hanba a hanba*, opovržení a potupa týmto nesvedomitým a nečestným chlapcom, kteří zrazují císaře a říši, kteří kálají prapory naší slavné armády i čest svého národa! Povinností každého Čecha, který má čest v těle, jest, aby udal... tyto lotrovské štváče a zrádce“ (Procházka 2008: 48). Väčšina českých a slovenských vojakov – pokiaľ nepadli, alebo neboli zmrzačení – doslúžila v radoch cisárskej armády, alebo prežila v zajateckých táboroch; do légii vstúpila len ich menšia, ale najuvedomelejšia časť.⁸

Veľká vojna, ako sa vtedy konflikt neskôr nazvaný I. svetovou vojnou označoval, stala sa medzníkom, ktorým jedna dejinná epocha končí a druhá začína (Galántai 1987, Rauchensteiner 1994, Maľkov 1998, Šedivý 2001). Rozhodovalo sa v nej o nových mocenskopolitických pomeroch v Európe i vo svete a ako sa dodatočne

ukázalo aj o zániku stáročných svetových ríš, o oslobodení mnohých dovtedy utláčaných národov a vzniku nových štátov. Nastal rozhodujúci čas, keď sa mohla riešiť aj otázka postavenia českého a slovenského národa novým spôsobom. Zatiaľ čo v rámci Rakúsko-Uhorska pred vojnou neuspeli ani tie najmiernejšie návrhy na reformy týkajúce sa Čechov, Slovákov a ďalších nenemeckých a nemaďarských národov a národností monarchie, po vypuknutí vojny sa otvorili, aj keď sa to vtedy ešte nezдалo, oveľa ďalekosiahlejšie možnosti.

Spočiatku českí aj slovenskí politici doma vydali lojálne a dynastii verné vyhlásenia, ale v zahraničí sa hneď prihlásili o slovo aj také organizácie, ktoré mohli hovoriť slobodne, prihlásiť sa o svoje prirodzené samourčovacie právo a vystúpiť s programom národného oslobodenia. Napríklad Slováci v USA zastúpení Slovenskou ligou už 10. septembra 1914 schválili „Memorandum o krivdách a požiadavkách slovenských“, v ktorom požadovali samourčovacie právo a úplnú národnú samosprávu pre slovenský národ (Čaplovič 2008: 60).

Na počiatku bola vo Francúzsku Rota Nazdar a v Rusku Česká družina

Česi a Slováci, ktorí boli v zahraničí a mohli sa slobodne rozhodovať, už na počiatku vojny v roku 1914, ponúkli svoju pomoc, služby i životy boju o samostatnosť. Mali sa vrátiť domov, pretože kým boli občanmi Rakúsko-Uhorska podliehali mobilizačnému rozkazu, ale oni to vnímali inak. Napríklad Česi na zhromaždení v londýnskom Hyde Parku 3. augusta 1914 vyhlásili, že odsudzujú a zatracujú nespravodlivú a krutú politiku rakúsko-uhorskej vlády voči malému Srbsku a považovali by za neodpustiteľný zločin proti svojmu národu a proti všetkým slovanským bratom vstúpiť do nenávidených radov rakúskej armády (Pichlík 1991: 66–67). Iní – tí, ktorí mali už občianstva príslušných krajín, kam sa vystaňovali – bojovali v armádach týchto štátov: v Rusku, Francúzsku a najmä v USA, kde bolo najviac Čechov a Slovákov (ich počet v americkej armáde sa odhaduje na 30–40 000). Ďalší slúžili aj v armáde srbskej, kanadskej atď.

Vo Francúzsku mohli byť dobrovoľníci zaradení len do Cudzineckej légie (Fidler 2003: 27). Strediskom sa stalo mesto Bayonne; vstup dobrovoľníkov do francúzskej armády organizovala Česká kolónia v Paríži. Českí dobrovoľníci v Cudzineckej légii postavili v prápore C prvú rotu o štyroch peších čatách, ktorú pomenovali

„Compagnie Nazdar“ (Rota Nazdar). Bolo ich asi 250. Po výcviku, trvajúcom do 23. októbra 1914, odišla rota s vlastným práporom, ktorý mu venovali bayonnské dámy, na front. Väčšina príslušníkov roty boli parížski Sokoli, preto si tykali, oslovovali sa brat a zachovávali si vnútornú disciplínu, ktorej sa naučili v Sokole. Po boji pri Arrase 9. mája 1915 utrpela táto jednotka veľké straty a prestala existovať – nebolo ju možné dopĺňovať, pretože na Západe neboli v tom čase žiadni rakúsko-uhorskí zajatci českej a slovenskej národnosti.

V Rusku pôsobila Česká družina v rámci ruskej armády ako špeciálna jednotka. V rozkaze Hlavnej správy ruského generálneho štábu, ktorým sa prikazuje sformovanie čs. dobrovoľníckych oddielov v ruskej armáde sa priamo hovorí, že snahou ruských Čechov je oslobodenie ich vlasti z rakúskej poroby a že si preto kladú za úlohu, až sa s ruskou armádou dostanú na územie Rakúsko-Uhorska, vyvolať doma medzi svojimi krajanmi povstanie.⁹ Česká družina sa začala tvoriť v Kyjeve v auguste 1914 (Jakl–Polčák–Hejl–Orián 2008: 4). Koncom septembra boli postavené už 4 pešie roty a hudba. Z pridelených ruských vojakov utvorili nebojový oddiel. Prísaha a svätenie práporu sa uskutočnilo na Sofijskom námestí v Kyjeve

Pamětní medaile ČsOL vydaná při příležitosti púte po bojiskách Roty Nazdar vo Francúzsku. Foto F. Vrábel 2010.

symbolicky na sviatok svätého Václava – 28. septembra 1914. Na začiatku októbra už mala 2 štábných dôstojníkov, 18 subalterných dôstojníkov, 1 lekára, 2 úradníkov a 1012 vojakov (z toho 777 Čechov a Slovákov). Ich rozlišovacím znamením bola červenobiela stužka na čiapke.¹⁰ Dňa 23. októbra 1914 už jednotka odišla na haličské bojiisko. Jej príslušníci mali za úlohu hlavne výzvednú službu a revolučno-propagačnú činnosť.¹¹

Na prvom fronte – srbskom – boli pre vznik zahraničného vojska spočiatku nepriaznivé podmienky, hoci tam bol od prvých dní vojny dostatok zajatcov českej aj slo-

Repliky uniforiem francúzskeho (vľavo) a talianskeho legionára. Zo slávnosti 90. výročia návratu 7. pešieho pluku „Tatranského“ z Ruska do Nitry. Foto F. Vrábel 2010.

venskej národnosti. V ťažkých bojoch a neskôr pre ústup vo vražedných podmienkach nebola ani možnosť a ani čas na organizovanie nejakej jednotky zo zajatcov v Srbsku. Srbské légie preto zo zajatých Čechov a Slovákov vznikli až v roku 1916 na ruskom území, v Odeze. Bolo ich celkom asi 300, z ktorých bolo však 90 dôstojníkov. V roku 1917 boli títo legionári prepravení cez Murmaň, Anglicko a Francúzsko na balkánsky front k Solúnu.

V Rusku úspešne pokračoval nábor do Českej družiny.¹² V januári 1915 bolo prijatých 250 nových príslušníkov. Treba zdôrazniť, že vstup do légii nebol pre zajatcov jednoduchým rozhodnutím. Jednak už na vlastné oči zažili hrôzy vojny, jednak týmto krokom vystavovali sami seba do nového nebezpečenstva nielen v boji, ale aj v prípade zajatia rakúsko-uhorskou armádou, ktorá ich považovala za zradcov a popravovala (Galandauer 2002: 18). Taktiež hrozili represálie zo strany rakúsko-uhorského režimu ich rodinným príslušníkom doma. Nie všetci vedeli, za čo by mali ísť znovu do boja a preto si kladli otázky o konečnom ciele, za ktorý majú znovu riskovať svoje životy. Aj keď sa pri náboře medzi zajatcami zdôrazňovala budúca nezávislosť a samostatnosť Čiech, obnovenie Českého kráľovstva a oslobodenie Slovákov z Uhorska, nie všetci zajatci to chápali. Napríklad v decembri 1914 sa do Českej družiny prihlásilo okolo 400 zajatcov, ale nakoniec do jednotky vstúpilo z nich len niečo cez 200 (Pichlík 1991: 51).

V roku 1916 ožil vo Francúzsku v súvislosti s vývojom bojových operácií na fronte nový záujem aj o československých dobrovoľníkov. Ale ich prevoz z Ruska viazol. Až v nasledujúcom roku 1917 sa podarilo zorganizovať dva menšie transporty, ktoré však položili základ nového budovania našich légii vo Francúzsku. Zásluhou E. Beneša, M. R. Štefánika, J. Šnejdárka a M. Janina sa tu rozvinula významná politicko-organizačná práca (Šnejdárak 1994: 176–178, Guelton–Braud–Kšíňan 2009: 69–71). 16. decembra 1917 bola na základe dekrétu francúzskeho prezidenta Raymonda Poincarého povolená autonómna čs. armáda, ktorú podriadili francúzskemu vrchnému veleniu, ale vo veciach politických podliehala ČsNR. Veliteľom bol už spomínaný francúzsky generál Maurice Janin.

Prvé pokusy našich zajatcov v Taliansku o vstup do čs. dobrovoľníckych oddielov spadajú do roku 1916. Nábor talianskeho ministerstva vojny nemal spočiatku úspech – prihlásilo sa len asi 200 Čechov. Previezli ich do Ruska a tam z nich zostavili výzvedný prápor o 4 ro-

tách. Nepriaznivé stanovisko talianskej vlády k budovaniu československého vojska z rakúsko-uhorských zajatcov sa podarilo zvrátiť až na jar 1918 po úspešnej vojensko-diplomatickej misii M. R. Štefánika (Biagini 2010: 47).¹³ Česi a Slováci robili pre Talianov hlavne výzvedné služby. Zajatci z vlastnej iniciatívy vytvorili akúsi prípravnú vojenskú revolučnú organizáciu nazvanú „Československý dobrovoľnícky zbor“, v ktorej jej zakladateľ Jan Čapek vchoval na sokolských základoch spoľahlivý káder pre taliansku légiiu. Zbor bol založený 17. januára 1917 v zajateckom tábore v Santa Maria Capua Vetere pri Neapole. Neskôr ho preložili do Paduly, kde dosiahol svoj najväčší rozkvet. Dňa 4. októbra 1917 urobila talianska vláda aspoň kompromisný ústupok a povolila tvorenie čs. oddielov určených na zákopové a iné technické práce na vojnovom území.¹⁴ Začali sa tvoriť v Padule vo februári 1918 a na miesto určenia odišli v marci a apríli 1918. Celkom bolo vytvorených sedem práporov o 4 rotách. Prápor mal 1600 mužov. Zmluvou z 21. apríla 1918 talianska vláda uznala existenciu jednotnej a autonómnej čs. zahraničnej armády, ktorej veliteľstvo bolo, ako bolo už uvedené, vo Francúzsku; zriadila však pre taliansky front zvláštny čs. zbor (divíziu), tiež autonómnu, ale podriadenú talianskemu vrchnému veleniu. Politická právomoc náležala ČsNR. Veliteľom divízie bol generál Andrea Graziani. Úradovanie bolo talianske, ale velenie od začiatku české.

Talianske légie dostali prápor od „Talianskeho komité pre čs. samostatnosť“ 24. mája 1918 v Ríme a ten sa stal plukovným práporom 34. pluku. Ostatné pluky dostali prápory až pri prisáhe republike v Padove 8. decembra 1918 za prítomnosti talianskeho kráľa. Armádny zbor sa vytvoril reorganizáciou talianskej légie 17. novembra 1918 a mal dve divízie, Armádny zbor bol sústredený v okolí Padovy, odkiaľ potom odišiel v decembri 1918 do vlasti. Všetkých talianskych legionárov bolo asi 20 000; z toho ich v Taliansku padlo a zomrelo asi 350.

Budovanie légii v Rusku sa stalo dynamickejším až v apríli 1917 po demokratickej revolúcii, ktorá skoncovala s cárskym režimom. Podľa formačného poriadku vypracovaného ruským generálnym štábom za spoluúčasti Čecha – generála Jaroslava Červinku (Fidler 2003: 66–77), sa začalo tvoriť čs. vojsko na Ukrajine. Výstavba légii v Rusku pokračovala ešte rýchlejšie po bitke pri Zborove 2. júla 1917 (Papoušek 1921: 42–56, Galandauer 2002: 7–11, Fidler 2003: 59–65). Pod dojmom skvelého bojového výkonu legionárskych jednotiek¹⁵

povolilo ruské vedenie intenzívny nábor v zajateckých táboroch.¹⁶ Aj keď nábor nebol vždy úspešný, predsa len sa brigáda rozšírila na divíziu. Stále však bolo k dispozícii viac dôstojníkov ako vojakov, preto aj mnohí dôstojníci slúžili v légiách ako radoví vojaci či poddôstojníci. I. strelecká divízia „husitská“ vznikla 5. septembra 1917, keď sa 3 dovtedajšie pluky starej brigády doplnili o nový štvrtý pluk. Podľa príkladu tretieho pluku, ktorý užíval, od roku 1916 meno Žižkovo, mali v tom čase (od augusta 1917) aj ostatné pluky tejto divízie čestné názvy podľa husitských vodcov. Tak prvý pluk sa nazýval plukom Husovým, druhý

Replika uniformy ruského legionára. Nitra. Zo slávnosti 90. výročia návratu 7. pešieho pluku „Tatranského“ z Ruska do Nitry. Foto F. Vrábel 2010.

plukom Jiřího z Podebrad a štvrtý plukom Prokopa Veľkého. Aj 1. delostrelecký division (oddelenie), ktorý sa tvoril u I. divízie mal Žižkovo meno. Odznakom divízie bol husitský kalich vyšíty na epoletách rovnošaty. II. strelecká divízia dostala mená podľa jednotlivých krajín, pričom Čechy boli zastúpené Prahou. Tak sa 5. pluk nazýval Pražským a od jesene roku 1917 tiež plukom Masarykovým, 6. pluk bol Hanácky, 7. Tatranský a 8. Sliezsky. Po bitke pri Zborove poslal T. G. Masaryk legionárom telegram: *„Bratři svou husitskou chabrostí zjednali jste si uznání Ruska i celého spojeneckého světa. Dokázali jste přátelům i nepřátelům, že náš národ je navždy rozhodnut domoci se své národní a politické samostatnosti.“* (Procházka 2008: 49)

Ruská revolúcia mala na budovanie československých légii v Rusku popri kladnom vplyve aj záporný dopad. Aj v legionárskych jednotkách sa podľa ruského vzoru začali konať schôdze a diskutovalo sa o rozkazoch velenia. Revolúcia mala vplyv aj na zmenu vnútor-

nej organizácie našich vojenských útvarov. Ako súčasť ruskej armády muselo aj čs. vojsko prijať novo zavedené inštitúcie takzvané komitety, t.j. volené výbory rotné, práporové, plukovné a divízne, ktoré predstavovali vojenskú samosprávu vojenských telies. V roku 1917 však tieto výbory ešte nevedli k úpadku vojenskej disciplíny a rozkladu armády tak, ako to bolo v ruskej armáde. Obmedzovali sa viac na činnosť osvetovú a na podporu pri riešení problémov pri zásobovaní. Dobré sa uplatnili najmä u sovietskych orgánov a v spolupráci s miestnymi revolučnými vládami. Rozkazom z 12. januára 1918 boli pre čs. útvary určené aj samostatné dištinkcie vojenských hodností. Miesto cárskych náramenníkov boli zavedené malé štítky prišité na ľavom rukáve a rozlišujúce poddôstojnícke a dôstojnícke hodnosti rôznym počtom lomených prúžkov. Až na malé výnimky boli tieto dištinkcie podržané v podstate až do konca pobytu našich na Sibíri. Pre stále väčšie revolučné zmätky sa zbor postup-

Replika bojového práporu 7. pešieho pluku „Tatranského“. Zbierkový fond Vojenského historického múzea v Piešťanoch. Foto F. Vrábel 2010.

ne stále viac osamostatňoval od ruského velenia, rástol vplyv dôstojníckeho zboru a uplatňovalo sa v ňom české velenie. Od jesene 1917 začal vychádzať aj prvý vojenský časopis légii – „Československý voják“.

T. G. Masaryk vyhlásil 7. februára 1918 náš armádny zbor v Rusku za súčasť čs. armády vo Francúzsku a vydal rozkaz na jeho prevedenie na francúzske bojisko. Koncom februára začal odchod z Ukrajiny. Vtedy mal zbor okrem príslušníkov štábov 10 peších plukov (8 streleckých a 2 strelecké záložné) a rad menších útvarov, ešte nie celkom hotových, asi 2 brigády ľahkého delostrelectva, 1 neúplný division ťažkého delostrelectva, zálohu pre jazdecko, ktorého prvú poleskadronu sformovali počiatkom marca v Pirjatine, tesne pred bojmi pri Bachmači, ďalej niekoľko technických oddielov, celkom viac ako 40.000 vojakov. Počítalo sa so vznikom 2. armádneho zboru a za miesto jeho formovania bol zvolený Omsk na západnej Sibíri. Pretože väčšinu ruských dôstojníkov prepustili, veliteľmi plukov a samostatných útvarov sa stali legionárski dôstojníci.

Rozhodnutím vojenských delegátov v Čeljabinsku 23. mája 1918 sa začala obdivuhodná a úspešne zavŕšená anabáza¹⁷ ruských légii – presun do Vladivostoku a odtiaľ domov. Vo všetkých skupinách bola dopĺňaná pechota, delostrelectvo a technické útvary, organizovali sa štáby, vznikala nová organizácia zdravotníckej služby, veterinárnej, súdnej, zásobovacej, dopravnej, strážnej a podobne. V Čeljabinsku zriadili aj samostatnú poľnú poštu, ktorá zabezpečovala poštové spojenie a službu na celom ohromnom ruskom území až po Vladivostok. Počas bojov s boľševikmi sa objavila potreba ďalších príslušníkov légii. Preto vyhlásili mobilizáciu do takzvaných pracovných oddielov, ktoré sa vytvorili najprv v sibírskej Gajdovej skupine, neskôr sa rozkazom Odbočky ČsNR z 20. augusta 1918 rozšírili po celom čs. vojsku v Rusku. Sústreďovacími táborami boli Samara, Jekaterinburg, Omsk a Nikolajevsk. Pre vstup do vojska zostal aj naďalej zachovaný princíp dobrovoľnosti. Zvláštna pozornosť sa v Rusku venovala Slovákom. Pre mobilizovaných slovenských zajatcov bol na jeseň 1918 v Irkutsku zriadený „Výchovný tábor pre Slovákov“. Z vojakov, ktorí ním prešli, bol potom doplnený 12. strelecký pluk Štefánikov. Výnimočné pomery nútili naše vojsko v Rusku organizovať aj tyl. Zásobovanie a výstroj vojska malo na starosti tylové intendantsvo. Jeho práca sa hodnotila v ruskom chaotickom prostredí ako vynikajúce dielo

iniciatívnej schopnosti a organizačnej pohotovosti našich ľudí, ktorí dokázali pre jednotky zabezpečiť všetko – od ošatenia, cez potraviny, opravy zbraní a strojov až po vydávanie vlastných novín a brožúr. Podobne to bolo aj s reorganizáciou ruského priemyslu v rade závodov a dielní, ktorých výkonnosť zničená za revolúcie bola pre našich nepostrádateľná. Záslužnú činnosť na tomto úseku vykonalo Technické oddelenie štábu so svojimi odborami: stavebným, železničným, strojným, chemickým, banšským a štatisticko-finančným (Šteidlér 1931: 579–580).

Štefánik sa snažil nahradiť revolučnú a dočasnú samosprávu a ich volené orgány novou, riadnou štátnou správou a podriať l'égie organizačne vojenskému ministerstvu republiky. Dňa 14. decembra 1918 bola zrušená Odbočka ČsNR v Rusku a jej právomoc prešla na päť úradov čs. ministerstva vojny, ale kontinuita osôb bola zachovaná. Štefánik zároveň zrušil orgány revolučnej samosprávy vojska (komitety) a zakázal konanie vojenského zjazdu. Namiesto komitetov sa v ruských légiiach zakladali osvetové krúžky. Takéto zmeny sa nestreli u všetkých legionárov s porozumením a prechod na nové poriadky vyvolal krízu a protesty. Náčelník pplk. Medek podal po demonštráciách v Irkutsku v júni 1919 demisiu. Vojenská správa bola Zvláštnym zborom zrušená 14. júna a jej odbory pridelené jednak ku štábu vojska, jednak k úradu politického plnomocníka. Pozdejšie však, keď bol tento úrad podľa inštrukcií ministra Beneša podriadený ministerstvu zahraničných vecí, boli z neho vojenské odbory vyňaté a bola z nich vytvorená nová vojenská správa na Sibíri, ktorú 18. novembra 1919 prevzal vodca misie vyslanej z Československa F. V. Krejčí.

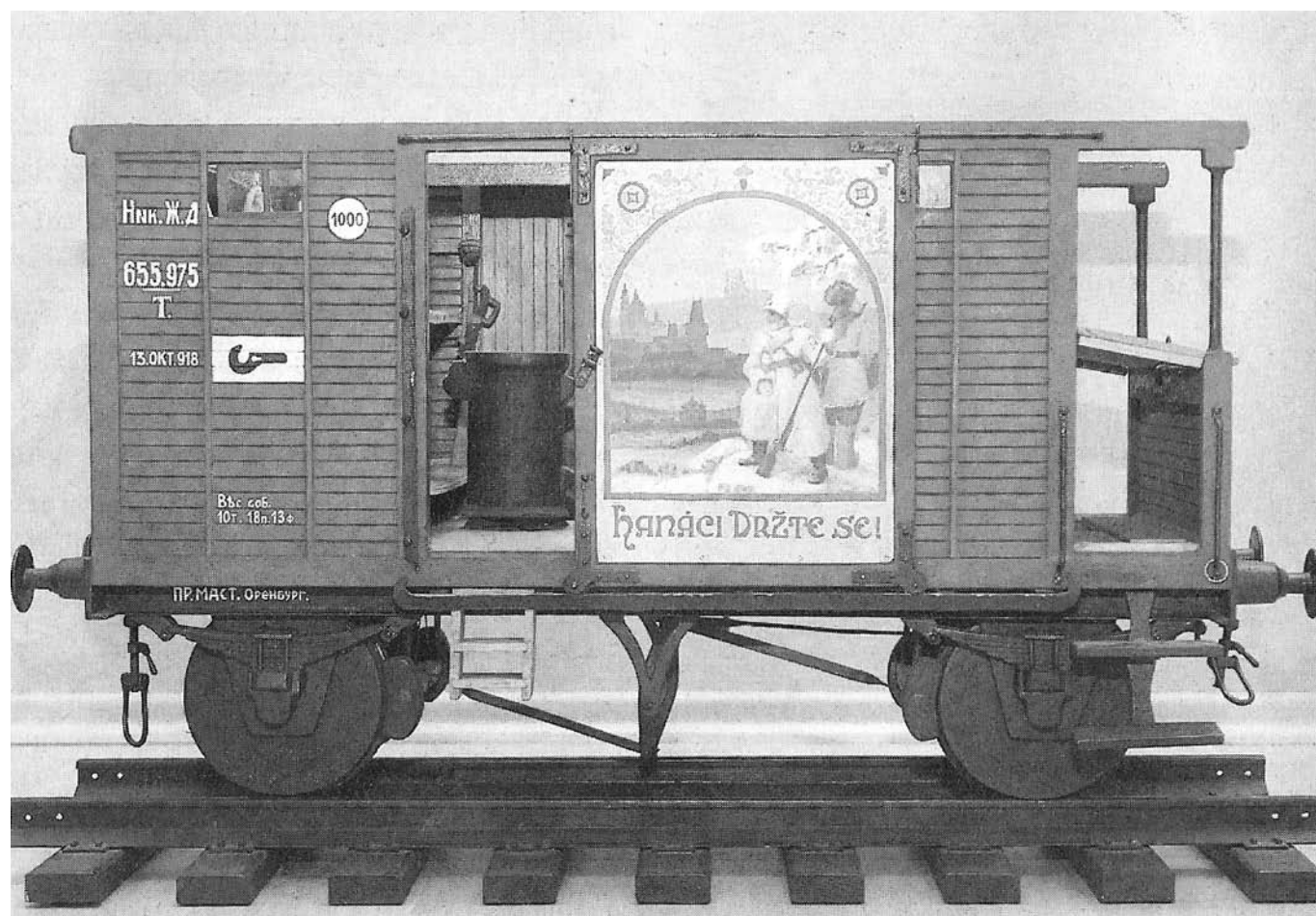
Informačný osvetový odbor riadil propagačnú a osvetovú činnosť, ktorá vyvrcholila hlavne v roku 1919 na Sibíri. O kultúrne potreby vojakov u jednotlivých plukov a útvarov sa starali okrem toho štyri osvetové krúžky, ktoré vydávali spravidla aj svoje vlastné časopisy. Z bohatej a významnej činnosti tohto odboru treba upozorniť na vydávanie denníka a iných časopisov, literárnu produkciu, činnosť symfonického orchestra, divadelného oddelenia, práce maliarov a výtvarníkov, prednášky, koncerty, akadémie, sokolské večery a iné slávnosti, ktoré propagovali čs. kultúru v zahraničí.

Ruské légie vytvorili svojím úsilím a organizačným talentom na Sibíri takmer vlastný vojenský štát v štáte a dali národu poučný príklad energetickej svojpomoci v zložitých a výnimočných pomeroch a v celkom cudzom prostredí

(Šteidler 1931: 580). Z politických a technických príčin sa však mohli vrátiť domov zo všetkého nášho zahraničného vojska najneskôr. Doprava usmerňovaná od augusta 1919 vlastným evakuačným úradom vo Vladivostoku sa začala už v januári 1919, ale týkala sa najprv len invalidov, chorých a starších legionárov. Vlastná evakuácia sa začala odplávaním 1. pluku 9. decembra 1919. V celkovom počte 38 transportov ruských légii dva posledné (Légia II. a Almerie) viezli už len malý zvyšok posledných legionárov (celkom 47), z najväčšej časti to boli transporty občanov. Ich plavba sa konala už po skončení

evakuácie ruských légii, ktorá bola oficiálne vyhlásená 30. novembra 1920. „Celé zahraniční vojsko, čítajíc na 90.000 legionářů, octlo se tak konečně na domácí půdě. Z různých a dalekých front světové války vrátilo se jako vítěz i jako věrný služebník a ochránce obnoveného státu. Proto stalo se i hlavní základní složkou při budování branné moci republiky.“ (Šteidler 1931: 581)

V období 1918–1938 sa legionári v domácom prostredí stretávali s mnohými problémami, niekedy boli protežovaní, inokedy sa sťažovali na nedostatočné možnosti uplatnenia a požadovali rôzne výhody, niektorí opodstat-

Model obytného vagóna – tepluška. Autor Aleš Benda, Olomouc. Foto F. Vrábel 2010.

nene a iní zase bez väčších zásluh.¹⁸ Legionári sa organizovali do rôznych spolkov a združení. Vznikali pokusy o jednotnú legionársku organizáciu, to sa však nepodarilo. Najvýznamnejšou z nich bola Československá obec legionárska (ČsOL), ustanovená v máji 1921, ktorá pôsobila až do roku 1939 a potom zase v rokoch 1945–1948. Nie je náhoda, že legionárska organizácia ako nositeľka demokratických tradícií masarykovskej republiky prekážala obom totalitným režimom. O legionárske problémy sa starala Kancelária československých légii (Kleg). Podľa definície legionára v zákone č. 462/1919 Sb. z. a n., sa ich počet na základe oficiálnej štatistiky Kleg-u ustálil v jednotlivých častiach légii – talianskej, francúzskej a ruskej – na 109 590, z čoho zákonným požiadavkám zodpovedalo 88 688 registrácií (Michl 2009: 16).

Víťazné prapory légii a historické názvy plukov, v ktorých je pre budúcnosť vyjadrený duch a tradície oslobodeneckého zápasu, prešli spolu s kádrmi dôstojníckeho a poddôstojníckeho zboru légii aj do prvorepublikovej armády ako symbolický svorník nášho boja za slobodu, štátu a odhodlanosti jeho armády brániť jeho nezávislosť. Legionári ani československá armáda v septembri

1938 možnosť bojovať nedostali. Tisíce z nich sa však zapojili do domáceho a zahraničného odboja a mnohí za to aj zaplatili daň najvyššiu – položili v boji proti okupantom svoj život. Ďalšie prenasledovanie ich čakalo po februárovom prevrate v roku 1948, pretože legionárske tradície demokracie a bojov s boľševikmi neboli pre komunistov vítané. Rok 1968 znamenal len krátke oživenie legionárskych tradícií a v následnej normalizačnej perióde sa o legionároch opäť nesmeli hovoriť. Zmeny po roku 1989 prispeli aj k oživeniu legionárskych tradícií a viedli aj k obnoveniu organizácie Československá obec legionárska, ktorá však pôsobí len v Českej republike. Na Slovensku má mnoho sympatizantov, ale tam sa legionársku organizáciu obnoviť nepodarilo.

Česi a Slováci dosiahli svoj štát vznikom Československej republiky 28. októbra 1918. K tomuto štátu sa spontánne prihlásili aj reprezentanti Slovenska v Turčianskom Svätom Martine 30. októbra 1918. Dnešná Česká a Slovenská republika existujú vďaka využitiu tejto jedinečnej historickej príležitosti, keď Nemecko a Rakúsko-Uhorsko boli porazené a Rusko bolo v rozklade a revolučnom chaose (Procházka 2009: 48–51).

POZNÁMKY:

1. Takto to vnímali aj samotní legionári a aj najvýznamnejšia legionárska organizácia sa vždy volala a aj v súčasnosti volá Československá obec legionárska (skratka ČsOL) napriek tomu, že Československo už takmer dve desaťročia neexistuje.
2. A vedel to oceniť dokonca aj taký humanistický a antimilitaristický spisovateľ ako Karel Čapek, ktorý o légii napísal: *„Bylo by zbytečné dokazovat, že heroický výkon našich legií neleží v jednotlivé bitvě nebo epizodě, že to nejúžasnější a jedinečné v dějinách válek je to celé tažení našich dobrovolců od Ukrajiny a Volhy pod Vladivostok se vším, co k tomu bylo třeba vedle bojové odvahy: s dopravou, zásobovaním, sanitou, technickou a hospodářskou organizací a tak dále.“* (Galandauer 2002: 11)
3. O légii bolo nakrútených aj viacero dokumentárnych filmov. Veľmi zaujímavá a najmä pre zahraničie prehľadná je snímka amerických autorov s trošku zavádzajúcim názvom: *„Nahodilá armáda“*. O légii možno napísať a aj bolo napísané už všeličo, ale tvrdenie, že išlo o náhodnú armádu je celkom neudržateľné.
4. Masaryk bol v tom čase ešte v USA.
5. Text prísahy rakúskeho vojaka zdôrazňoval vernosť kráľovi a vlasti, ale zmieňoval sa aj o tom, že vojak, ktorý ju zložil, nikdy nevstúpi do styku s nepriateľom.
6. Výzvedná služba bola pre príslušníkov zahraničného vojska veľmi nebezpečná. Z hľadiska rakúsko-uhorskej monarchie to boli zbehovia a veverzadcovia. V jednom z rakúskych rozkazov sa uvádzalo: *„Výpoveďami zajatcov sa zistilo, že v ruských vojskách sú*

- české oddiely, ktoré sa skladajú väčšinou z rakúskych Čechov; ak sú to rakúsko-uhorskí štátni občania, nech sú ako veverzadcovia ihneď popravení podľa stanného práva.“* Prvými obeťami na východnom fronte boli starodružníci J. Müller a J. Grmela (Galandauer 2002: 18). V niektorých talianskych obciach, kde sa konali popravy Čechov a Slovákov sú dnes na ich pamiatku pomníky, tabule a niekde aj pomenované ulice napríklad: Via martiri Cecoslovacchi (Ulica československých mučeníkov), alebo Via legionari Cecoslovacchi (Ulica československých legionárov, Valníček 2008: 76).
7. V súvislosti s tým sa niekedy objavujú názory, že pomníky sa stavajú len legionárom a pripomínajú sa len legionári, zatiaľ čo na obeť tých vojakov, ktorí padli v radoch cisárskej armády sa zabúda. To nie je pravda, veď takmer v každej českej a slovenskej obci je pomník padlých v I. svetovej vojne, na ktorom sú uvedení rodáci, ktorí zahynuli na frontoch.
 8. Českí vodcovia v Rusku si predstavovali, že po preniknutí ruských vojsk spolu s Českou družinou na české územie tam vypukne revolta obyvateľstva.
 9. Členovia Sokola patrili k elite légii a zo svojich sokolských oddielov si do armády prinášali okrem fyzickej zdatnosti aj disciplinovanosť a určité vojenské návyky, znalosť povelov a podobne. Vo Francúzsku, Rusku a Itálii robili aj sokolské vystúpenia, ktoré sa páčili jednak miestnemu obyvateľstvu a jednak ostatným spojeneckým vojakom (Valníček 2008: 74–75, Urbanová–Vrabel 2010: 156).

11. Takú nosieval na svojej čiapke – „masaryčke“ aj T. G. Masaryk. Na mnohých fotografiách ho vidíme práve s takouto čiapkou. Tieto pokrývky hlavy sú podobné ruským vojenským čiapkam, ktoré boli súčasťou uniformy ruských vojakov. Naši legionári v Rusku ich začali nosiť tiež, ale nad jej štítok („šilt“) si pripínali „lentočku“ – bieleločervenú stužku. Je príznačné, že v jednom článku z roku 1939 sa uvádza: „*Ministr zahraničních věcí Chvalkovský promluvil na setkání okresních samosprávních předsedů... Celý projev se nesl ve znamení dalších ústupků Berlínu... Ministr vnitra Fischer dodal: V německé říši nesmějí vzniknout pochyby o naší loajalitě. Musí se přestat nosit čepice tzv. masaryčky...*“ „Masaryčky“ sa znovu objavili až v máji 1945, ale po februári 1948 upadli zase do nemilosti. Ich čas – ale len na krátko – prišiel opäť v období pamätného roku 1968. Po roku 1989 nastala u niektorých ľudí zase ich renesancia. (Síg: 2010). Dostupné na http://www.seniortip.cz/?module=article&id_article=2778%29.
12. Česká družina pôsobila na fronte celkom 16 mesiacov, jej radmi prešlo 2217 mužov. Z nich v bojoch padlo a zomrelo na zranenia 46 príslušníkov, nezvestných bolo 33, ďalší traja boli ako zajatci popravení. (Fidler 2003: 49).
13. Štefánikova misia v Taliansku sa zavŕšila podpísaním dohody medzi Talianskom a ČsNR 21. apríla 1918, čo sa fakticky rovnalo diplomatickému uznaniu ČsNR ako dočasnej československej vlády.
14. Taliansko sa bránilo využívaniu zajatcov s ohľadom na medzinárodné právo a obavy z následných komplikácií s Rakúsko-Uhorskom.
15. Rakúske vrchné velenie nariadilo prešetrenie udalostí spojených s bitkou pri Zborove. Veliteľ druhej rakúsko-uhorskej armády generál Böhm-Ermolli odmietol podozrenia o možnosti dohody medzi českými vojakmi dvoch peších plukov na jednej a vojakmi československej streleckej brigády na druhej strane. Za príčinu nepriateľského úspechu označil rýchlosť útoku (taktiku vypracovanú S. Čečkom a O. Husákom), moment prevrpenia vo výbere miesta hlavného úderu a pomalý príchod záložných nemeckých jednotiek (Fidler 2003: 66).
16. Bitka pri Zborove nepatrí medzi významné vojenské udalosti z hľadiska celkových dejín prvej svetovej vojny, ale z hľadiska dejín Československa a československej armády má celkom zásadný význam. Založila legionársku tradíciu, zaslúžila sa o vznik samostatného štátu a položila základy budovania bojových tradícií ozbrojených síl ČSR.
17. Anabáza – (z gréckeho anabasis – postup od mora do vnútrozemia). Pod týmto názvom napísali dvaja starovekí autori svoje diela o vojenských výpravách. Prvou je výprava Kýra ml. (autor Xenofón), ale hlavne návrat asi 10.000 gréckych vojakov, ktorí sa po bitke pri Kunax (401 pred n. l.) za najťažších podmienok uprostred neznámych národov a cez odpor nepriateľských vojsk prebili cestou k Čiernemu moru a odtiaľ domov. Druhou je výprava Alexandra Veľkého (autor Arianus Flavius – zvaný aj druhý Xenofón) do strednej Ázie a na hranice Indie. Zatiaľ čo Xenofón bol súčasníkom a sám sa na výprave, o ktorej písal, zúčastnil, Arianus (žil v 2. storočí n. l.) svoj spis napísal až viac ako štyri storočia po Alexandrovej výprave.
18. Napríklad na nitrianskeho župana a bývalého ruského legionára Janka Jesenského sa v decembri 1927 obrátil taktiež bývalý ruský legionár Anton Šebeň z Dolnej Ždane pri Hliníku nad Hronom, aby mu pomohol získať miesto v tabakovom sklade v Žarnovici s tým, že sa o to miesto uchádzajú rôzne „pochybné elementy“, celkom 22 uchádzačov. Jesenský ho odkázal na legionársku organizáciu v Nitre. Pozri: Štátny archív Nitra, fond Nitrianska župa II., župan J. Jesenský, korešpondencia.

PRAMENE A LITERATÚRA:

- Biagini, Antonello 2010: *Generál Štefánik. Muž, vojak a vlastenec v dokumentoch talianskych archívov*. In: Čaplovič, Miloslav – Ferenčuhová, Bohuslava – Stanová, Mária (eds.) 2010: *Milan Rastislav Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie*. Bratislava: Vojenský historický ústav – Ministerstvo obrany SR v spolupráci s Historickým ústavom SAV a Slovenským národným archívom.
- Crutwell, Charles Robert Mowbray Fraser ²1991: *A History of the Great War 1914–1918*. Chicago: Academy Chicago Publishers.
- Čaplovič, Miloslav 2008: Česko-slovenské légie 1914–1918. *Historická revue* 19, č. 12, s. 60–69.
- Dangl, Vojtech 1976: Národnostná problematika v rakúsko-uhorskej armáde a Slováci. *Československý časopis historický*, 24, č. 6, s. 851–884.
- Dangl, Vojtech 1979: Slovanská idea a protivojnové prejavy slovenského dedinského ľudu pred prvou svetovou vojnou. *Historický časopis*, 27, č. 1, s. 3–28.
- Dangl, Vojtech 1992: *Rakúsko-uhorská armáda a slovenská spoločnosť v predvečer prvej svetovej vojny*. In: *Slovensko v politickom systéme Československa*. Bratislava, s. 36–41.
- Dangl, Vojtech 2009: *Pod zástavou cisára a kráľa*. Bratislava: Historický ústav SAV.
- Fidler, Jiří 2003: *Zborov 1917. Malý encyklopedický slovník*. Brno: Jota.
- Galandauer, Jan 2002: 2. 7. 1917. *Bitva u Zborova. Česká legenda*. Praha: Havran.
- Galántai, József 1987: *A Habsburg birodalom felbomlása*. I – II. Budapest: Kossuth.
- Guelton, Frédéric–Braud, Emmanuelle–Kšňan, Michal 2009: *Generál Milan Rastislav Štefánik v archívnych dokumentoch historickej služby francúzskeho ministerstva obrany*. Bratislava: Vojenský historický ústav – Ministerstvo obrany SR.
- Hronský, Marián–Čaplovič, Miloslav (eds.) 1999: *Generál Dr. Milan Rastislav Štefánik–vojak a diplomat. Zborník príspevkov a materiálov z vedeckej konferencie v Bratislave 4.–5. mája 1999*. Bratislava: Vojenský historický ústav.
- Hronský, Marián–Krivá, Anna–Čaplovič, Miloslav 1996: *Vojenské dejiny Slovenska. IV. 1914–1939*. Bratislava: MO SR.
- Jakl, Tomáš–Polčák, Zdeněk–Hejl, Alexander–Orián, Edmund 2008: *Zborov 1917–2007*. Praha: Ministerstvo obrany ČR.
- Jesenský, Janko ²1936: *Cestou k slobode. Úryvky z denníka 1914–1918*. Martin: Matica slovenská.
- Michl, Jan 2009: *Československo a legionáři*. Praha: Naše vojsko.
- Paulová, Milada 1963: *Balkánské války 1912–1913 a český lid*. Praha: ČSAV. Rozpravy ČSAV. Řada společenskovední, 73, č. 4.
- Papoušek, Jaroslav 1921: *Zborov*. Praha: Čin.

- Pichlík, Karel 1991: *Bez legend. Zápas o československý program*. Praha: Panorama.
- Procházka, Jaroslav 2009: Českoslovenští legionáři. In: *Živé hodnoty Masarykova Československa*. Brno: Občanský a odborný výbor ve Statutární město Brno a Pedagogická fakulta MU v Brně, s. 48–51.
- Rauchensteiner, Manfred 1994: *Der Tod des Doppeladlers. Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg*. Graz–Wien–Köln: Styria.
- Sígl, Miroslav 2010: *Čepice „masaryčky“ jsou znovu v módě*. Dostupné z http://www.seniortip.cz/?module=article&id_article=2778.
- Šedivý, Ivan 2001: *Češi, české země a velká válka*. Praha: Lidové noviny.
- Šnejdár, Josef 1994: *Pochoduj, nebo zemři!* Most: Elka Press.
- Šteidler, František 1931: *Československé zahraniční vojsko (legie). Československá vlastivěda, Díl V. Stát*. Praha: Sfinx, Bohumil Jan-da, s. 556–581.
- Šrobár, Vavro 1922: *Pamäti z vojny a z väzenia (1914–1918)*. Praha: Gustáv Drobny.
- Šrobár, Vavro 1928: *Osvobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918–1920. I*. Praha: Čin.
- Urbanová, Blažena–Vrábel, Ferdinand 2010: Spomienky ruského legionára Andreja Šikuru z Mošoviec. *Vojenská história* 13, č. 2, s. 139–173.
- Vácha, Dalibor 2008: Těplušky a ešelony. Českoslovenští legionáři na cestě napříč Ruskem. *Soudobé dějiny*, 15, č. 3–4, s. 607–638.
- Vácha, Dalibor 2011: Legionářští ochotníci: Kabarety českosloven-ských dobrovolců v letech 1914–1918. *Fakta a svědectví*, č. 4.
- Valníček, Svatopluk 2008: První světová válka a italské legie očima mého otce Václava a jeho přátel legionářů. *Hlasy muzea ve Fren-štátě pod Radhoštěm* 25, č. 1–4, s. 67–78.

Summary

The Czechoslovak Legion Story

The essay provides a brief summarizing overview on the development and history of the Czechoslovak volunteer armed forces in the years of World War I., an introduction to the issue of the development and functioning of armed units that – fighting together with the Entente powers (Russia, France, Great Britain, and Italy) – contributed to the creation of the independent Czechoslovak Republic in 1918. The author depicts the development of an idea to create resistant movement of Czechs and Slovaks, which led to the establishment of political centre of the Czech (later Czechoslovak) National Council with the seat in Paris and under the leadership of Tomáš Garrigue Masaryk, Edvard Beneš, and Milan Rastislav Štefánik. He also devotes himself to the period beginning with creation of the first units fighting with the Entente powers until the time when the Czechoslovak Brigade fighting in the battle of Zborov (2 July 1917), the individual divisions in Russia, France, Italy and even the Czechoslovak Corps in revolutionary Russia were set up. The essay commemorates also the anabasis of Russian legions on their way from Ukraine through Siberia to Vladivostok and their return back home in 1920. The conclusion of the essay informs about the next fates of legionnaires at home, about the legionnaire organizations, the significance of legionnaire traditions for new Czechoslovak army, the participation of legionnaires in the second resistant movement (1938-1945), the communist persecution of legionnaires and the renewal and work of the Czechoslovak Legionnaires Community after 1989. It puts stress on the need to recall the history of legions in order to bring up young people to patriotism and to strengthen the national identity.

Key words: World War I, Austria-Hungary, Czechoslovakia, army, Czechoslovak legions, Czechoslovak Legionnaires Community

LEGIE A LEGIONÁŘI V ČESKÉ A SLOVENSKÉ TRADICI A HISTORIOGRAFII

Jan Rychlík

První světová válka znamenala pro většinu evropského obyvatelstva obrovský válečný prožitek. Není proto divu, že po válce se státy obou válčících táborů snažily tento prožitek využít k upevňování vlastních vojenských a vlasteneckých tradic. V míře před tím nebývalé byly budovány pomníky padlým, v hlavních městech zřizovány pomníky neznámého vojína, vycházelo obrovské množství krásné, odborné i vzpomínkové literatury. Výročí podepsání příměří na západní frontě – 11. listopad 1918 – bývalo především v západní Evropě a USA každý rok oslavováno a zároveň vzpomínáno na padlé vojáky, kteří se již nikdy domů nevrátili. V některých zemích se stal 11. listopad státním svátkem. Ve Francii se dodnes slaví jako Den příměří, v Kanadě rovněž (*Remembrance Day*), v USA jako Den veteránů, ačkoliv z účastníků první světové války již dnes nikdo nežije.

První světová válka zasáhla velmi významně i obyvatelstvo pozdějšího Československa, i když s výjimkou krátkého období od podzimu 1914 do jara 1915, kdy ruské jednotky pronikly na východní Slovensko a Podkarpatskou Rus, se na jeho území přímo nebojovalo. Celkem bylo k vojenské službě povoláno za první světové války odhadem 1,3 milionu Čechů a Slováků,¹ z nichž asi 160 tisíc padlo.² Počet vojáků všech národností mobilizovaných na území pozdějšího meziválečného Československa lze odhadnout asi na 2 miliony, z nichž padlo asi 250 tisíc.³ Nově vzniklý československý stát ovšem nechtěl a dost dobře ani nemohl budovat svou vojenskou a vlasteneckou tradici na svých občanech bojujících a padlých v rakousko-uherské armádě, protože ta byla ve smyslu nově pojatého „národního příběhu“ chápána jako armáda státu, proti kterému Češi a Slováci povstali. Odborná i krásná literatura a publicistika hned v prvních popřevratových měsících začaly vytvářet představu, že Češi a Slováci od počátku odmítali válčit za Rakousko-Uhersko, masově přebíhali do zajetí a potom vstupovali do československých legií, aby zde bojovali za samostatný stát. Je zajímavé, že oficiální i polooficiální propaganda přitom částečně převzala tvrzení rakouských Němců z doby války: právě ti totiž tehdy tvrdili, že Češi jsou zrádci, kteří se tajně paktují s dohodovými mocnostmi, přebíhají do ruského zajetí a odmítají bojovat (Šedivý 2001: 311–312). Podobná tvrzení měla ideologicky zdůvodnit morální oprávněnost plánů rakous-

kých Němců na přestavbu Předlitavska v druhý německý stát.⁴ Je celkem samozřejmé, že během první světové války čeští politici obvinění na adresu Čechů odmítali a naopak dokazovali na počtu padlých i vyznamenaných, že čeští vojáci nejsou horší než vojáci jiných národností habsburské říše. Je ale také celkem pochopitelné, že po roce 1918 byly tyto statistiky padlých i vyznamenaných raději zapomenuty.

I když Češi a Slováci neměli žádný rozumný důvod bojovat proti dohodovým státům a válku nevítili, naproti většina z nich disciplinovaně plnila rozkazy svých nadřízených a bez odporu bojovala v rakousko-uherských uniformách až do kapitulace monarchie na podzim 1918. Z celkového počtu vojáků české a slovenské národnosti zajatých na ruské či italské frontě vstoupil do československých legií jen malý zlomek. Celkem sloužilo v československých legiích (ruských, italských a francouzských) asi 100 000 osob, z nichž většina ovšem do nich vstoupila teprve v poslední fázi války, v Rusku mimo jiné i z důvodu chaosu a začínající občanské války. Počet legionářů tedy činil jen něco přes 7 % všech Čechů a Slováků povolaných do rakousko-uherské armády. Vstup do legií vyžadoval totiž silnou motivaci a velkou osobní odvahu: legionáře čekala v případě zajetí rakousko-uherskou armádou smrt oběšením a museli také počítat s tím, že se v případě vítězství Ústředních mocností (tj. německo-rakousko-bulharsko-tureckého bloku), či i pouhého kompromisního míru, již nikdy nebudou moci vrátit domů. Legionářská tradice v meziválečném Československu se tedy opírala o válečnou zkušenost, již měla jen celkem zanedbatelná menšina obyvatelstva. Důležité ale je, že se většina Čechů s touto zkušeností menšiny ztotožnila a legionářskou tradici přijala. Historie československých legií se stala součástí „zakladatelského příběhu“ mladého státu.

Dalo by se říci, že na legionářskou tradici narážel v meziválečném období člověk zejména v českém prostředí nejen často, ale i takřka všude. Hrob neznámého vojína, vybudovaný v roce 1922 na Staroměstské radnici v Praze, nebyl hrobem jednoho z oněch 250 tisíc padlých obyvatel z území nově vzniklého státu, ba dokonce ani ne jedním z oněch 150 000 padlých Čechů a Slováků, ale hrobem jednoho z celkem 5405 padlých legionářů (Šedivý 2001: 149), či přesněji – jedním ze sto devadesáti legio-

nářů padlých v bitvě u vesnice Kalinovka nedaleko Zborova, odkud byl se souhlasem polských úřadů exhumován a převezen do Prahy (Galandauer 2003: 296–297). Druhý červenec, výročí zborovské bitvy v roce 1917, se stal dnem československé armády. Vzpomínky ruských legionářů o bojích na Sibiři a jejich dobrodružné cestě plnily po celé meziválečné období stránky knih i časopisů. Spisovatelé Josef Kopta, Rudolf Medek či František Langer psali o bojích legionářů povídky, divadelní hry i rozsáhlé románové eposy,⁵ o zborovské bitvě byl k jejímu dvacátému výročí natočen velkofilm. Legionáři se dostali do čítanek, učili se o nich děti ve školách všech stupňů. V postavě legionáře nový režim vlastně vytvářel jakýsi ideál československého občana: je to národně uvědomělý Čech či Slovák, který začal vnímat, že Rakousko-Uhersko není jeho vlastí a že Dohoda bojuje za správnou věc – osvobození Čechů a Slováků. Daleko od své vlasti si legionář v srdci nese vzpomínku na domov, kam se jednou – po jeho osvobození – vrátí. Legionář je nejen statečný, ale zároveň má pochopení i pro národní tužby ostatních národů, především slovanských. Zároveň je demokratem a uvědomělým republikánem, který je i po osvobození vždy ochoten vzít znovu do ruky zbraň a jít tam, kde jej republika potřebuje. Ostatně i představy o československé demokratické armádě, která je jakýmsi protikladem někdejší rakousko-uherské armády, neboť ji tvoří svobodní občané, kteří se sami rozhodli bojovat za správnou věc, má nepochybně legionářský původ. V legionářské tradici byla velmi ceněna skutečnost, že k vystoupení legionářů proti sovětské moci v květnu 1918 nedošlo v důsledku nějakého vojenského rozkazu, ale na základě usnesení demokraticky zvoleného sjezdu legií. Třeba k tomu dodat, že především v ruských legiích vládly skutečně na počátku z hlediska armády značně nestandardní poměry. Šlo o existenci rotních, praporů a plukovních výborů, tedy orgánů těžko slučitelných se zásadou nedílné velitelské pravomoci, o kterou se nutně musí opírat každá armáda.⁶

Legionářská tradice byla nepochybně velmi vhodná na podporu tvrzení, že Československo nebylo Čechům a Slovákům prostě darováno Dohodou, ale že si svůj nový stát především sami vybojovali. Charakteristický je v tomto směru název knihy Antonína Svatopluka Kaliny o odboji a legiích *Krví a železem dobyté československé samostatnosti* (1938). Legionářská tradice kromě toho navazovala cílevědomě i na tradici husitských vojsk a husitismu, tedy na tradici, o kterou se opírala už ve druhé polovině

19. století mladočeská politika ve svém zápasu o uznání českého státního práva. T. G. Masaryk už před válkou vytvořil koncepci o linii vedoucí od husitství a reformace 16. století k národnímu obrození a boji Čechů za národní emancipaci v 19. století.⁷ Tato linie byla vlastně rozvinutím představ existujících už u Františka Palackého a živých i mezi částí slovenských evangeliků, především u Jána Kollára.⁸ Pomyslná spojnice raného novověku s 19. stoletím byla nyní protažena až do první světové války. Čeští legionáři, před válkou „žáci Chelčického a Komenského“, se nyní stávají z nutnosti „bojovníky Žižkovými“, aby vybojovali ztracenou svobodu a nezávislost státu.⁹ Není jisté náhodou, že legionářské pluky byly často pojmenovávány podle osobností husitské revoluce. Legionáři se také podle vzoru husitů oslovovali „bratře“ a tykali si bez ohledu na vojenské hodnosti. V Praze vznikl Památník odboje a na Vítkově, na místě vítězství Jana Žižky nad křižáky v roce 1420, začal být budován mohutný panteon jako místo posledního odpočinku zasloužilých legionářů, jakýchsi „husitů dvacátého století“.

Pokud se legionářská tradice měla stát jedním ze základů ideologie nového státu, pak bylo ovšem nutné, aby ji přijalo, když už ne všechno obyvatelstvo, tedy alespoň jeho převážná většina. Zde se ale brzy ukázalo, že tato tradice má své limity. Určité problémy se ukázaly už při snaze upevnit legionářskou tradici na Slovensku, kde se prosazovala jen pomalu. Mělo to dva hlavní důvody. Slováků bylo v legiích poměrně málo: podle ne zcela spolehlivých údajů sloužilo v ruských legiích 5104 Slováků z celkového počtu 71 300 (7,16 %), ve Francii 1591 z celkového počtu asi 10 000, v Itálii 591 z 19 400 (asi 3 %) (srov. Hofman 2009: 41–42). A tak zatímco snad v každém českém větším městě žilo několik legionářů, kteří byli pro obyvatelstvo ztělesněním boje za samostatnost, na Slovensku byl v meziválečném období legionář-Slovák poměrně vzácným jevem. Mnohem častější zde byli podobně jako v pohraničí legionáři-Češi v podobě četníků či jiných drobných státních úředníků. Byl zde ovšem ještě další důvod. Propojování legionářské tradice s husitstvím muselo nutně na katolickém Slovensku narazit na nepochopení. V českých zemích (především v Čechách) i většinové katolické obyvatelstvo akceptovalo už v 19. století husitství jako významnou a pozitivní etapu národních dějin, byť se s jeho náboženským obsahem neztotožnilo, avšak na Slovensku neměli pro katolíky husité žádný pozitivní význam. Husitská tradice zde mohla pozitivně oslovit jedině protestantskou menšinu, která si samozřejmě

Husa vážila. Proto se také na Slovensku na legionářské tradice odvolávaly především centralistické strany, na prvním místě slovenští agrárníci, jejichž vedení bylo převážně v rukou evangelíků.

Tradice legionářů na Slovensku musela proto hledat jiné zdroje. Byla zde spojována především s postavou generála M. R. Štefánika, který jako důstojník francouzské armády sice sám legionářem v pravém slova smyslu nebyl, avšak podílel se na organizování legií zejména v Itálii a v Rusku a už jako ministr války provedl v únoru 1919 inspekci československých legií na Sibiři. Štefánik byl evangelík a také většina slovenských legionářů-důstojníků byla evangelíky, a pokud se po vzniku republiky angažovala politicky, patřila k centralistickým stranám, především opět k agrárikům. To mělo své politické důsledky. Slovenská ľudová strana (SĽS), nejsilnější slovenská strana a hegemon autonomistického hnutí (od roku 1925 přejmenovaná na Hlinkovu slovenskou ľudovou stranu – HSĽS), ve svých řadách prakticky legionáře neměla, a proto ani zprvu neprojevovala zájem o pěstování legionářské tradice. V květnu 1922 došlo k závažnému incidentu. Na jeho počátku stálo vystoupení předsedy SĽS Andreje Hlinky 30. dubna v Krupině, kde zpochybnil odbojovou činnost příslušníků centralistických stran. Řekl: „*Kto bol na vojne? Šrobár doma bohatol. Hodža sedel vo Viedni. Blaho zbieral doláre. Medvecký sedel v kancelárii. Kto bojoval? Slávik, Štefánik, Ivanka? Áno, po kanceláriách sa schovávali!*“ Text projevu přinesl dne 4. května 1922, právě v den třetího výročí Štefánikovy smrti, ústřední orgán strany *Slovák*. Agrárnický Hodžův *Slovenský denník* Hlinku obvinil, že uráží Štefánikovu památku. Hlinka 10. května v *Slováku* otiskl opravu, že ve své řeči v Krupině nehovořil o Štefánikovi, ale o Antonu Štefánkovi, jehož jméno noviny zkomolily. Zároveň prohlásil, že je mu Štefánikova památka svatá. O týden později (17. května) šéfredaktor *Slováka* Vojtech Tuka publikoval článek *Takto hovorili mŕtvi*, ve kterém kladl na roveň padlé legionáře i Slováky bojující v rakousko-uherské armádě. Tento článek rozzuřil legionáře, kteří přepadli bratislavskou redakci *Slováka* a zdemolovali ji (Sidor – Vnuk 2008: 486–487). SĽS se potom rozhodla poněkud změnit taktiku. Snažila se dokázat, že i Slováci se významně podíleli na zahraničním odboji a na boji legií v Rusku (Sidor 1928). Už v legiích se ovšem Slováci domáhali rovnoprávného postavení s Čechy, a proto např. slovenští důstojníci žádali (a později skutečně také prosadili), aby byla i slovenština uznána za velící řeč a vydávaly se v ní rozkazy (Gacek 1936: 184–193).¹⁰ Legionářská

tradice tedy není nijak v rozporu s bojem za autonomii. Ľudáci se jinak „zasloužili“ o rozšíření pověsti o tom, že generál Štefánik nezahynul při návratu na Slovensko 4. května 1919 v důsledku leteckého neštěstí, ale že jeho letadlo bylo na rozkaz Edvarda Beneše sestřeleno. Začali také v rozporu se skutečností tvrdit, že Štefánik byl stoupencem slovenské autonomie. Výmysl o zavraždění Štefánika se udržuje na Slovensku bohužel dodnes.¹¹

Není známo, zda se s legionářskou tradicí nějak ztotožnilo rusínské (ukrajinské) obyvatelstvo na Podkarpatské Rusi. V době vzniku legií se s připojením této oblasti k Československu ještě příliš nepočítalo a Rusíni v legiích proto prakticky nebyli. Přesto je nesporné, že rusínské obyvatelstvo legionářskou tradici přijmout mohlo. Naproti tomu nepřekvapuje, že menšinové německé a maďarské obyvatelstvo legionářskou tradici nepřijalo nikdy. Jestliže totiž legionáři bojovali za nový stát, který osvobodil Čechy a Slováky od rakouské a maďarské nadvlády, pak se nutně naskýtal otázka: od čeho ale v takovém případě osvobodili legionáři Němce a Maďary? Do paměti německého a maďarského obyvatelstva se legionáři zapsali negativně také z toho důvodu, že to byli právě oni, kdo na podzim 1918 obsazovali německé pohraničí a na jaře 1919 bojovali na jižním Slovensku s revoluční armádou Maďarské republiky rad. A ovšem, byli to často opět legionáři, kdo bořili sochy Josefa II. či Marie Terezie, odstraňovali památníky maďarské revoluce 1848 a v neposlední řadě potom získávali místa četníků, příslušníků finanční stráže či jiných podobných formací, které symbolizovaly nový stát.

Hlavním námětem pro diskusi v meziválečném Československu u Čechů a Slováků ale nebyl samotný boj za vznik samostatného Československa, protože ten byl nezpochybnitelný a každý Čech či Slovák (eventuálně i Rusín) se s ním mohl bez problémů ztotožnit. Mnohem komplikovanější a politicky jistě diskutabilnější byl postoj ruských legií k dvěma ruským revolucím a následné občanské válce, do které se zapletly. Boj za samostatnost Československa byl chápán jako národní a demokratická revoluce a legionáři – velmi často sociální demokraté s levicovými názory – se sami považovali za revolucionáře. Především levicově orientovaní legionáři se proto museli vyrovnat s problémem, zda bylo správné a morálně přípustné vystoupit proti ruské revoluci.

Historické okolnosti vystoupení československých legií jsou sice dostatečně známy, nicméně pro úplnost bude vhodné je připomenout. Po bolševickém převratu

v noci z 6. na 7. listopad¹² se nová ruská (sovětská) vláda rozhodla nepokračovat ve válce a uzavřít separátní mír s Ústředními mocnostmi. Tento mír byl podepsán 3. března 1918 v Brestu Litevském (dnešní Brest v Bělorusku). Podle jeho ustanovení se Rusko zavazovalo propustit a repatriovat všechny německé a rakousko-uherské válečné zajatce a netrpět na svém území žádné ozbrojené jednotky bojující proti Ústředním mocnostem. Současně Rusko uznávalo nezávislost Ukrajiny, která na své území v obavě před bolševiky vpustila německou armádou. Legiím tak hrozilo dvojí nebezpečí: buď zajištění postupující německou armádou, anebo odzbrojení sovětskými úřady a následná nucená repatriace. V obou případech by se legionáři dostali do rukou rakousko-uherských vojenských soudů a čekala by je smrt oběšením za velezradu. Masaryk proto vyjednal evakuaci legií z Ukrajiny, kde se tehdy nacházely, a jejich průjezd Ruskem. Legie měly být evakuovány do Vladivostoku a odtud převezeny na francouzských lodích na západní frontu. Evakuace probíhala nejprve bez problémů. Při ústupu z Ukrajiny bojovaly v březnu u Bachmače legie dokonce společně s jednotkami Rudé armády proti postupujícím Němcům; sovětské úřady však brzy začaly klást různé překážky. Především žádaly, aby legionáři vydali všechny zbraně. 14. května 1918 došlo na nádraží v Čeljabinsku k incidentu mezi legionáři a rakousko-uherskými zajatci vracejícími se do vlasti. Šlo převážně o zajatce německé a maďarské národnosti, kteří považovali legionáře za zrádce vlasti. Jeden z rakousko-uherských zajatců hodil kus těžkého železa po legionáři F. Ducháčkovi a těžce jej zranil. Legionáři zastavili už odjíždějící rakousko-uherský zajatecký transport, vyvlekli z něj několik osob a vojáka označeného jako původce útoku utloukli.¹³ Sovětské vojenské orgány obvinily z incidentu legionáře a několik z nich zatkl, což vyvolalo otevřenou vzpouru. Legionáři odmítli vydat zbraně, obsadili město a osvobodili vězně. 16. května uspořádali v Čeljabinsku poradou zástupců důvěrníků jednotlivých legionářských jednotek, kteří se rozhodli svolat do Omska sjezd legií, oficiálně označený jako I. sjezd československého vojska. Sjezd, který v Omsku zasedal od 23. července do 4. srpna 1918, rozhodl „jet do Vladivostoku vlastním pořádkem“, což znamenalo otevřený boj se sovětskou mocí. V té době ovšem již ve skutečnosti boje s bolševiky probíhaly déle než měsíc. Legionářům se podařilo ovládnout celou sibiřskou magistrálu. S jejich pomocí docházelo všude k odstranění sovětské moci a nastolování prozatímních demokratických vlád složených převážně z menševiků

(ruských sociálních demokratů) a eserů (levých socialistů opírajících se hlavně o rolnictvo). Dohodové mocnosti se rozhodly využít československých legií jako základu pro obnovení protiněmecké fronty v Rusku a pak i pro intervenci proti sovětské vládě.

S pomocí legií byla v Omsku vytvořena prozatímní ruská vláda známá jako „Direktorium“, která provedla mobilizaci a začala budovat vlastní „bílou“ armádu. Toto „Direktorium“ stálo na ideové platformě první ruské (demokratické) revoluce z února¹⁴ (března) 1917. V nově budované ruské armádě byla však většina důstojníků monarchistického smýšlení a únorovou revoluci odmítala. 18. listopadu 1918, týden po kapitulaci Německa, provedl ministr války prozatímní vlády admirál Alexandr Vasiljevič Kolčak v Omsku vojenský převrat. Kolčak se prohlásil „vrchním vladařem Ruska“ s neomezenou mocí a nastolil na Sibiři tzv. bílou diktaturu. Vedení československých legií sice převrat odmítlo, ale proti Kolčakovi nic nepodniklo a nakonec souhlasilo s tím, že legie budou chránit transsibiřskou magistrálu proti útokům rudých partyzánů. Tím fakticky legie vystoupily na straně Kolčaka. Na podzim 1919 byl však Kolčak poražen a donucen uchýlit se pod ochranu legií. Ty jej místo ochrany odevzdaly v Irkutsku tamní prozatímní vládě složené opět z menševiků a eserů. Po krátkém čase byla tato prozatímní vláda vystředána bolševiky. Vedení legií se odmítlo za Kolčaka angažovat a uzavřelo s bolševiky příměří, které vstoupilo v platnost 7. února 1920. Ve stejný den byl Kolčak bolševiky zastřelen.¹⁵

Předmětem kontraverzí byla vzpoura legií v Čeljabinsku, jejich postoj k převratu v Omsku z 18. listopadu 1918 a konečně uzavření příměří s bolševiky 7. února 1920. Oficiální postoj československých míst, který byl ovšem zformulován definitivně teprve v roce 1920, tedy po návratu ruských legií do vlasti, zněl zhruba následovně: Československá národní rada a její odbočka na Rusi jako vrcholný představitel odboje se nikdy nehodlala plést do vnitřních ruských záležitostí a jediným jejím cílem bylo vyvést legie z Ruska do Francie. Zatažení legií do konfliktu se sovětskou mocí bylo způsobeno samotnými sovětskými orgány, které se snažily legie odzbrojit. Legie vystoupily na pomoc demokratickým silám Ruska, ale nikdy nehodlaly bojovat za návrat předrevolučního carského režimu. Proto po Kolčakově převratu zachovávaly legie v Rusku neutralitu a uzavřely s bolševiky příměří, jakmile to jen bylo možné a účelné. Tento oficiální výklad sankcioval i T. G. Masaryk ve své *Světové revoluci* (2005:

138–154) a také Edvard Beneš (1927: 182, 186) se k problému stavěl obdobně. Rovněž většina Masarykových spolupracovníků v Rusku, působících v meziválečném období na různých místech, zastávala podobné stanovisko (srov. Šteidler 1921, 1923, Kudela 1923). Speciálně se otázkou příčin konfliktu mezi legionáři a bolševiky zabýval Jaroslav Papoušek (1928, 1932).

Když Masaryk odjížděl 7. března z Ruska (čtyři dny po podepsání brestského míru a v den svých 68. narozenin), byl přesvědčen, že se bolševický režim brzy sám zhroutí, a proto není třeba proti němu vojensky zasahovat. Jak je zřejmé z jeho spisu *Nová Evropa*, který napsal během své cesty z Moskvy do Japonska, jeho hlavní starostí zůstávalo Německo (Masaryk 1920: 36–39). Masaryk dokonce navrhoval Spojencům, aby bolševické Rusko *de facto* uznaly (Masaryk 2005: 159). Když se však legie zapletly do občanské války a rozhodujícím způsobem pomohly odstranit sovětskou moc na Sibiři, Masaryk ani Beneš proti tomu neprotestovali. Nešlo jen o to, že jim bolševismus jako ideologie samozřejmě vadil, ale v době, kdy Dohoda uvažovala o intervenci, viděli ve vystoupení legií především možnost získat její podporu pro myšlenku samostatnosti a pro teritoriální upevnění příštího československého státu. Masaryk samozřejmě nemohl vědět, že USA, tehdy jediná síla schopná provést intervenci, se rozhodly do ruských záležitostí vojensky nezasahovat (Fic 1995: 229–233). V roce 1920 situace vypadala již jinak – v občanské válce vítězili „rudí“. Za této situace se celkem pochopitelně Masaryk ani Beneš k myšlence intervence, kterou Dohoda už definitivně opustila, raději nehlásili, a naopak zdůrazňovali, že byli už na jaře 1918 proti vojenskému zásahu do ruských záležitostí. Výše uvedená Masarykova a Benešova interpretace postoje legií k občanské válce v Rusku měla ale i své vnitropolitické důvody. V letech 1919–1920 nastal v Československu výrazný posun doleva. V širokých vrstvách byly velmi populární socialistické myšlenky, členská základna sociální demokracie byla poměrně radikální. Vystoupení československých legií proti Rakousku-Uhersku bylo i oficiálně proklamováno jako boj za demokracii a sociální spravedlnost. Sociální demokraté měli výhrady vůči sovětskému režimu, který považovali oprávněně nejen za nedemokratický, ale i za odporující západním představám o socialismu. Vystoupení legionářů proti sovětské moci ve jménu dalšího boje za samostatnost Československa a za demokratické a sociálně spravedlivé Rusko v duchu únorové revoluce bylo v jejich očích proto morálně obhajitelné, avšak podpora

Kolčakovy bílé diktatury, jež používala stejných teroristických metod jako bolševici, už obhajitelná nebyla.

Postoj „Direktorium ano – Kolčák ne“ ovšem nemohl uspokojit všechny. Pravicová kritika vycházela především z okruhu radikálních nacionalistů a rusofilů kolem Karla Kramáře, tradičního rusofila, neoslavisty a stoupence protisovětské intervence v Rusku. Kramář jako první československý předseda vlády a pak účastník mírové konference v Paříži prosazoval otevřenou intervenci Dohody v Rusku, přičemž do této intervence měly být znovu zahrnuty i československé legie na Sibiři. Tato myšlenka se zdála uskutečnitelná na jaře a v létě 1919, tedy v době, kdy Kolčakova vojska postupovala na západ a kdy od jihu zahájila tažení bílá „Dobrovolnická armáda“ generála Denikina. Kramář se na podzim 1919 vypravil do jižního Ruska ke generálu Denikinovi, kterému ovšem kromě svých „dobrých rad“ nemohl nijak pomoci (Serapionova 2007: 312–317). Krátce na to přešla Rudá armáda do protiútoků a myšlenka širší intervence se stala neaktuální. Myšlenka účasti legií v boji proti bolševikům na straně Kolčaka však měla určitou podporu i mezi částí legionářů. V tom spočíval i rozdíl v hodnocení účasti legií v občanské válce. Zatímco podle Masarykovy interpretace, se kterou se po roce 1920 ztotožnila většina legionářů, bylo vystoupení legií proti sovětské moci vlastně politováníhodným nedorozuměním, které bylo nakonec napraveno uzavřením příměří v Irkutsku 7. února 1920, podle Kramáře, ale také podle nacionálně vyhraněných legionářů (především z řad důstojnického sboru) byl boj proti bolševikům naopak jednoznačně správným a morálně zcela obhajitelným činem. Vystoupení legií proti bolševikům bylo bratrskou pomocí ruskému národu a současně i bojem za slovanskou myšlenku. Bolševismus je „neruský“ a „neslovanský“, a boj proti němu je proto vždy správný, bez ohledu na to, kdo stojí v jeho čele. Pokud se tedy do čela tohoto svatého boje postavil admirál Kolčák, potom v zájmu záchrany Ruska a Slovanstva bylo povinností legionářů jej podpořit. Z toho ovšem také vyplývalo, že Kolčakovo vydání „Centru“ v Irkutsku a uzavření příměří s bolševiky bylo zradou na Rusku. Podobnou interpretaci událostí je možné najít v práci Jindřicha Skácela *Československá armáda v Rusku a Kolčák* (1926),¹⁶ ale částečně také např. v pamětech generála Gajdy (1920),¹⁷ který opustil legie a vstoupil dočasně do Kolčakových služeb.¹⁸ Představa, že legionáři zradili Kolčaka i Rusko, se ostatně v závěru občanské války objevila u více ruských (bílých) generálů i pravicových ruských publicistů v exilu (Savický 1999: 131–132).

V beletrizované formě takto interpretoval události částečně i spisovatel – legionářský generál Rudolf Medek ve své *Anabázi*. Boj legií proti Rudé armádě položil rudimentální základy jiné, protikomunistické tradici, která se však v českém prostředí s ohledem na politické rozvrstvení společnosti nikdy neprosadila.

Kritika zásahu legií do občanské války v Rusku ale probíhala i zleva. Základem této kritiky byla následující konstrukce: Legionáři byli součástí československé revoluce, která neměla mít jen národní, ale i sociální dimenzi. Vystoupením proti sovětské moci se legie dopustily zrahy na ruské revoluci. Levicový proud nebyl jednotný v otázce postoje k bolševikům. Většinový názor byl zhruba následující – bolševický režim je sice špatný a nemá nic společného se socialismem, ale to je problém, který si budou muset vyřešit sami Rusové. S touto interpretací vystupovali již v roce 1918–1920 v legiích leví sociální demokraté a jejich sympatizanti. Šlo především o legionáře, kteří se koncem jara 1919 pokusili po poradě v Jekatěrinburku svolat druhý sjezd československého vojska na Rusi a vynutit si na něm urychlený odjezd legií z Ruska do vlasti. Ačkoliv sjezd byl politickým vedením i velením legií výslovně zakázán, došlo k volbě delegátů, kteří se sešli 20. května 1919 v železniční stanici Tajga na transsibiřské magistrále. Delegáti se odtud vypravili do Tomska, kde se prohlásili za II. sjezd československého vojska. Začali agitovat a získávat příznivce mezi legionářskými jednotkami na magistrále a současně se pokusili vyjednávat s politickým i vojenským velením legií, avšak bezvýsledně. Jakékoliv ozbrojené vystoupení proti politickému i vojenskému vedení legií delegáti odmítali. Část delegátů byla nakonec pozvána velením legií k jednání do Irkutska, kde byli ale hlavní organizátoři 10. června zatčeni. Krátce poté se sjezd rozpadl a jeho delegáti byli internováni na poloostrově Gornostaj nedaleko Vladivostoku.¹⁹

Menšinový názor na bolševiky představovali v levicovém proudu komunisté. Už během občanské války malá část radikálně levicově orientovaných legionářů z legií dezertovala a vstoupila do Rudé armády, v jejímž rámci byla vytvořena československá jednotka. Počet československých rudoarmějců, z nichž zřejmě nejznámějším se stal spisovatel Jaroslav Hašek, byl ovšem zcela zanedbatelný a nejméně tolik legionářů, kolik vstoupilo do Rudé armády, vstoupilo i do různých „bílých“ armád. Zcela zanedbatelný počet československých rudoarmějců nicméně nehrál při formulování komunistické teze žádnou roli. V interpretaci boje legií z komunistických pozic bylo

vystoupení legií proti bolševikům přímou kontrarevolucí. Prostí legionáři (příslušníci české a slovenské dělnické třídy) byli oklamáni svými důstojníky (příslušníky české a slovenské buržoazie). Byli zneužití k tomu, aby vystoupili v zájmu Dohody proti sovětské revoluci, ačkoliv ta byla i v jejich nejvlastnějším zájmu. I komunistická interpretace ovšem mezi legionáři diferencovala. Boj legií byl sice od počátku kontrarevoluční, ale mezi prostými legionáři existovalo jakési „zdravé jádro“, které se snažilo tento kontrarevoluční boj zastavit. Právě jejich zásluhou se Masaryk, Beneš a legionářské velení neodvážili poslat po Kolčakově převratu legie znovu na frontu; tito prostí legionáři se také pokusili prostřednictvím svolání legionářského sjezdu vymoci stažení legií ze Sibiře. Jejich opatrnickví a neochota otevřeně vystoupit proti Kolčakovi a také velení legií sice způsobily neúspěch vzpoury, avšak ti nejuvědomělejší z legionářů nakonec svůj omyl pochopili a našli cestu do Rudé armády. I tato interpretace našla svůj odraz v krásné literatuře. V roce 1936 v jejím duchu napsal Václav Kaplický *Gornostaj*, vzpomínkovou knihu psanou esejistickým stylem. Kaplický se jako legionář zakázaného sjezdu zúčastnil a byl poté na Gornostaji internován.

Byli to především českoslovenští rudoarmějci (mnozí z nich se stali v roce 1921 komunisty), kdo šířili po návratu do Československa „pravdu“ o legiích a jejich kontrarevoluční úloze. Jedním z takovýchto „rudých“ legionářů byl i Jan Vodička, jenž z bolševických pozic psal o legiích do tisku a pořádal různé přednášky.²⁰ Ale i z prostředí delegátů nepovoleného druhého sjezdu legií zaznívala občas obdobná kritika. Nejznámější prací kritizující vedení legií z levých pozic z dvacátých let je kniha majora ruských legií Jaroslava Kratochvíla *Cesta revoluce*. O této knize prohlásil generál Gajda, že je plná lží a že za ní stojí jednak bolševici, jednak část oficiálního vedení Československé obce legionářské. Kratochvíl později patřil mezi hlavní svědky v kárném řízení proti Gajdovi, které skončilo jeho propuštěním z armády.²¹ Levicová interpretace se stala základem oficiálního výkladu historie vystoupení legií po roce 1948.

Spory a polemiky ohledně role československých legií v Rusku trvaly vlastně po celé meziválečné období. Když však Československo uznal v roce 1934 SSSR a o rok později s ním podepsalo dokonce spojeneckou smlouvu, stalo se politicky neúnosným jakkoliv zdůrazňovat boj legií proti „rudým“. Důraz byl od třicátých let proto kladen především na zásluhy legií v boji za vznik samostatného

státu a začal být také více připomínán společný boj legií a rudých oddílů s Němci u Bachmače v březnu 1918.

Zánik Československa v roce 1939 postavil legionářskou tradici do nové polohy. V českých zemích němečtí okupanti považovali legionářskou tradici pochopitelně za nežádoucí, protože byla spojena s myšlenkou samostatného státu. Především K. H. Frank otevřeně útočil proti legionářům a na jeho popud musel být v říjnu 1941 odstraněn ze Staroměstské radnice hrob neznámého vojína-legionáře (Galandauer 2003: 300). Legionáři byli postupně jako nespolehliví propuštěni ze státních služeb a předčasně penzionováni. Legionářská literatura byla vyřazena z veřejných knihoven, zmínky o legiích byly odstraněny z učebnic. Současně se ale o legionářskou tradici opíral odboj domácí i zahraniční. Budování československých jednotek v zahraničí bylo často chápáno jako opakování situace z doby první světové války.

Poněkud jinak vypadala situace na Slovensku. Ve slovenském státě nebyla legionářská tradice potlačována, ale dostala nový rozměr. Generál Štefánik, ač byl ve skutečnosti přesvědčeným Čechoslovákem, byl vykreslován jako slovenský nacionalista, který bojoval nejen za vznik Československa, ale především za národní práva Slováků. Publicista Karol Murgaš, který patřil k radikálnímu národně-socialistickému Tukovu křídlu v HSL'S, dokonce tvrdil, že Štefánik byl stoupencem nikoliv demokratického, ale autoritativního státu (srov. Murgaš 1940: 29–30). Když se v červnu 1941 Slovensko připojilo po boku Německa k válce proti SSSR, snažila se oficiální propaganda opřít i o doposud spíše okrajovou tradici protibolševického boje legií. Ministr obrany generál Ferdinand Čatloš, sám legionářský důstojník, v rozkazu z 26. června 1941 uvedl doslova: „*Nejde tu o boj proti ruskému národu – ani proti Slovanstvu. Takýmito hesly operujú len zločinní nepriatelia národa a štátu, ktorí sa usilujú šíriť rozvrat a chcú by nás vohnať do záhuby. V tomto boji, ktorého výsledok je jasný, nájde v novej Európe lepšiu budúcnosť aj ruský národ.*“ (Čierna-Lantayová 2002: 186) Oficiální propaganda neopomenula zdůraznit, že již slovenští legionáři za první světové války vystoupili proti bolševismu a že především generál Štefánik byl stoupencem nekompromisního boje s bolševiky.²²

Obnovení Československa v roce 1945 znamenalo i obnovení legionářských tradic, které ale nyní byly pěstovány souběžně s novější tradicí protinacistického odboje za druhé světové války. S ohledem na novou politickou situaci samozřejmě nebylo politicky vhodné a vlastně ani

možné vyzdvihovat boj legií proti bolševikům za občanské války. Zdůrazňován byl proto opět především vítězný společný boj legií a ruských vojsk u Bachmače v roce 1918, který mohl sloužit jako předobraz společného boje v roce 1943 u Sokolova. V roce 1947 proběhly pompézní oslavy třicátého výročí bitvy u Zborova. Poválečný režim se tedy nesnažil legionářskou tradici vykořenit. Ostatně i organizátor československých vojenských jednotek v SSSR generál Ludvík Svoboda, po válce ministr národní obrany, byl ruským legionářem. Nemohlo však být pochyb o tom, že SSSR, i když zatím oficiálně nic neříká, nemá na pěstování legionářské tradice zájem. Oficiální sovětský „národní příběh“ stál mimo jiné na tradici vítězství Rudé armády v občanské válce, kde legie stály na nesprávné straně fronty (*Dějiny všesvazové komunistické strany* 1949: 230). Na tomto pohledu samozřejmě nic nezměnila ani československo-sovětská spojenecká smlouva z roku 1943. Charakteristická je v tomto směru následující událost: Hrob neznámého vojína nacisté za války zničili a ostatky padlého anonymního legionáře od Zborova zřejmě spálili. Protože Zborov se nyní nacházel na území Ukrajiny (a tedy v SSSR), požádaly československé úřady sovětské orgány o povolení provést zde exhumaci jiného těla. Sovětské velvyslanectví však žádost kategoricky odmítlo (Galandauer 2003: 309).

K viditelné změně nedošlo ani bezprostředně po únorovém převratu. Ještě v roce 1948 bylo např. oslavováno třicáté výročí bitvy u Bachmače a při této příležitosti znovu vyšel sborník vydaný poprvé o deset let dříve (Kopta 1938). Ovšem už skutečnost, že byl do funkce předsedy Československé obce legionářské dosazen již zmíněný Jan Vodička, dávala tušit, že brzy dojde k zásadnímu přehodnocení pohledu na legionáře. V listopadu 1949 tajemník ÚV KSČ Jiří Hendrych v návrhu na vybudování Ústavu dějin KSČ zdůraznil nutnost vykořenit legionářskou tradici a nahradit ji tradicí třídních bojů Čechů a Slováků. Doslova uvedl, že „*legenda o vybojování republiky legionáři za první světové války je zkreslováním prvního odboje ve prospěch buržoazie*“ (Galandauer 2003: 308). Den armády byl přesunut z 2. července na 6. říjen, výročí bitvy československého armádního sboru v SSSR o Dukelský průsmyk v roce 1944, a odtud také byly přeneseny do Prahy nové ostatky neznámého vojína. Památník na Vítkově byl přeměněn v čestné pohřebiště zasloužilých členů KSČ. K zásadnímu přehodnocení významu legií došlo v roce 1951. Formující se marxistická historiografie měla přinést „nový“, „nezkreslený“ a „pravdivý“ pohled na vznik

Československa, a tedy i na úlohu československých legií. Tzv. nový pohled na legie a legionáře ale ve skutečnosti vůbec novým nebyl. Šlo jen o oprášení levicového výkladu z počátku dvacátých let, jak jej ve svých článcích prezentoval tehdy Jan Vodička či v *Cestě revoluce* Jaroslav Kratochvíl (ten zahynul za druhé světové války). Legionářská literatura byla opět – tak jako za války – stažena z veřejných knihoven. Tažení proti legionářské tradici bylo spojeno s bojem proti tzv. osvobozeneckým legendám (srov. Hájek 1953, Holotík 1958). Vznik Československa byl v novém pojetí bezprostředním důsledkem ohlasu Velké říjnové socialistické revoluce v Rusku, nikoliv osvobozenického boje Masaryka, Beneše a Štefánika, resp. domácího zahraničního odboje vůbec (srov. Křížek – Říha 1951). V pohledu na legie bylo nyní akcentováno samozřejmě především jejich „kontrarevoluční“ vystoupení proti sovětské moci. Masaryk, Beneš a Štefánik nejenom, že již nejsou tvůrci nového státu, ale stávají se „*přísluhovači západních imperialistů, kteří šli ve své nenávisti proti sovětské republice často dále než jejich ochránci*“ (Král 1953: 49). Ve větší míře se objevují práce ukazující vystoupení legií proti sovětské moci jako zákeřnou zradu vyvolanou záměrně dohodovými mocnostmi a Masarykem a Benešem (srov. Muška 1954, Vávra 1958).

Oproti nepřiliš četné radikálně levicové (či vlastně spíše prosovětské či probolševické) literatuře z první republiky měla produkce z padesátých let ještě dva nové rysy. Prvním z nich bylo zásadní zpochybňování významu legií pro vznik Československa, druhým pak vyzdvihování role československých rudoarmějců, označovaných jako internacionalisté (srov. Veselý 1954²³). Nově koncipovaný příběh ruských legií (francouzským a italským se historiografie padesátých let nevěnovala prakticky vůbec) byl proto zhruba následující: Čeští a slovenští zajatci v Rusku byli proti své vůli zataženi svými veliteli do intervenční války proti mladé sovětské republice. Ovšem především díky působení československých rudoarmějců si část legionářů postupně uvědomila, za čí zájmy skutečně bojuje, a nehodlala se již dále nechat zneužívat. Tato myšlenka je přítomna v pracích Jaroslava Křížka (1955a, 1955b, 1956) a také slovenského autora Jána Kvasničky (1963). Roku 1955 znovu vyšel Kaplického přepracovaný *Gornostaj*, který do uvedeného schématu dobře zapadal.²⁴ Motiv „legionářů, kteří byli zrazeni“, v roce 1965 převzal i ruský historik A. Ch. Klevanskij. Jeho kniha, v SSSR vydaná pod příznačným názvem *Českoslovenští internacionalisté a zrazený sbor*,²⁵ je jinak přínosná tím, že jako první vy-

užila ve značném rozsahu ruský archívní materiál, do té doby badatelům prakticky zcela nepřístupný.

Pohled na prosté legionáře jako na sice čestné, ale svými politickými vůdci svedené prosté Čechy a Slováky vedl v šedesátých letech k „shovívavějšímu“ pohledu na legie. Uvolněnější atmosféra šedesátých let umožnila návrat k určitým dříve tabuizovaným tématům. Legionářům tak byly znovu postupně přiznány zásluhy na vzniku Československa. Svůj význam přitom měl i IV. sjezd československých historiků, který se uskutečnil ve dnech 27.–29. září 1966 v Brně. Sjezd vyslovil požadavek, aby se historiografie odpoutala od přílišné závislosti na politice a ideologii a zkoumala minulost objektivně.²⁶ V roce 1967 vyšla v Našem vojsku kniha Karla Pichlíka s názvem *Červenobílá a rudá*, na níž se podíleli i Jaroslav Křížek a Vlastimil Vávra, autoři dehonestující v padesátých letech legionáře. Publikace byla tentokrát věnována boji českých a slovenských vojáků na východní, západní a jihozápadní frontě, přičemž autoři zdůrazňovali, že smyslem jejich boje nezávislost českých zemí a Slovenska. Ovšem práce si opět všimá československých rudoarmějců a hodnotí politiku Masaryka, Beneše, Štefánika i generála Gajdy. V roce 1968 vydává Pichlík při příležitosti oslav 50. výročí vzniku republiky samostatně další knihu s názvem *Zahraníční odboj 1914–1918 bez legend*. Zde je již role legionářů při vzniku Československa hodnocena jednoznačně pozitivně. Autor hned v úvodu zdůrazňuje, že mu jde o napravení zkresleného pohledu na první odboj a na činnost legií. Otázky spojené s protisovětským vystoupením legií raději vynechal. Pichlíkova kniha se stala zřejmě nejlepší a neobjektivnější knihou o legiích vydanou v období mezi únorem 1948 a listopadem 1989.

V období 1968 byly učiněny jisté náběhy k oživení legionářské tradice. Sovětská okupace a nástup normalizace ovšem učinily těmto snahám rozhodný konec. Mezi historiky, jimž bylo znemožněno publikovat a kteří byli i vyloučeni z vědeckých ústavů, byl také Karel Pichlík. Režimní historik Václav Král ve svých pracích věnovaných historiografii na počátku sedmdesátých let jednoznačně odsoudil pokusy o rehabilitaci tzv. buržoazního pojetí prvního odboje, přičemž odmítl i požadavek objektivního zkoumání minulosti, neboť „*objektivismus je linií buržoazní stranickosti ve vědě a je cizí marxistické historiografii*“ (Král 1973: 64). Je však charakteristické, že v období 1969–1989 nevyšla v Československu žádná kniha, která by se přímo týkala problematiky legií. V roce 1973 nakladatelství Horizont vydalo český překlad Kle-

vanského práce *Českoslovenští internacionalisté a legionářský sbor v Rusku* z roku 1965. V roce 1982 zemřel spisovatel Václav Kaplický a při této příležitosti vyšlo třetí vydání jeho *Gornostaje*. To však bylo všechno. Domácí historici se tomuto tématu očividně raději vyhýbali.

Po roce 1989 nastal velký zájem o problematiku československých legií. Karel Pichlík vydal v roce 1996 novou, komplexní práci o legiích s názvem *Českoslovenští legionáři 1914–1920*, o rok později vyšla velká kolektivní práce k výročí bitvy u Zborova (Galandauer – Hofman – Šedivý 1997). V českém překladu vyšly práce emigračního historika Viktora Fice (2006–2008), jež byly původně publikovány v sedmdesátých letech v USA. Historický ústav Armády ČR zřídil databázi legionářů a v jednotlivých okresech i městech vyšly dokonce jejich seznamy. Literatura se věnovala i jednotlivým legionářským plukům, opakovaně vyšla kniha generála Gajdy *Moje paměti*.

POZNÁMKY:

1. Celkem bylo během I. světové války mobilizováno do rakousko-uherské armády asi 9 milionů osob, podíl Čechů na celkovém počtu činil podle Ivana Šedivého 12,9%, tedy 1 161 000 (Šedivý 2001: 13, 66). Počet mobilizovaných Slováků se odhaduje na 200 000 mužů (zhruba 10–12% celkové slovenské populace).
2. Celkové ztráty rakousko-uherské armády činily 1,1 milionu mužů, přičemž počet padlých vojáků pocházejících z čistě českých okresů českých zemí činil do konce roku 1917 údajně 138 128 osob (Šedivý 2001: 149). Odhad 160 000 Čechů i Slováků za celou dobu války je proto třeba pokládat za odhad spodní.
3. Wilhelm Winkler v práci *Die Totenverluste der öst.-ung. Monarchie* (Wien 1919) udává celkový počet padlých z Čech, Moravy a Slezska do konce roku 1917 číslem 289 281. Jeho tabulku uvádí Ivan Šedivý (2001: 149), jenž však zároveň dokazuje, že jde o přemrštěná čísla. Počet čtvrt milionu padlých se jeví jako střízlivý odhad.
4. Plány předpokládaly vyloučení Halíče, Bukoviny a Dalmácie z Předlitavska, ve kterém by tak Němci získali početní převahu.
5. Viz např. Kopta, J.: *Třetí rota*. Díl I., II. Praha: Čin, 1924; týž: *Třetí rota na magistrále*. Díl I., II. Praha: Čin 1927; týž: *Třetí rota doma*. Díl I., II. Praha: Čin 1934. Tento třídílný román celkem o šesti svazcích se do roku 1947 dočkal devatenácti vydání. Medek, R.: *Ohnivý drak. Román z války*. Praha: Vojtěch Šeba 1921; týž: *Ostrov v bouři*. Praha: J. R. Vilímek, 1925; týž: *Mohutný sen. Román z války*. Praha: J. R. Vilímek 1926; týž: *Anabase. Román z války*. Praha: J. R. Vilímek 1927. Tyto romány, tvořící dohromady jediný celek, se do roku 1931 dočkaly celkem jedenácti vydání. Langer, F.: *Železný vlk. Příběhy z naší anabase*. Praha: Gustav Volský, 1927; týž: *Jízdní hlídka. Hra o třech dějstvích*. Praha: F. Borový, 1935; Langer, F. – Kopta, F. – Medek, R.: *Legionářské povídky*. Brno: Dědictví Havlíčkovo 1928. V dalších letech vyšla nová vydání s přibranými dalšími autory Františkem Pulcem (Brno 1934) a Josefem Staňkem (Brno 1935).
6. Vojsenské výbory rozpustil M. R. Štefánik po své inspekční cestě k legiím na Sibiři v únoru 1919. Jeho rozkaz narazil mezi legionáři na značný odpor (srov. Serapionova 2001: 122).

Po roce 1989 došlo i k pokusům oživit legionářskou tradici. Byla obnovena činnost Československé obce legionářské, i když počet žijící legionářů se v devadesátých letech počítal jen v řádu jednotlivců. Obec se zasloužila o uspořádání mnoha výstav v České republice i na Slovensku, pořádá přednášky a vzdělávací akce připomínající boje a působení legií. V roce 2002 byl rozkazem prezidenta České republiky stanoven za „Den ozbrojených sil České republiky“ 30. červen na památku vzniku první samostatné brigády československých legií v Darney ve Francii v roce 1918 a v připomenutí toho, že Francie potvrdila právo Čechů a Slováků na samostatný stát. Legionářskou tradici pěstuje i Společnost M. R. Štefánika na Slovensku. Je však na místě položit si otázku. Bude tato tradice nosná, jestliže uvážíme, že na světě dnes již nežije ani jeden někdejší legionář a stát, za který legie bojovaly, již bezmála dvě desetiletí neexistuje?

7. Masaryk, T. G. 1895: *Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození*. Praha: Čas.
8. Masarykovu představu o linii spojující husitství a reformaci s národním obrozením odmítl v roce 1912 Josef Pekař ve svém článku *Masarykova česká filozofie* v Českém časopise historickém. Pekař se k problému znovu vrátil ve své přednášce „O smyslu českých dějin“ (1928) a potom ve své inaugurační rektorské přednášce „O periodizaci českých dějin“ (1931). Viz Pekař, J. 1990: *O smyslu českých dějin*. Praha, Rozmluvy, s. 383–418. Jako historik souhlasím s J. Pekařem, protože teorii o spojitosti mezi reformací a národním obrozením nelze podložit žádnými relevantními důkazy.
9. V populárních *Dějínách národu československého* (1924) je příslušná kapitola o vzniku legií nadepsána „Žáci Komenského stávají se bojovníky Žižkovými“ (viz Rezek, A. – Dolenský, J. – Kosina, J. 1924: 417).
10. O memorandu slovenských legionářů ve věci podílu na řízení legií a zrovnoprávnění slovenštiny srov. též Hofman 2009: 40–41. V legiích se skutečně původně používala jako velicí řeč jen čeština, proti čemuž nebyl ani Štefánik, který se obával, že používáním dvou jazyků na všech stupních velení vznikne chaos. Brzy ale změnil názor a jako ministr války 6. 12. 1918 připustil používání obou jazyků.
11. Neoludácký historik Milan Stanislav Ďurica např. napsal: „*Je velmi pravděpodobné, že išlo o úmyselné zostrelenie lietadla, lebo Štefánik svojimi postojmi voči T. G. Masarykovi a E. Benešovi v poslednej fáze odboja najmä v otázke postavenia Slovenska, ale aj v otázke osobnej pozície v novom štáte sa stal nepohodlným partnerom, s ktorým si nevedeli rady.*“ (Ďurica 1996: 110)
12. Převrat je znám jako tzv. Velká říjnová socialistická revoluce. Označení „říjnová revoluce“ vzniklo podle data převratu, který se podle juliánského kalendáře, jenž Rusko používalo až do roku 1918, uskutečnil v noci z 25. na 26. 10. 1917. Toto datum odpovídá datu 6. a 7. 11. 1917 podle současného (gregoriánského) kalendáře.
13. V literatuře opírající se o československé vyšetřování a vzpomínky účastníků bývá většinou uváděno, že zajatec byl maďarské národnosti. Ruský historik Klevanskij nicméně v šedesátých letech

20. století objevil protokol z vyšetřování provedeného po incidentu ruskou komisí. Z protokolu vyplývá, že zabitý rakousko-uherský voják se jmenoval Johan Malik, přičemž někteří vojáci jej označovali jako Mađara, jiní jako Čecha. Je pravděpodobné, že jeho jméno bylo při přepisu do ruské cyrilice zkromeleno, je také možné, že bylo napsáno nesprávně i v jeho osobních dokladech. Není vyloučeno, že jeho skutečné jméno bylo Malík, mohlo jít tedy o Čecha, nebo o národnostně neuvědomělého Slovaka, který se sám před ruskými vojenskými úřady v zajetí označil za Mađara (rusky „Vengra“). Ob-
 14. Demokratická revoluce v Rusku, která svrhla cara Mikuláše II., je tradičně označována jako únorová, byť podle našeho kalendáře k ní došlo na počátku března 1917.
 15. Stručný a velmi vyvážený pohled na uvedenou problematiku viz Savický 1998: 53n.
 16. Srov. od téhož autora *S generálem Syrovým v Sibiři*. Praha: Knihovna obrození, 1923.
 17. Do roku 1924 se Gajdovy paměti dočkaly tří vydání, znovu pak vyšly v Brně v roce 1996 a 2008. Tyto postoje je možno najít i v oslav-
 18. Gajda se s Kolčákem brzy rozešel a zapojil se potom naopak ve Vladivostoku do protikolčákovského povstání, které zorganizovali menševici a esei. Toto povstání sice 17. listopadu 1919 skutečně vypuklo, avšak bylo ještě téhož dne likvidováno místní japonskou posádkou, která Kolčáka podporovala. Gajda byl zatčen a uvězněn, avšak na zákrok československých legionářů propuštěn a urychle-
 19. Delegátům sjezdu, kteří se uchýlili do stanice Zima, slíbil v Irkutsku ochranu 1. pluk čs. legií. Celkem 21 delegátů proto přijelo 9. 7. 1919 do Irkutsku a ubytovalo se v kasárnách pluku. Následující den veli-
 20. Gajda byl obviněn z podezřelých kontaktů se sovětskými oficiálními představiteli v Praze, jimž údajně nabízel své služby, a také z pří-
 21. Karol Murgaš (1940: 31–32) zdůrazňoval, že Štefánik byl pro ne-
 22. Je otázka, zda Veselý skutečně práci napsal sám. Byl původně velitelem StB, odkud byl později pro své těžké deprese a pokus
 23. Kaplický, V.: *Gornostaj*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 1955. Ačkoliv
 24. Čechoslovackije internacionalisty i prodanyj korpus. Moskva: Nau-
 25. Srov. *Československý časopis historický*, 15, 1967, č. 1, s. 169.

PRAMENY A LITERATURA:

- Beneš, Edvard 1927: *Světová válka a naše revoluce. II*. Praha: Čin – Orbis.
 Čechoslovackije internacionalisty i prodanyj korpus. 1965. Moskva: Nauka.
 Čierna-Lantayová, Dagmar 2002: *Pohľady na východ. Postoje k Rusku v slovenskej politike 1934–1944*. Bratislava: Veda.
 Dějiny Vsesvazové komunistické strany (bolševiků). Krátký výklad. 1949. Praha: Svoboda (překlad ruské publikace *Istorija Vsesojuz-
 20. Gajda byl obviněn z podezřelých kontaktů se sovětskými oficiálními představiteli v Praze, jimž údajně nabízel své služby, a také z pří-
 21. Karol Murgaš (1940: 31–32) zdůrazňoval, že Štefánik byl pro ne-
 22. Je otázka, zda Veselý skutečně práci napsal sám. Byl původně velitelem StB, odkud byl později pro své těžké deprese a pokus
 23. Kaplický, V.: *Gornostaj*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 1955. Ačkoliv
 24. Čechoslovackije internacionalisty i prodanyj korpus. Moskva: Nau-
 25. Srov. *Československý časopis historický*, 15, 1967, č. 1, s. 169.*

- z řady. Několik členů delegace tak učinilo a byli ihned zatčeni. Na obranu delegátů pluk nevystoupil. Beletristicky popsal tuto scénu velmi sugestivně J. Kopta ve své *Třetí rotě na magistrále*.
 20. Některé těchto článků vyšly v padesátých letech knižně – viz Vo-
 21. Gajda byl obviněn z podezřelých kontaktů se sovětskými oficiálními představiteli v Praze, jimž údajně nabízel své služby, a také z pří-
 22. Karol Murgaš (1940: 31–32) zdůrazňoval, že Štefánik byl pro ne-
 23. Je otázka, zda Veselý skutečně práci napsal sám. Byl původně velitelem StB, odkud byl později pro své těžké deprese a pokus
 24. Kaplický, V.: *Gornostaj*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 1955. Ačkoliv
 25. Čechoslovackije internacionalisty i prodanyj korpus. Moskva: Nau-
 26. Srov. *Československý časopis historický*, 15, 1967, č. 1, s. 169.

- Klimek, Antonín – Hofman, Petr 1995: *Generál Gajda – vítěz který prohrál*. Praha – Litomyšl: Paseka.
- Kopta, Josef (ed.) 1938: *Od Zborova k Bachmači. Památník o budování československého vojska na Rusi pod vedením T. G. Masaryka*. Praha: Čin; 2¹⁹⁴⁸, Praha: Čin.
- Král, Václav 1953: *O Masarykově a Benešově kontrarevoluční protisovětské politice*. Praha: SNPL.
- Král, Václav 1973: *Historie v naší společnosti*. In: *Úkoly československé historiografie*. Praha: Academia, s. 64.
- Kratochvíl, Jaroslav 1922: *Cesta revoluce*. Praha: Čin; 2. rozšířené vydání 1928, Praha: Čin.
- Křížek, Jurij – Řiha, Oldřich 1951: *Bez Velké říjnové socialistické revoluce by nebylo Československa*. Praha: Rovnost.
- Křížek, Jaroslav 1955a: *Dvacátý transport československých legií*. Praha: Naše vojsko
- Křížek, Jaroslav 1955b: *Čeští a slovenští rudoarmějci v sovětském Rusku 1917–1920*. Praha: Orbis
- Křížek, Jaroslav 1956: *Penza – slavná bojová tradice československých rudoarmějců*. Praha: Naše vojsko.
- Kudela, Josef 1923: *Profesor Masaryk a československé vojsko na Rusi*. Praha: Památník odboje.
- Kvasnička, Ján 1963: *Československé legie v Rusku 1917–1920*. Bratislava: SAV.
- Masaryk Garrigue, Tomáš 2¹⁹²⁰: *Nová Evropa*. Praha: Nakladatelství Gustava Dubského.
- Masaryk Garrigue, Tomáš 2005: *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*. Praha: Masarykův ústav – Ústav T. G. Masaryka o. p. s.
- Moulis, Miloslav 1973: *Tajné heslo granát*. Praha: Magnet.
- Murgaš, Karol 2¹⁹⁴⁰: *Národ medzi Dunajom a Karpátmi*. Turč. Sv. Martin: Kompas.
- Muška, Jiří 1954: *K úloze československých legií v Rusku*. Praha: Mír (úvod napsal Jan Vodička).
- Papoušek, Jaroslav 1928: *Proč došlo k bojům legií se sověty*. Praha: Svaz národního osvobození (rusky jako *Čechoslovaki i sovjeti. Kak proizošlo stolknovenie čechoslovackich legionov s sovjetami*, Praha 1928).
- Papoušek, Jaroslav 1932: *Rusko a československé legie 1914–1918*. Praha: Orbis.
- Paučo, Jozef 1957: *Slováci a komunizmus*. Middletown: Jednota Press.
- Pichlík, Karel 1968: *Zahraniční odboj 1914–1918 bez legend*. Praha: Svoboda.
- Pichlík, Karel 1996: *Českoslovenští legionáři 1914–1920*. Praha: Mladá fronta.
- Pichlík, Karel – Křížek, Jaroslav – Vávra, Vlastimil 1967: *Červenobílá a rudá*. Praha: Naše vojsko.
- Rezek, Antonín – Dolenský, Jan – Kosina, Jaroslav 1924: *Obrázkové dějiny národa československého. II. díl*. Praha: J. Vilímek.
- Savický, Ivan 1999: *Češi v Rusku a Rusové v Čechách 1914–1918*. Praha: Academia.
- Serapionova, Jelena Pavlovna 2001: *Milan Rastislav Štefaník v Sibíri*. In: *Milan Rastislav Štefaník. Nový vzgljad*. Moskva – Martin: Institut slavianovedenija RAN – Posolstvo Slovenskej republiky v Rossijskoj federacii, s. 113–126.
- Serapionova, Jelena Pavlovna 2007: *Karel Kramarž i Rossija 1890–1937 gody*. Moskva: Nauka.
- Sidor, Karol 1928: *Slováci v zahraničnom odboji*. Bratislava: [b. v.].
- Sidor, Karol – Vnuk, František 2008.: *Andrej Hlinka 1864–1938*. Bratislava: Lúč.
- Skácel, Jindřich 1926: *Československá armáda v Rusku a Kolčák. Protibolshevický boj v letech 1918–1920*. Praha: Památník odboje.
- Šedivý, Ivan 2001: *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Šteidler, František 1921: *Československé hnutí na Rusi*. Praha: Památník písemnictví (2¹⁹²²).
- Šteidler, František 1923: *Naše vystoupení v Rusku v roce 1918*. Praha: Památník odboje.
- Vávra, Vlastimil 1958: *Klamná cesta. Příprava a vznik protisovětského vystoupení československých legií*. Praha, Naše vojsko, 1958.
- Veselý, Jindřich 1954: *Češi a Slováci v revolučním Rusku 1917–1920*. Praha: Naše vojsko.
- Vodička, Jan 1957: *Jak jsme žili a bojovali*. Praha: Naše vojsko – SPB.

Summary

Czechoslovak Legions and Legionnaires in Czech and Slovak Tradition and Historiography

The history of the fight of Czechoslovak legionnaires in World War I for independent Czechoslovakia became a part of the new state “foundation story”. A legionnaire became a symbol of conscious Czechoslovak citizen who never hesitates to die in the struggle for Czechoslovak independence. For German and Hungarian minorities, however, the new legionnaire tradition was unacceptable. In inter-war Czechoslovakia there were severe discussions about the role of legions in the Russian Civil War. The legions took part in the Civil War on the side of the “white forces”. Especially problematic was their indirect support of the white dictatorship of Admiral Alexander Kolčák in Siberia. The political left criticized legionnaires for their support of Kolčák while the political right – on the other hand – criticized them for the fact that they concluded an armistice with Bolsheviks at the end of civil war. During the occupation by Nazi Germany (1939–1945) and during the period of Communist regime (1948–1989) the legionnaire tradition was considered politically dangerous for the existing system and suppressed. After 1989 some attempts to restore the tradition occurred. The question is, however, whether the tradition can survive when the Czechoslovak state no more exists.

Keywords: Czechoslovak legions, Legionnaire tradition, Interpretation of legion fight.

NA DÁLNÉM VÝCHODĚ. SONDA DO KAŽDODENNOSTI ČESKOSLOVENSKÝCH LEGIÍ V RUSKU

Dalibor Vácha

Pobyt československých legií v Rusku je současně velkým válečným dobrodružstvím (pokud je možné vůbec válku vnímat jako dobrodružství) i vynikajícím badatelským polem. Zájem, který byl z pochopitelných důvodů tomuto tématu věnován v průběhu první Československé republiky, vytvořil ohromnou zásobárnu pramenů a literatury. Současně je tento zájem sám o sobě zkoumatelnou veličinou, podobně jako odmítnutí legií a s nimi spojené „ideologie“ v padesátých letech 20. století. V následujícím příspěvku jsem se však nezaměřil na obraz legií jako celku, ale spíše na oblast každodennosti, která je stále využívanější i v moderních dějinách a má co říci též k soudobému pojetí etnografie. Konkrétní oblastí každodennosti, kterou se pokusím naznačit, je pohled legionářů na asijské Rusko a jejich pobyt v oblastech východně od uralského pohoří.

Zhodnocení některých typů pramenů k československým legiím z hlediska každodennosti

Deníky, tedy zápisy přímo z válečných let 1914–1920, se zdají být na první pohled obvyklou součástí zkoumané pramenné základny. A možná právě proto je nutné k nim přistupovat s velkou opatrností a pečlivě zkoumat již způsob jejich vzniku. I u rukopisného deníku je důležité rozlišovat, zda jde o deník psaný s minimálním časovým odstupem od popisované události, či o rukopis propojující deníkové záznamy doplněné a rozvedené do širších celků až s časovou prodlevou. To platí ještě rozsáhleji o denících a memoárech vydaných, kdy je nutné uvažovat nad subjektivním způsobem popisu reality a nad případnými vlivy okolní četby (oficiálních pramenů, literatury, románů, novinových zpráv, vzpomínek někoho jiného) na zkoumaný text. Je nepochybné, že nikdy nelze identifikovat ani větší část takových vlivů, a proto je nutné pokusit se podchytit jakési stereotypy a společně sdílené informace (postoje, názory), které pak ovlivňují celé vyznění deníku (respektive memoárů). Stranou nemůže zůstat ani sebestylizace autora a sebeobránná funkce. K typickým příkladům takového textu patří spis Josefa Düricha. Případně lze zmínit funkci sebeoslavou, která se skrývá v *Pamětech* Radoly Gajdy. Ani k ikonografic-

kým pramenům k československým legiím není možné přistupovat s úplnou důvěrou, mimo momentky existuje mnoho fotografií inscenovaných, respektive vytvořených přímo na objednávku. Předchozí řádky mají samozřejmě širší platnost než jen pro téma legionářství. Pečlivá kritika pramenů je podmínkou už jen z hlediska převládající živé debaty v období 1919–1939.

V průběhu výše zmíněného dvacetiletí vyšla celá řada upravených deníků a pamětí (ať už v renomovaných nakladatelstvích nebo vlastním nákladem autorů). Mnoho legionářů mělo doslova potřebu sdělit svůj vlastní příběh, jiní bezpochyby reagovali na „objedávku“ doby. Téměř bez výjimky tyto deníky a paměti postrádají jakýkoliv poznámkový vysvětlující aparát (objevují se jen vysvětlivky k rusismům v textu) či konkrétní informace o autorovi. Své deníky (mnohdy spíše paměti) vydávali vysocí činitelé legií, mnozí důstojníci a fakticky i nemálo „obyčejných“ vojáků. A české (československé) prostředí se vůbec neliší od jiných národů; vždyť první světová válka byla konfliktem, kterého se zúčastnilo několik milionů vojáků, z nichž vysoké procento již bylo schopno číst a psát. Zatímco americká občanská válka je snad prvním konfliktem, jehož reflexe nebyla jen otázkou oficiálních historiků a memoárů generálů a admirálů, ale též nižších důstojníků a hlavně obyčejných vojáků, první světová válka tento trend jen potvrzuje.

Zcela specifickým pramenem, který jsem se rozhodl při svém zkoumání využít, je tzv. legionářská literatura. Tímto termínem označuji rozsáhlý souhrn prozaických děl, poezie a divadelních her s tématem zahraničního protirakouského odboje, které psali autoři s vlastní zkušeností legionářského prožitku. Největší pozornost samozřejmě věnuji legionářským románům, jejichž autory nerepresentovala jen trojice těch nejznámějších: Josef Kopta, František Langer a Rudolf Medek. Legionářských literátů bylo mnohem víc, patřili k nim například Rudolf Vlasák, Adolf Zeman, Jaroslav Kratochvíl a Karel Fibich. Je ale obtížné psát o vysokých literárních kvalitách (či snad uměleckých ambicích) prací uvedených autorů. Některé z nich se blížily k dobrodružnému žánru a jsou si velmi podobné jak z hlediska příběhu, tak z hlediska

obsazení postav. Legionářská literatura vznikla fakticky již v Rusku, kde vycházely první literární příspěvky v legionářských periodikách a občasnících, dokonce několik beletristických pokusů vyšlo i knižně; včetně Langerova *Za cizí město* a básnických sbírek Rudolfa Medka (*Lví srdce*) či Josefa Kopty (*Cestou k osvobození*). K důležitým pramenům patří též legionářské noviny a časopisy, které vznikaly buď „oficiálně“ (Čechoslovan, Čechoslovák a později Československý deník), nebo v úzkém kruhu vojáků přímo v jednotce na frontě a v zázemí. Většina výše uvedených literátů s těmito periodiky (nezřídka jen občasníky) úzce spolupracovala, zejména opakovaně zmiňovaní Rudolf Medek a Josef Kopta. Badatelský potenciál těchto literárních děl leží v jejich autenticitě, není možné je využívat (jako jediný pramen) pro přesnou rekonstrukci běhu „velkých dějin“ a pro komplexní analýzu legionářského myšlení a vnímání. Lepší uplatnění mají tyto romány, povídky, divadelní hry a básně při zkoumání legionářské každodennosti.

Za klíčová témata pobytu československých legionářů v Rusku z hlediska dějin každodennosti jsou považovány otázky stravování, odpočinku a noclehu, zdraví, hygieny a oblékání a trávení volného času. Stravování je snad nejčastěji zastoupeným tématem ve všech zkoumaných legionářských denících a svým způsobem i v beletrii. Snad jen v pamětech netvoří jídlo a hlad tak viditelnou část vyprávění. Společně se stravováním tvořila touha po odpočinku, respektive po spánku, nejzákladnější potřeby všech vojáků, což potvrzuje i Paul Fussell, historik první světové války. Legionáři se ve svých denících a románech a pamětech jeví jako věčně hladoví, o jídle rozprávějící, jídlo shánějící a rozličné pokrmy připravující. Například získání prasete (koupí, či krádeží) na zabijačku bylo natolik důležitou informací, že si vždy své místo v deníku našlo. V některých případech vypadají zápisy spíše jako poznámky kulinářského zoufalce. Vždyť intendantní služba československých legií byla i přes neoddiskutovatelnou snahu neustále kritizována, nemluvě o zásobách poskytovaných Rusy.

Na první pohled by se mohlo zdát, že (doslovná) uniformita armády nedovoluje širší uvažování nad oblékáním vojáků. Na druhý pohled je však vidět, že dobrovolci v Rusku si dávali na svém zevnějšku velmi záležet a pro vlastní vynikající vzhled neohodlali ani plnit rozkazy velitelů ohledně správného ošacení a pokrývek hlavy. Potíže samozřejmě nastávaly v souvislosti s hygienou; nedo-

statek času, hygienických potřeb a zařízení nedovoloval vojákům udržovat mnohdy ani zdání osobní hygieny. Boj s parazity (štěňicemi, blechami) byl problémem v zaječkových táborech i v zákopech. S hygienou bezpochyby souvisí otázka zdraví a nemoci. Mimo zranění způsobená střelnými a chladnými zbraněmi (případně granáty) vojáci čelili nebezpečí úrazů a nemocí, z nichž k nejrozšířenějším patřil tyfus, cholera a v neposlední řadě pohlavních nemocí v československém vojsku na Rusi nebylo nijak katastrofální. Navíc větší část nakažených trpěla kapavkou, která i přes své nepříjemné projevy byla přece jen léčitelná. Syfilis oproti tomu byl v podmínkách rozvratu ruské revoluce neléčitelný, dermatologům chyběla léčiva.

Volný čas je dalším tématem při zkoumání každodennosti vojáků ve válce. Způsob, jak vyplnit nudná období mezi vojenskými střetnutími (prací a výcvikem), je tématem úvah nejen samotných vojáků, ale až dodnes i jejich velitelů. V legiích existovaly dva vzájemně se doplňující způsoby trávení volného času; první byly dobrovolné aktivity vojáků vycházející z jejich vlastních nápadů a druhý pak organizované akce. V legiích je nutné připomenout tzv. Informačně osvětový odbor (tzv. I. O. O.), který měl od druhé poloviny roku 1918 a hlavně v roce 1919 za úkol organizovat osvětové přednášky, koncerty, divadelní představení, sportovní události a vydávat tiskoviny různého zaměření.

Československé legie neexistovaly ve vakuu. Jejich pobyt v evropském Rusku a později na Dálném východě byl propleten úzkými styky (obchodními, vojenskými a osobními) s místním prostředím. Legie fungovaly jako vlastní svět, leč právě kontakty s okolím utvářely pohled legionářů na Rusko. Úzký styk s místním obyvatelstvem byl dán touhou legionářů po sblížení s dívkami a se ženami, sháněním jídla a ubytování, tedy nutností vycházet s obyvateli ruské říše ve všech životních okamžicích. Velmi blízko měli dobrovolci k ruské (ukrajinské, haličské) každodenní realitě zejména v průběhu let 1914–1918 během umístění na východní frontě a v jejím zázemí. Podobně také během několika měsíců pobytu jižně od Kyjeva, kde se formoval československý armádní sbor. Na jaře 1918 se vojáci československého armádního sboru vydali na cestu, která je měla zavést do Francie na západní frontu proti Německu. Konflikt se sovětským (bolševickým) režimem

z nich učinil aktéry ruské občanské války. V létě 1918 byli českoslovenští legionáři roztroušeni téměř po celé délce trati z Penzy až do Vladivostoku. A mimo boj na život a na smrt mohli pokračovat v tom, čím se vyznačovali již předtím. V pečlivém pozorování, sledování, kritizování a snad i částečném přejímání životního stylu, způsobu chování a vlastně celé existence obyvatel hroutící se ruské říše. V následující příkladové studii jsem se soustředil na jeden specifický problém; na to, jak legionáři vnímali obyvatele ruského Dálného východu.

Do jiného světa. Čechoslováci na Dálném východě

Opuštění Evropy a vjezd na asijskou půdu nebyl jen nekonkrétním aktem na mapě, ale téměř hmatatelným počinem. Překročení hranice mezi Evropou a Asií vyvolávalo u vojáků velký ohlas a zájem. Jejich vlaky obvykle (pokud to bylo možné) stavěly nedaleko uralské stanice Uržumka, kde stál několik metrů vysoký mezník. Na něm se záhy vedle nápisů v azbuce („Evropa“ z jedné strany a „Asie“ ze strany druhé) objevilo též velmi dobře viditelné „Nazdar“. Ač to byla změna symbolizovaná rozměrným a zcela hmatatelným předmětem, ke skutečnému „proniknutí“ do jiného světa asijského Ruska došlo až v následujících dnech. K tomu docházelo na vlakových nádražích, což vhodně ilustrovalo období, v němž se legie v té době ocitaly. Vojáci tehdy vyhlíželi po únavných nocích ze svých *těplušek* (nákladních vagonů uzpůsobených pro převoz mužstva), aby objevili nikoliv charakteristickou strohou architekturu ruských nádraží, ale změnu v podobě vyřezávaných, „asijsky“ vyhlížejících nádražních budov. Při zastávkách vojáci zdůrazňují nenadálý zmatek, hláhol a davy lidí. Zcela typickou vzpomínku zanechal voják 6. Hanáckého pluku Jan Faláš: „Ráno probudil jsem se na čínské půdě! Kolem docela jiný ruch! Všude samý Číňan, ponejvíce s copem a modrými kalhotami. Nohy v ‚opánkách‘. Byli velice dotěrní. Nebyt přisnosti, vlezli by nám až do vozů! Nabízeli ke koupi krásné pečivo, jen co je pravda, avšak zuří tu mezi nimi cholera, máme přísný zákaz s nimi obchodovat.“ (Zápis ze dne 2. září 1919 ze stanice Mandžuria; Deník Jana Faláše. In Krejčová 2000: 73). První setkání s dálnévýchodní realitou je tedy v jejich poznámkách vždy hlasité, přelidněné a obvykle souvisí s nádražními obchodníky asijského vzezření, kteří (pro legionáře) buď nesrozumitelně, nebo alespoň žertovně komolili ruštinu. František Václav Krejčí, vedoucí delegace z Československa,

k ruským legiím připomínal, že základní součástí „čínské“ ruštiny byla slůvka „moja“ a „tvoja“, která vyjadřovala fakticky veškerou škálu zájmen. Svěrázně též označovali hodnoti; pokud měl voják nižší hodnot, byl „malo, malo kapitana“, vyšší hodnoti označovali jako „šipko bolšoj kapitana“ a nejvyšší hodnoti u nich prý vyvolávaly obdiv: „och, atada kapitana, kh!“ (Krejčí 1922: 277).

Je nepochybné, že dobrovolci, z nichž mnozí vyrostli na dobrodružných cestopisech a románech druhé poloviny devatenáctého století a počátku dvacátého století, v sobě skrývali jistou míru proto-etnografické zvědavosti. K oblasti ruského Dálného východu navíc přitahoval pozornost mnohých z nich konflikt mezi Japonskem a Ruskem z let 1904–1905, který byl komentován i ve vzdálených Čechách. Starší vzpomínali na novinové reportáže o bitvách na zemi i na moři, zatímco ti mladší měli vzpomínky trochu jiného ražení. „Projížděje zemí Černého draka, zalétal jsem vzpomínkami do klukovských let. Do oněch blažených časů, kdy svět sledoval s napětím, co se dálo v těchto asijských končinách. Ano, tenkrát měřili své síly Rusové a Japonci a čeští chlapci, nadšení pro bratry Rusy, rozbíjeli si hlavy dřevěnými šavlemi a kamením. Zaječovací dělali Rusy a kvanští a kozojedští uličníci šikmooké Japonce,“ zapsal si význačný novinář Pavel Fink (1945: 216). Václav Valenta-Alfa připomněl jednu populární písničku: „Charbin – jméno známé z války rusko-japonské. Z tohoto města odbočuje trať na Mukden a na Port Artur, jež opěvuje český lid krásnou národní písní Z Port-Arturu jede fůra, na ní sedí Kanimůra.“ (Valenta-Alfa 1925: 92)

Stránky deníků se pozvolna začaly plnit popisy zevnějšku, chování, ubytování, stolovacích návyků, jídelníčku a zvyků „Asiatů“. Tyto záznamy, které jsou k nalezení kromě legionářských deníků i ve vzpomínkách a v autobiografických románech, mohou být s trochou nadsázky označeny za jakési proto-etnografické poznámky. Tento způsob interpretace okolního světa a hlavně jeho ztvárnění v psané podobě však nebyl v žádném případě záležitostí až pobytu na ruském Dálném východě, podobná pozorování mohou být nalezena i pro období bezprostředně předcházející. Avšak právě větší odlišnost tamějšího obyvatelstva (Číňanů, Korejců, Mongolů, Tatarů, Burjatů, Kyrgyzů, Baškirů a dalších národností) od jejich vlastních kulturních návyků vzbuzovala u legionářů více zvědavosti. A současně je tato odlišnost inspirovala k podrobnějším zápisům spíše než Středoevropanům

blíže etnika haličských Židů, Ukrajinců a Rusů, s nimiž se legionáři setkávali v předchozích měsících a letech. Že legionáři nebyli jen proto-etnografy, dokládá několik výprav, které pořádali v kooperaci s ruskými úřady a vzdělávacími ústavy. Tyto expedice vedly například na Kamčatku, na Cejlon, do Indie, a dokonce do Pákistánu (Boháč 1922, Hříbek 1927, Pavlík 1929).

Popisování životní reality asijských obyvatel ruské říše mělo rozsah od poměrně střízlivých a pečlivých zápisů až po svérázné poznámky: „Po krajích vsí krčí se nesměle ‚zimníky‘ původních majitelů této stepi Kyrgyzů. Jsou beze střech, místo nich mají naházenou na stropě hromadu rákosí, stěny jsou neobílené, na svět boží hledí ti umrněnci všehovšudy jedním malým okénkem.“ (Valenta-Alfa 1925: 41). Zmiňovaný Pavel Fink se ke Kyrgyzům přiblížil ještě více než Václav Valenta Alfa, autor předchozího citátu, a nepsal o nich tak přezíravě. Dokonce zaznamenal jakousi pohádku „O Šiších“, což nebyl nikdo jiný než Češi. Pohádka vypadala asi takto: „Šichů je asi 700 000 bodáků. Všichni jsou vysocí, hezcí hoši ověšení od hlavy do paty zbraněmi, stejně jako Kavkazci. Vlastí jejich jest tajemná země ležící kdesi za Sibiří. Prostřednictvím svých ‚dzancyss‘ (tajných agentů) se dověděli o všech zločinnostech, které páší v Sibiři bolševici. Tehdy Šichi ve spolku s Zapon (Japonci) přišli do Sibiře, začali bolševiky bít a v krátké době je vyhnali.“ (Fink 1921: 89). Pohádka v sobě skrývá kouzlo přenosu informací za pomoci fám a též svéráznou legionářskou autostylizaci vloženou do vyprávění o myšlení Kyrgyzů. Legionáři mnohdy uváděli, že poté, co porazili na některých místech bolševiky („rudé ďábly“), jezdili se Rusové, Kyrgyzové, Burjati aj. na ně dívat jako na hrdiny. Při takovýchto příležitostech se vojáci seznamovali s různými kroji a s exotickými zvířaty. Například poprvé v životě mohli vidět skutečného živého velblouda v jeho životním prostředí (Zeman 1935: 93). Kyrgyzové totiž vozili na velbloudech potraviny, které od nich legionáři rádi odkupovali, jak jednotlivě, tak prostřednictvím vlastní zásobovací služby (Richter 1920: 82). Pavel Fink „své“ Kyrgyzy považoval na nejsympatičtější „nárůdek“ a věnoval nemalý prostor ve svých spisech popisu jejich života a zvyků (Fink 1921: 89–96). Také mnozí další legionáři styky s různými „**tatarskými**“ a „**burjatskými**“ kmeny považovali za více než jen srdečné a nezřídka byli hosty v jejich vesnicích. Budoucí životopisec generála Stanislava Čečka Metoděj Pleský v jedné z takových vesnic musel obejít

všechny domky, neboť jeho hostitelé nedali jinak a on je nechtěl urazit. Byl uctěn vodkou, pirogami a zavařeninou. Vesničané dokonce za Pleskýho ještě o několik dní později přijeli a přivezli mu dary: kožešiny a „ohromné jelení parohy“ (Pleský 1938: 208). Dobré jméno u Čechoslováků si vysloužili Baškírové, neboť hned na počátku bojů proti bolševikům pomáhali legionářům nahradit chybějící jízdu a bojovali po jejich boku (Richter 1920: 82; týž: *Z činnosti Odbočky českoslov. Národní rady v Rusku*. In: Zeman 1928: 380).

Legionáři však nečekali jen na to, až jim okolní obyvatelé dodají potřebné potraviny a zboží, sami též aktivně vyhledávali zdroje vylepšení vlastního jídelníčku. Zásobovací výpravy (jídlo bylo nekonečným příběhem této československé anabáze) mnohdy přivedly vojáky přímo až do domácností jejich dodavatelů. Když důstojník Karel Svoboda se svými společníky vyrazil do jedné burjatské rybářské vesničky nakoupit čerstvé sledě, prohlédli si přípravu typických solených ryb a navštívili také jejich obydli, v nichž prozkoumali snad úplně všechno (Svoboda 2006: 166). Pozornost Čechoslováků vyvolávala i různá náboženská vyznání; dobrovolc František Žák byl při návštěvě jedné burjatské vesnice natolik zaujat tímto modlitebním místem, že si ho vyrazil prohlédnout: „Nad vesničkou vypínalo se obětiště, kdež Burjati, zde vyznání šamanského, usmiřují zlé duchy a běsy obětmi, modlitbami a zařikáním, aby je chránily před zhoubnými větry, bouřemi a silnými mrazy.“ (Žák, F.: *Boje a plavby na jezeře bajkalském*. In: Zeman 1928: 188)

Dálší východ je ve většině deníků a zápisů podoben velkému karnevalu; objevují se polykači ohně, kejklíři, kouzelníci, mnoho barev, malebné „čínské“ znaky. Ale legionáři současně zdůrazňovali chudobu (zosobněnou v postavách rikšů, kuliů a všudypřítomných žebráků) a špínu. Vojáci se s obyvatelstvem asijského Ruska střetávali poprvé a nejvíce na železničních zastávkách a nádražích. Zvědavost je však hnala i dále než jen na peron a před nádražní budovu. Pokud to dovoloval čas a nadřízení, pouštěli se do přilehlých městeček, v nichž se mísila evropská ruská architektura s „čínskými“ chrámy, s typickými tržnicemi a pro Středoevropana překvapivě živým pouličním životem. „V Cícaru jsme se šli podívat na čínského pánbíčka do nízkého chrámu s prohnutou střechou, jejíž hřeben nesl ornamentální výzdobu. Uvnitř bylo plno barevných lampiónů, oltářík s podivuhodnými

svícny a soškami...“ neodolal vábení neznámého ani již zmiňovaný Pavel Fink (1945: 215). Legionář Josef Charvát byl městem Chajlarem a jeho čínskými chrámy a pouličním životem zaujat tak, že mu ujel vlak. Charvát však nezoufal, sbalil si své náčrty (malování byl jeho velký koníček) a pokračoval za svou jednotkou o něco později ruským nákladním vlakem. Ze stejného důvodu zmeškal vlak i v Cicikaru (Charvát 2000: 36n). Legionáři se proměnili ve svérázné a zvědavé vojenské turisty, pro něž byla zvědavost hlavním hnacím motorem: „Velmi pestrý obraz skýtaly ulice čínského města. Místo návěstních tabulí, firem a reklamních oznámení používají čínští obchodníci se zálibou vlajek v národních i jiných barvách, na nichž nápisy a různé znaky ukazují, čím mohou v příslušném obchodě posloužit.“ (Pleský 1937: 356) Trochu méně barevnou vzpomínku na zimní Charbin zanechal František Václav Krejčí (tedy ne-legionář), který v roce 1919 vedl na Sibiř československou delegaci k legiím: „Čína v zimě, Čína nejsevernější, Čína mrznoucí a ohřívající se! V křišťálově jasném a mrazivém vzduchu cítit ozonovou vůni slunce a ostré pachy čínské ulice: čoud z kamínek, na nichž pekou a smaží veřejní kuchaři své záhadné lahůdky, mdle sladké vůně z hromad ‚mandalínů‘, malých to čínských pomerančů, a ztuchlé smrady kožešin, šub a juchty... V temné kožichy jsou zahaleni všichni tito prodavači, od hlavy až k patě černý jest tahač rikši a v černý hedváb oděn jest hodnostář či boháč, hovicí si na dvoukolovém vozíku a ovšem že černá jest i okrouhlá čepička, již má nasazenu na temeni hlavy, podoben tím katolickým hierarchům.“ (Krejčí 1922: 275). Adolf Zeman při popisu Charbinu žádnému okouzlení nepodleh: „...byl tu život a ruch přímo zběsilý. Obchod, hon za penězi, spekulace, prostopášnost a hýřivá nálada.“ (Zeman 1929: 40; fotografie. In: Kol. autorů 1928: 173)

Již zmiňovaným tématem legionářských zápisků byla špína a nemoci. Špatná hygienická situace (a nedostatek sanitárních zařízení) v čínských čtvrtích často vyústila v epidemie tyfu a cholery. Ve zmatku občanské války nebylo nikdy k epidemiím nakažlivých chorob daleko. Humorista Václav Valenta-Alfa dokonce Číňany obviňoval z toho, že se „...žijí obchodem, racionelním pěstováním a vývozem cholery do světa“ (Valenta-Alfa 1925: 91). Navíc prohlašoval: „Číňané jsou lid velmi zajímaví také svou všenárodní špínou... Jako u nás zdobí si lid světnice běloučkým vápnem, jest zas v Číně zvykem zdobiti příbytky, šat, tělo, ba i nebe špínou. Stáří člověka

tu odhadují podle geologických vrstev špíny, naplavených na krcích, nohou a rukou.“ (Valenta-Alfa 1925: 91) Slovenský legionář Andrej Šíkula si zapsal: „Zašli jsme i do čínskej štvrte, kde však nebolo nič pekné, len ošarpené hlinené domy, otrhaní Číňania, všade mnoho špiny a k tomu neznesiteľny zápach. Divili sme sa, že tí ľudia ešte nepomreli na nakažlivé choroby.“ (Urbanová – Vrābel 2010: 169) Oproti tomu si domácnosti tatarských rodin vysloužily jen samou chválu, prý tam bylo velmi čisto a Tataři byli vstřícní a přející hostitelé a někteří se dokonce pokoušeli své hosty naučit alespoň několik tatarských slov (Vítek, M.: *Na přelomu*. In: Zeman 1928: 372).

Dobrovolci i na východ od Uralu pokračovali v rozšiřování své specifické slovní zásoby, která v konečném důsledku vytvořila zvláštní mluvu. Tato dynamicky se rozvíjející mluva byla pro nezasvěceného někdy nesrozumitelná, jejím základem byla zkomolená ruština a jednotlivé výrazy ze srbštiny a dalších jazyků. Legionáři přejímali nová slova i v průběhu pobytu na Dálném východě, včetně údajně několika čínských a japonských (např. *sakura* jako označení piva, *musumé* jako slečna atp.). Čínští obyvatelé Dálného východu si u československých legionářů vysloužili označení *chod'a*, což zřejmě vychází z komolené ruštiny, jinak bylo převzato i klasické *Kytajci* (fotografie takového typického *chodi*, resp. čínských dětí srov. Vaněk – Holeček – Medek 1929: 219, 315). Dobrovolc Josef Kliment si do svého deníku přepsal několik úryvků z časopisu *Robinson*, který vojáci vydávali na Ruském ostrově, přepsal si tam i jeden velmi svérázný zatykač dokládající rozšíření výrazu *chod'a*: „Evakuační úřad vydává zatykač na ‚Chodu‘, který před nedávnem zneužil znalosti českého jazyka nařknuv jistého bratra lékaře ‚pitoma po bábě‘, načež sběhl z ostrova. Chod'a je prostřední postavy, narozen v Číně, má šikmé oči a košík s jablky.“ (Kliment 2005: 127). Josef Kyncl se zase setkal s čínskými prodejci, kteří se nechťeli odradit a navíc ještě pokřikovali: „Máš klátky tlíčko, bobéčku“ (Kyncl, J.: *V zadní voji*. In: Zeman 1928: 567).

Je typické, že legionáři se mnohdy ve svých pamětech a denících nespokojili jen s všeobecným popisem svých asijských setkání, ale velmi pečlivě analyzovali vzhled Číňanů, Korejců, Burjatů a dalších národností, se kterými se setkali. Klíčovým prvkem tohoto popisu býval v první řadě fyzický vzhled. Postavení očí, charakter obličeje, nos, barva vlasů i jejich úprava; to vše vojáky fasci-

novalo. Ještě pečlivěji pochopitelně pozorovali ženy než muži. Ženy některých muslimských kmenů na Sibiři (legionáři obvykle označovaných jako Tataři) mívaly zakrýty obličej a celé tělo, o to více vzbuzovaly legionářskou zvědavost. Podobně lákaly i ženy čínské či korejské; ostatně s rozeznáváním Číňanů, Korejců a Japonců mívali mnozí dobrovolci značné problémy. Kromě obchodních transakcí není mnoho dokladů o velkém počtu hlubších citových vztahů mezi Čechoslováky a Asiatkami, o několika (výjimečných) svatbách se zmíním ještě v závěru studie. Asi nejznámějším místem placeného sexu byla čtvrť Karpaty ve Vladivostoku, kde mimo jiné pracovalo i mnoho Japonek, které legionáři nepřilíží přesně označovali jako „gejšy“. Vojáci si vyprávěli nejen o jejich vynikajících sexuálních dovednostech, ale také o údajném zvyku japonských dcer odjíždět do Vladivostoku vydělat si vlastním tělem na věno (Vlasák 1934: 220).

Karel Fibich vyrazil do zmiňované vladivostocké vykřičené čtvrti nedlouho po svém příjezdu do přístavního města: „Večer jsou různé ty gejšovny a nevěstince plně osvětleny a u vchodů označeny lampami různých barev. Každý ‚dům lásky‘ má svou barvu a docela pestře to tam vypadá.“ (Fibich, K. 1938, s. 99). Zaměstnankyně nevěstinců nebyly jen výhradně Japonky, ale právě ty zanechaly u legionářů dojem. Českoslovenští dobrovolci byli ostatně v Karpatech častými hosty (místní podniky označovali jako „veselá místa“ (Raše, R.: *Koutečky v zemi vycházejícího slunce*. In: Zeman 1929: 281). Právě Karel Fibich byl jedním z nemnoha, který přiznal, že nevěstinec navštívil nejen jako „turista“ (Fibich, K. 1938, s. 149). Dle legionářských vzpomínek se některé prostitutky naučili i několik slov či vět lámanou češtinou. Rudolf Vlasák doložil například věty: „Nehoš se miláčku“, „Pojď se mazlit, pitomo“, „Kluku, titi vůl“, „Pojď pitomo do pokojíčku“ nebo „Bobečku nechceš pusu?“ (Vlasák 1927: 163–165) Stejný autor v jednom ze svých mnoha románů použil označení Karpaty jako vyjádření toho nejhoršího mravního úpadku: „Klesl tak hluboko, že jsem ho našla mezi Japonkami v Karpatech.“ (Vlasák 1934: 355) Ještě po válce kolovaly mezi legionáři vtipy o vladivostockých Karpatech; říká žena bývalému legionáři: „Slyšíš, muži, co to bylo ty Karpaty ve Vladivostoku?“ Muž odpoví: „A to bylo takové pohorí za městem, které jsme my, legionáři, velmi často slézali.“ (Satira Sibiřské Pětky, Sibiřská 5, září 1925: 13) Nezůstalo jen u vtipů, nezapomínalo se ani na ódy (tedy, dosti parodického ražení):

*„Karpaty, ó, Karpaty,
převysoké hory - - -
na nich štěstí zkoušely
všechny naše sbory...
...
Mládenci i ženáci
z Vysočan a Dejvic
obléhali Karpaty
při měsíčku nejvíc.
...
Nebetyčné Karpaty
nad Vladivostokem:
na vás mnohý vzpomíná
se zářícím okem!
...
Jiný opět v nitru svém
tají velké hoře:
že pak musel na měsíc
do konzervatoře - - -“*

(Báseň *Karpaty*, Rada 1928: 120–122).

„Konzervatoři“ Rada naráží na jedno ze slangových označení léčebny (léčeben) specializovaných na pohlavní choroby; v tomto případě šlo konkrétně o zařízení na Ruském ostrově ve Vladivostoku.

Novinář Vincenc Červinka popsal ženy tří nejobvyklejších národů ve Vladivostoku (Číňanky, Japonky a Korejky) následovně: „Čínské ženy pomačkaných, jakoby uválených tváří chodí neohrabaně, kachními kroky na svých zmrzačených nohách... Japonské ženy a dívky v malebných, skoro vždycky živě barevných kimonech poskytují namnoze příjemný pohled, jak drobné, elegantní a něžné, skoro filigránské figurky. Zblízka bohužel ten pohled často ztrácí na své půvabnosti. Korejské ženy snadno se rozeznávají svou přílišnou křiklavostí a nápadností svého kostýmu.“ (Červinka 1921: 167) Satirik Jaroslav Mácha vzpomínal, že Japonky „...které jsou velmi roztomilé, nosí barevná kimona a dřevěné sandály na nohou. Když šlo najednou pět, nebo šest Japonek po korejské ulici a šoupaly svými sandály po dlažbě, vypadalo to tak jakoby u nás v Dolní Lhotě oslavovalo se zvolení starosty třískáním na vrata.“ (Mácha 1922: 39) Rudolf Medek si zapsal: „A okolo mne prochází Japonečka ve svém pestrounkém oděvu, Makový květ či cosi podobného, její malé šikmé oči tiše plavou v nalíčeném, nehybném ob-

ličeji, voskovém a mrtvém!“ (Medek 1922: 10) Jan Falář si také všiml, že některé Číňanky mají sice zmražená chodidla a ty bohaté se nechávají nosit v bohatě zdobených nosítkách, ale že „...moderní Číňanky mají nohy normální...“ (Deník Jana Faláře. In Krejčová 2000: 73) Na Jindřicha Skácela (pobočníka generála Jana Syrového) zapůsobily „...zejména Číňanky s dýmky v ústech a s deformovanými nohama; dělají ve svých kalhotách dojem pimprlátek.“ (Skácel 1923: 208)

V legionářských denících jsou k nalezení čtyři základní (pro dobrovolce nejviditelnější) typy asijského obyvatele Přímoří. Obchodník, kuli (rikša), kejklíř a prostitutka (o těch bylo již pojednáno výše). Číňan a obchodní zdatnost jako kdyby byly pro legionáře synonyma. Na každém nádraží a po celém Vladivostoku (Charbinu, Chajlaru, Cickaru aj.) se to přece hemžilo podomními obchodníky, kteří nosili celou svou živnost na zádech. Číňané v očích legionářů ovládali i městská tržiště; ta oficiální i ta podlouná. A patřil jim nejeden kamenný obchod. Jakými vlastnostmi se vyznačoval takový čínský obchodník v očích legionářů? Poťouchlostí, touhou smlouvat, podvádět, prodat cokoliv a také neuvěřitelnou vytrvalostí, se kterou dokázal pronásledovat potencionálního zákazníka. Karel Svoboda vyzoroval jeden z triků (nejen) čínských prodejců; cenu nejdříve navýšili, aby mohli kupujícímu dovolit usmlouvat ji o něco níže a ten pak odcházel spokojen (Svoboda 2006: 163). Ceny však byly pro mnoho obyčejných legionářů vysoké i po této „slevě“. Obdivovatel Asie a Japonska Antonín R. Hartmann sloužil ve Vladivostoku v automobilním skladu, kde si on i jeho spolubojovníci přivydělávali prodejem prázdných plechovek od benzínu čínským překupníkům: „Co s nimi dále dělali – to nevím. Ale podle zájmu, který o věc jeví, zdá se, že to byl obchod výnosný.“ (Pleský 1937: 357) Asi nejzáporněji byli vnímáni čínští penězoměnci. Ti totiž v pozdějších letech zcela odmítali papírové peníze vydávané různými sibiřskými a jinými revolučními nebo protirevolučními vládami a brali pouze zcela nepoškozené carské ruble, a i ty v nepříliš příznivém kurzu. Oblíbené u nich byly stříbrné mince – ruble (Adolf Zeman udával směnný kurs jeden stříbrný rubl za 80 romanovských papírových rublů; Zeman 1929: 38) a pak carské desetirublovky zvané pro svou barvu *krásninky*. Bedřich Opletal o obchodních praktikách těchto směnárníků napsal: „Cena bankovek je různá podle toho, jak jsou zachovalé. Největší cenu mají úplně čisté a nesložené. Takové bankovky nosí se

mezi listy knih, a pokud jsou trochu pomačkané, žehlí se. Jsou-li bankovky složeny nebo mají-li třeba jen ohnutý růžek, jejich hodnota se snižuje. Číňané o nich říkají, že jsou ‚malo malo lamajlo‘. Je-li nedej Bůh bankovka někde prodávavělá, pak je úplně ‚lamajlo‘ a může se zahodit.“ (Opletal 1998: 112). V době, kdy pro ně Češi představovali důležitou klientelu, naučili se i obchodníci trochu česky: „nazdal ulevvací... pomelanč laciny, laciny...“ Právě ovoce bylo u čínských prodejců poměrně levné (pokud zájemce smlouval), Karlu Fibichovi se povedlo usmlouvat cenu deseti pomerančů na půl ruble (Fibich 1938: 99).

K dalším pro legionáře charakteristickým obyvatelům Dálného východu patřili žebráci a pouliční umělci – kejklíři. Jednoho typického kejklíře (respektive potulného hudebníka i jeho nástroj) popsal Karel Svoboda: „V Charbinu chodil kolem našeho vlaku též čínský houslista s instrumentem našim houslím pramálo podobným. Jeho hudební nástroj tvořil jakýsi dutý špalíček s větví, na jejímž konci byly dva kolíčky, od nichž se táhly struny. Aby houslistovi nespádal primitivní smyčec, byly jeho žíně propleteny mezi strunami, takže, pustil-li jej, zůstal viset na strunách.“ (Svoboda 2006: 163) S kejklíři se legionáři setkávali na nádražích a v městských ulicích, někdy i v divadlech. Touha československých vojáků po kulturním vyžití a jejich zvědavost jim pochopitelně nedovolila odolat takovému lákadlu, jakým bylo čínské divadlo. I když pro některé legionáře to byl zážitek mimo rámec jejich slovního vyjádření, a tak ho například voják Milan Kovalčík označil jen za „náramný brajgl“ (Kovalčík, M.: *V zemi chryzantém a sakur*. In: Zeman 1929: 132). Rozsáhlejší popis zanechal již několikrát zmiňovaný Karel Fibich: „Svémi nosy zakotvili jsme v atmosféře přímo těhotné rybí a česnekovou ‚vůni‘... Soubor čínských herců v pitvorných maskách, dračích úborech a maškarních toaletách prováděl jakousi strojenou akrobacii a v prkených pózách odpěvovali jednotliví umělci své pasáže přímo srdcervoucími melodiemi. Nerozuměli jsme ovšem ani zbla, co všechno to křivení, vřískání, ječení a kejklení má znamenat a znázorňovat... Divení naše střídalo se se záchvaty smíchu, jakmile jsme se na sebe s Jendou podívali, ale bylo nutno velmi se míti na pozoru a několikrát potlačit výbuch smíchu vlezemím pod lavici... Tanec vyvrchoval, všichni věrní bohatýra – dobra klesají, zalití krví, zdá se, že ohavná obluda zla zvítězí. Číňané – diváci povstávají, pokřikují na herce, jejichž tváře a pohledy se proměňují. Teď je strženo celé publikum nezkrotitel-

nou vášní, ječí, řve, prská. Z očí šlehají všem zelené plaménky, s nelidským říčením hrají s sebou a začínám mít obavu, že dojde k všeobecnému vraždění a podřezávání hrdel, tak je vše rozvášněno... Divadlo hraje se skutečně skoro po celý den stále dokola s menšími přestávkami a zdá se, že mnozí návštěvníci ho vůbec neopouštějí. Docela klidně tam na balkoně požívají i při představení smažené ryby a jiné pokrmy, takže není nic divného na tom, když někomu v přízemí spadne kus ryby i s papírem na hlavu neb za krk, jak jsme toho byli právě očitymi svědky.“ (Fibich 1938: 140n) Bedřich Opletal se v Mandžurii setkal s čínskými drezéry bílých myšek a zapsal si jejich údajně autentický pokřik, který se však doslova překládá jen velmi těžko: „Mindli pindli smotli ka, fogus zaiglaje myška bega kuligoma!“ (Opletal 1998: 112) S kejkliři se velmi často pohybovaly mladší děti, obvykle chlapci, kteří jim pomáhali s produkcí a vybíráním peněz, ale též měli vlastní „vystoupení“. Rudolf Medek v jednom svém textu určeném dětem připomněl obdivuhodnou obratnost některých takových chlapců při žonglování s noži (Medek R.: *Číňánek Li*. In: Medek 1933: 156–166).

Kuliové a rikšové se stali pro legionáře symbolem orientálního útlatu nejhudších. Jednalo se o jedince na téměř nejnižším stupínku sociálního žebříčku. Čínského (respektive korejského) kuliho ve Vladivostoku charakterizoval Pavel Fink následovně: „Z jeho mozolů rostl blahobyť kořistných přistěhovalců. Kuli se dřel v sirkárnách, strojárnách, mydlárnách, ve sklárně, pivovare, droždárně a řadě jiných podniků... ale nejvíce se dřel kuli v docích a přístavních skladištích... Živil se kuli, jak bůh dal: hrstí prosa nebo rýže, mořskými raky, rybami a trepany. Časem si natrhal v zálivě chaluhu a nasbíral trochu bobů vypadaných z žoků, připravených k odeslání do dalekých zemí, jejichž jména nedovedl vyslovit.“ (Fink 1945: 226) Rudolf Medek byl zase ve Fuďaďanu (téměř ryze čínském předměstí Charbinu) svědkem stavby „...jakéhosi divadla či cirku. Po lešení šplhá množství polonahých lidí, vysmahlých, ztemnělých, vypražených; zdá se mi, že vidím ohromný výjev ze starověku, kdy tisíce nahých otroků staví pyramidy. Šum a hukot jejich podivné ptačí řeči, stejnozvučné a nudné, jakési pištění a cvrlikání, nás ohlušuje. Nepociťují ani horka, ani žízeň a hladu? Pracují od časných hodin ranních, od jitřenky do večernice! Dostanou za to hrst rýže. Jsou klidni, spokojeni, nejvýš skromni. Nebouří se, nestávkují.“ (Medek 1922: 26) Rikšové se svými vozíky nahrazovali klasické fiakry a motorové nájemní

vozy ve Vladivostoku a v Charbinu, Chajlaru a Cicikaru. Legionáři využívání jejich služeb odmítali a raději chodili pěšky; většinou i ve velkých koloniálních městech (Hongkongu, Singapuru) při návratu do vlasti. Ve zmiňovaném Charbinu šlo odmítání tak daleko, že údajně byl jeden legionář využívající služeb rikši téměř zbit svými spolupojovníky a nedlouho poté velitel místní československé posádky dokonce oficiálně zakázal Čechoslovákům tento dopravní prostředek využívat. Oproti tomu činští převozníci se svými lodičkami ve Vladivostoku (převáželi hlavně mezi přístavem a Ruským ostrovem, kde byla umístěna československá kasárna) se od legionářů těšili celkem slušným obchodům. I když se jim pro jejich občasné riskantní manévry přezdívalo „žluté nebezpečí“ (Zápis ze dne 1. května 1918; Vondráček 1922: 63; zápis ze dne 4. května 1918; tamtéž: 65). Legionáři sociálním otázkám asijského obyvatelstva v ruské říši věnovali velkou pozornost. Vnímali značně podřazené postavení čínského a ještě více korejského etnika v multikulturní společnosti Dálného východu. „Nejbídnější, nejubožejší snad proletariát, jaký na světě uvidíš, a který ještě před ruskou revolucí nesměl jít po chodníku ulice, jehož mohl každý Rus tlouci, jak chtěl docela beztravně. A ještě dnes nehledí se na něho jako na člověka.“ (Šifter 1921: 73) Katalyzátorem již tak špatné pozice Korejců a Číňanů v Přímoří byl příchod japonských intervenčních vojsk. Japonci, „Prušáci“ Asie, se dle legionářů chovali ke Korejcům hůře než ke zvířatům a důkazem mohou být desítky a desítky Korejců pobitých během pokusu o „bolševické“ povstání ve Vladivostoku, respektive při japonském převzetí moci v oblasti ve dnech 4. a 5. dubna 1920.

Legionáři byli samozřejmě svědky mnoha různých čínských svátků, z nichž asi nejpůsobivější pro ně byla oslava čínského Nového roku. Svědkem jedné takové oslavy byl i zmiňovaný medik Bedřich Opletal: „Zrovna v době našeho příjezdu do Charbinu oslavovali Číňané velice hlučně svůj nový rok. Táhnou v průvodech po ulicích náramně fantasticky oděni, provází je vřískavá hudba, v níž největší kravál dělají četné bubny a plechové pokličky, a nad hlavami nesou na tyčích dlouhatánského draka. Všechno je na ulicích a trvá to několik dnů.“ (Opletal 1998: 114) Legionář Josef Novotný byl zase svědkem čínského pohřbu i svatby, více ho zaujal právě typický čínský pohřební obřad; byl jím tak fascinován, že průvod sledoval až na místní hřbitov: „Typická čínská

hudba s hřmotnými puklicemi, bubny a písťalami, jednotvárně melancholicky tloukla do uší obou Evropanů. V prvním voze vezli jakési doutnající dříví. V následujícím seděli příbuzní zahalení v bílé čepce a bílý východní klid. Bílý prapor, popsaný čínskými charaktery, držel jeden z účastníků. Žlutá ohromná rakev zase popsaná kolébala se na voze, na jehož zádi svíjel se živý svázaný kohout s různými tretkami..." (Novotný 1921: 104) Vojáci byli zaujati nejen vzhledem Asiátů a jejich zvyky, ale také stravovacími návyky včetně jídelničku. Snad každý legionář ochutnal (pro ně) legendární kumys, jedním z nich byl i životopisec generála Stanislava Čecha Metoděj Pleský: „Kumys tot' tatarská zvláštnost, lahodný, občerstvující nápoj, nic jiného, než kvašené kobyli mléko, nápoj, kterým žíznivý uhasí žízeň a unavený poutník se občerství... Když jsem se dověděl o původu kumysu, nechtělo se mi zrovna do něho, ale když jsem viděl své druhy, jak jim chutná, když jsem viděl, jak nápoj pění a šumí jako šampaňské, dal jsem si říci a nelitoval jsem.“ (Pleský 1938: 230) Vojáci obdivovali též způsoby stolování, zvláště používání hůlek pro ně bylo (alespoň zpočátku) záhadou: „Obdivoval jsem vždy, jak dovedou svými hůlkami mistrně pojídati makarony až 20 cm dlouhé. Mohl jsem na nich oči nechat, jak je do sebe soukali.“ (*Českoslovenští námořníci*. In: Zeman 1929: 88)

K setkávání mezi národnostmi docházelo též na oficiální úrovni. Československé vojsko na Rusi prostřednictvím svých styčných důstojníků navázalo kontakty s japonskými vojenskými orgány přímo v Rusku a vyslalo též své zástupce k jednání s civilními a obchodními kruhy v Japonsku a Číně. Generál Milan Rastislav Štefánik například určil JUDr. J. Němce jako „konzula“ v Tokiu a podplukovník Miloš Hess sloužil v Charbinu jako vyslanec pro styky s Čínou; v rámci svého poslání jezdil též do Pekingu a do Šanghaje. Podobně další muž z politického centra dění, dr. Otto Křížek (dle Františka Václava Krejčího „vždy zachmuřený a mlčenlivý“), byl vyslán přes Altaj a Mongolsko do Pekingu informovat čínské vládní kruhy o záměrech Čechoslováků na Sibiři. Změna situace navíc donutila Čechoslováky jednat i s čínskými úřady v Mandžurii. Kapitán Jindřich Skácel byl svědkem zdvořilostní návštěvy československého vrchního velitele v Rusku generála Jana Syrového u čínského guvernéra na jeho „dvoře“ v Cicikaru. Po rozhovoru a vysvětlování toho, co je Praha a kde jsou Čechy, následovala opulentní hostina a posezení v kuřáckém salonu, kdy byl generálu Syrovému předán portrét

guvernéra s čínsky psaným věnováním. Celou návštěvu Skácelovi však trochu zkazil odchod. Kdosi mu z pláště totiž ukradl „časy“ (Skácel 1923: 211).

Do Ruska byly vyslány intervenční jednotky několika národností (Britové, Američané, Italové, Francouzi), ale legionáři se asi nejčastěji setkávali s japonskými vojáky. Těch na Dálný východ ze všech spojenců přijelo nejvíce. Zpočátku oboustranně opatrný přístup se pozvolna změnil v křehké vědomí vlastního spojení, aby se nakonec rozpadl v ohni několika ostrých konfliktů z pozdějších měsíců roku 1919 a roku 1920. K jednomu z nejvážnějších konfliktů, v němž šlo Japoncům o získání československého *broněviku* (obrněného vlaku) Orlík, došlo na stanici Chajlar. Josef Kopta vzpomínal na přeměnu náhledu na Japonce a změnu pohledu na jejich válečné cíle (získání koncesí a životního prostoru na úkor Ruska) u obyčejných československých vojáků tak trochu smutně. Vnímání Japonců legionáři se skutečně od počátečního ohromení (podloženého nezastíraným obdivem Japonců k Čechům) doslova překlono k opačnému pólu. Josef Kopta si zapsal: „Chci říci, jak hluboce jsem litoval, že došlo k těmto neshodám mezi námi a Japonci, které zavinily, že později všechno, co bylo japonské, naši lidé přímo nenáviděli, tak hrozně nenáviděli, že bylo nemožné mluvit před nimi o etice japonské duše s láskou a obdivem, nebo se unášeti přísným a něžným způsobem japonského života..." (Kopta 1922: 8) A pak ještě dodal: „Zase opakuji, že tato nepřátelská nálada byla zcela nepochopitelná...", ale přesto na závěr uvádí důvod, pro který Češi neměli Japonce nakonec rádi, a tím důvodem bylo rusofilství (tolikrát popíraná a tolikrát zklamaná láska k Rusku, nedílná součást českého vlastenectví té doby): „Myslím, že důležitým okamžikem v tomto soudu nad Japonci byl i jakýsi strach o ruskou zemi..." (Kopta, J. 1922, s. 9) Jedním z důležitých důvodů změny nálady bylo též japonské chování k Číňanům a Korejcům (viz výše). Vojáci prý Japoncům začali přezdívat *Japončata* a *makako*, respektive „žluté falešné opice“ (Kyncl, J.: *V zadní voji*. In: Zeman 1928: 565).

Ne vždy ale byly vzájemné vztahy špatné. Někteří zranění vojáci z bojů podzimu 1918 a jara 1919 se dokonce dostali do rukou pečlivých japonských lékařů a zdravotních sester. Jedna z nemocnic byla založena ve Vladivostoku na poloostrově Egeršeld hned v létě 1918. Její personál tvořili lékaři a ošetřovatelky z japonského křižníku Asahi, který tou dobou kotvil ve vladivos-

tockém přístavu. Zvláštním případem tohoto průsečíku japonské a československé přítomnosti na Sibiři byl kapitán Dostál, který byl zraněn při bojích nedaleko Nikol-ska-Usurijska a ošetřován právě v japonské nemocnici. Se svojí japonskou ošetřovatelkou se oženil, naučil se skvěle japonsky a jeho služeb a jazykových dovedností nakonec využívala československá intendantní služba, která ho vyslala do Japonska (Kopta 1922: 36). Japonci totiž Čechům dodávali velké množství válečného materiálu včetně tak potřebných léků a zdravotnických potřeb. Další voják Kamil Dočkal se také oženil se svou ošetřovatelkou, přestěhoval se do Kóbe a tam si dokonce založil živnost, obchod s názvem *Bohemia Shokai*. Českoslovenští vojáci-rekonvalescenti a zásobovači se v Japonsku setkávali s některými Čechy tam usedlými. Patřil k nim i význačný stavitel Jan Letzel.

Závěr

Pobyt československých legionářů na ruském Dálném východě na první pohled (z hlediska vzpomínek, deníků a románů) vyhlíží téměř jako turistické dobrodružství plné kulturních a cestovatelských zážitků. Přesto není možné zapomenout na rámec všech těchto návštěv burjatských vesniček a čínských divadel; na ruskou občanskou válku a proti-bolševickou vojenskou intervenci. Vnímání asijského Ruska jako země ať už barevné nebo šedé, pozorování čínských kejklířů a návštěvy u japon-

ských prostitutek, to vše je spojeno s válečnými operacemi, s brutálními válečnými výpravami proti partyzánským oddílům podél transsibiřské magistrály, s rozpadem proti-bolševické sibiřské fronty a úprkem ke spásnému Vladivostoku. Vojáci ve Vladivostoku toužebně očekávali lodě určené k jejich přepravě domů, jejich morálka se postupně zhoršovala; možná nahlodávána bolševickou propagandou, ale rozhodně vědomím, že ta „jejich“ válka už dávno skončila a jejich sen, samostatné Československo, existuje sám bez nich daleko ve středu Evropy.

V souvislosti s pobytem legionářů východně od Uralu nelze dost dobře hovořit o etnografii, jejich poznámky a zápisky korespondují (formou a vlastně i obsahem) s cestopisy a dobrodružnými romány, které vojáci četli před válkou. Korespondují též s jejich zvědavostí a v neposlední řadě s touhou po sebestylizaci, která je neodmyslitelnou součástí každého deníku nebo memoáru. Zápisky o čínských rikšách, korejských kuliích, japonských „gejšách“, burjatských šamanech a baškirských jezdcích možná vypovídají více o jejich autorech než o popisovaných. Právě proto nebylo úkolem této studie předložit obraz ruského Dálného východu v době, kdy tam pobývali českoslovenští legionáři. Jejím účelem bylo pokusit se nahlédnout na danou oblast očima legionářských pramenů, poodhalit oponu ruské Asie takové, jakou ji viděli (nebo na niž vzpomínali) a jak ji interpretovali legionáři při psaní svých deníků, pamětí nebo třeba románů.

Studie byla zpracována v rámci doktorského projektu GA ČR 404/08/H002 Člověk, sociální skupina a společnost v dějinách novověku.

LITERATURA:

- Baštecká, Lydia 2010: Tvůrce Atomového domu. Inspirující Japonsko v životě a díle architekta Jana Letzela. *Dějiny a současnost* 32, č. 12, s. 24–27.
- Boháč, Jaroslav 1922: *V tropické Asii. Cesty legionáře po Singapore, Borneu a Ceylonu*. Praha: Památník odboje.
- Červinka, Vincenc 1921: *Sibiřské děje a postavy. Rozptýlené kapitoly*. Praha: Český čtenář.
- Důrich, Josef 1921: *V českých službách. Vypsání mého pobytu za hranicemi 1915–1918*. Klášter nad Jizerou: vl. nákladem.
- Fibich, Karel 1938: *Povstalci IV. Bajkal – Vladivostok*. Praha: Osvětový odbor Družiny dobrovolců čsl. zahraničního vojska.
- Fink, Pavel 1921: *Bílý admirál. Profil kolčakovštiny. Poznámky a dokumenty. Ze zápisníku válečného korespondenta*. Praha: Knihovna obrození.
- Fink, Pavel 1945: *Vojákem sedmé velmoci*. Brno: Novela, Jíchovo nakladatelství.
- Fussell, Paul 2000: *The Great War and Modern Memory*. New York: Oxford University Press.
- Gajda, Radola 1920: *Moje paměti*. Praha: Vesmír.
- Hříbek, Josef 1927: *V zemi Iva a slunce I–II. Cestopisný deník*. Praha: Česká grafická unie.
- Charvát, Josef 2000: *Cestou ze Sibíře do vlasti*. Praha: Votobia.
- Jurman, Oldřich (ed.) 1990: *Legionářská odysea. Deník Františka Prudila*. Praha: Lucie.
- Kliment, Josef 2005: *Zápisky legionářovy. Ze života a bojů na Rusi ve světové válce v letech 1914–1919*. Středokluky: Zdeněk Susa.
- Kol. autorů 1928: *K vítězné svobodě 1914–1918–1928*. Praha: Památník odboje.
- Kopta, Josef 1922: *Úsměv nad hrobem. Čtení o milém Japonsku*. Praha: Památník odboje.
- Krejčí, František Václav 1922: *U sibiřské armády*. Praha: Památník odboje.

- Krejčová Jana a kol. 2000: *Českoslovenští legionáři*. Prachatice: Rodáci a občané okresu Prachatice.
- Lochman, Daniel 2009: Chajlarský incident aneb Čechoslováci a Japonci na Sibiři. *Historie a vojenství* 58, č. 4, s. 47–53.
- Mácha, Jaroslav 1922: *Legionářské a jiné humoresky*. Praha: Obrození.
- Medek, Rudolf 1922: *Do nejkrásnější země světa*. Praha: E. K. Rosen-dorf.
- Medek, Rudolf 1933: *O našich legiích, dětech a zvířátkách v Sibiři*. Praha: V. Šeba.
- Novotný, Josef 1921: *Smrtí k životu. Kronika přerodu sibiřského legio-náře*. Praha: Grosman a Svoboda.
- Opletal, Bedřich 1998: *Anabáze hanáckého medika 1914–1920*. Praha – Litomyšl: Paseka.
- Pavlík, Josef 1929: O Kamčatce a čukotském poloostrově. In: Zeman, Adolf a kol. (eds.): *Cestami odboje V. Jak žily a kudy táhly česko-slovenské legie*. Praha: Pokrok, s. 249–263.
- Pleský, Metoděj 1937: *Dějiny 4. střeleckého pluku Prokopa Holého 1917–1920*. Praha: vl. nákladem.
- Pleský, Metoděj 1938: *Velezrádci. Díl IV. Na řece Volze. Vzpomínky ze světové války 1918*. Praha: L. Mazáč.
- Pleský, Metoděj nedat 1938: *Velezrádci. Díl V. Na Sibiři. Vzpomínky ze světové války 1918–1920*. Praha: L. Mazáč.
- Rada, Jan 1928: *Pan Brouček na Sibiři a jiné satiry*. Praha: Pokrok.
- Richter, František 1920: *Pod prapory legií. Z táborů zajateckých do Sibiře a kolem světa*. Praha: Kolokol.
- Savický, Ivan 1999: *Osudová setkání. Češi v Rusku a Rusové v Čechách 1914–1938*. Praha Academia.
- Sibiřská Pětka*. 1925.
- Skácel, Jindřich 1923: *S generálem Syrovým v Sibiři*. Praha: Osvobo-zení.
- Svoboda, Karel 2006: *S vichřicí do dvou světadílů. Dokumentární his-torie ruského legionáře*. Praha: Professional publishing.
- Šifter, František 1921: *Ruské obrázky II*. Praha: A. Svěcený.
- Urbanová, Blažena – Vrábel, Ferdinand (eds.) 2010: Spomienky rus-kého legionára Andreja Šikuru z Mošoviec. *História a vojenství* 14, č. 2, s. 139–173.
- Vácha, Dalibor 2008: Legionáři a Rusko. In: Legie a múzy. K historii československých zahraničních vojsk v letech 1914–1920. *Literár-ní archiv*, č. 40, s. 39–59.
- Vácha, Dalibor 2008: Těplušky a ešelony. Českoslovenští legionáři na cestě napříč Ruskem. *Soudobé dějiny* 16, č. 3–4, s. 607–638.
- Vácha, Dalibor 2009: Českoslovenští legionáři na Rusi a jejich pohled na ženy 1914–1920. *Moderní dějiny* 17, č. 1, s. 35–66.
- Vácha, Dalibor 2009: Nejen nemoci pohlavní. Českoslovenští legionáři na Rusi a jejich zdraví. In: Blümllová, Dagmar – Kubát, P. 2009: *Čas zdravého ducha v zdravém těle*. Jihočeský sborník historický – Supplementum 2, s. 175–200.
- Vácha, Dalibor 2009: Výstavba moderního československého mýtu. Legionáři a legionářská literatura jako jeden z jeho základních ka-menů. In: Blümllová, Dagmar a kol. (eds.): *Čas optimismu a ctižá-dostivých nadějí. Prezentace a reprezentace české vědy a kultury v prvním desetiletí samostatného státu (1918–1929)*. Jihočeský sborník historický – Supplementum 1, s. 357–378.
- Valenta-Alfa, Václav 1925: *Sibiřské jedovatosti*. Praha: Čin.
- Vaněk, Otakar – Holeček, Vojtěch – Medek, Rudolf (eds.) 1929: *Za svo-bodu IV*. Praha: Památník odboje.
- Vlasák, Rudolf 1927: *Houpačky na magistrále*. Praha – Čáslav: Za svo-bodu.
- Vlasák, Rudolf 1934: *Vojáci republiky II. Vzpomínky jednoho z mno-hých*. Praha: Za svobodu.
- Vondráček, František 1922: *Husité dvacátého století. Deník ruského legionáře*. Praha: Čsl. Vědecký ústav vojenský.
- Zeman, Adolf a kol. (eds.) 1928: *Cestami odboje IV. Jak žily a kudy táhly československé legie*. Praha: Pokrok.
- Zeman, Adolf a kol. (eds.) 1929: *Cestami odboje V. Jak žily a kudy táh-ly československé legie*. Praha: Pokrok.
- Zeman, Adolf 1935: *Siroťci*. Praha: Sfinx, Bohumil Janda.

Summary

In the Far East. A Probe into Everyday Life of Czechoslovak Legionnaires in Russia

The essay focuses on Czechoslovak volunteer corps in Russia in the days after the end of World War I. The main aim of the text is to demonstrate the soldiers' perception of the Russian Far East regions. The introductory part discusses the existing sources and topics connected with the topic of everyday life in the war. The main part of the text outlines several factors connected with the soldiers' stay in the Russian Far East regions: the architecture, languages, and everyday life of local townsfolk or peasants (clothes, boarding, hygiene, festivities etc.) or the soldiers' relationship with local women (including Japanese prostitutes in Vladivostok). It was businesspersons, rickshaws, acrobats and prostitutes, whom the Czechoslovak legionnaires used to meet, so those occupations are understood in the diaries and memories as to be typical for the corresponding region. Czechoslovaks also met a lot of Japanese soldiers whose regiments garrisoned in the Vladivostok and the Baikal regions. Some of the records show a great soldiers' interest in foreign destinations, cultures, and customs. However, it is not to be omitted that there was a war raging all around the Czechoslovak distinctive soldiers-tourists for the entire time of their exploring the Far East.

Key words: Czechoslovak Legions, Russian Civil War, Far East, Everyday Life.

LEGIONÁRSKE SPOMIENKY, ZÁPISNÍKY A DENNÍKY*

Jan Kincl – Svatopluk Valníček – Ferdinand Vrábel

Osudy československých legionářů jako keby kopírovali osudy Československa, státu, který vznikol ich zásluhou, státu kterému boli v rokoch 1918–1938 hlavnou oporou a za ktorého obnovenie išla veľká väčšina legionářů v rokoch 1939–1945 znovu do odboja doma aj za hranicami, aby sa nakoniec po februári 1948 stali zase terčom prenasledovania zo strany komunistov. Mnohí z nich sa dostali po vykonštruovaných obvineniach a monstreprocesoch do väzenia, kde si odpykávali dlhoročné tresty. Krátkodobé politické uvoľnenie v roku 1968 prinieslo pre nich len čiastočnú a často iba formálnu rehabilitáciu a v rokoch husákovskej normalizácie upadli znovu do nemilosti mocných. Zmeny režimu v roku 1989 sa dočkali už len najstarší jednotlivci z radov bývalých legionářů a aj tí už postupne odišli. A tak sa po zániku Československa v roku 1992 zdá, že légie, podobne ako štát, za ktorý nielen opakovane bojovali a trpeli ale aj umierali, patria už len dejinám a záujmu historikov.¹ Je to naozaj tak? Skúsme sa zamyslieť nad touto témou za pomoci nesmierne cenného pramenného materiálu, ktorý po niektorých legionářoch zostal – na základe ich denníkov a spomienok.

K najcennejším prameňom vypovedajúcim o osudoch našich legionářů patria ich vlastné autentické zápisky a spomienky zachytené často ešte nimi samými v rôznych

zápisníkoch, denníkoch, listoch alebo na pohľadniciach, ktoré písali svojim drahým domov. Časť týchto zápisiek vznikala vo vzácných a zriedkavých chvíľach voľna alebo oddychu ešte v dňoch vojny. Po návrate domov ich legionári alebo prepracovali a doplnili o ďalšie dojmy a spomienky, alebo ich na základe ich rozprávania doplnili iní, či už publicisti, autori kníh o československých légiiach alebo ich priami potomkovia či najbližší príbuzní.

V týchto dokumentoch sú často zhrnuté spomienky priamych aktérov nielen z obdobia „Veľkej vojny“ (1914–1918), ale aj spomienky na roky bezprostredne predchádzajúce vojne a obrázky života a pomerov či už v českých krajinách, alebo na Slovensku, potom okolnosti a nesmierne zaujímavé detaily dokumentujúce nálady obyvateľstva v prvých dňoch po sarajevskom atentáte, mobilizácie, nástupu do armády, udalostí na frontoch, zážitky zo zajatia a z formovania československého dobrovoľníckeho vojska, ako aj návratu domov do oslobodenej republiky, následných bojov či už v českom pohraničí, Tesínsku a hlavne na Slovensku. Legionárske denníky sú veľmi cenné nielen pre historikov a vojenských historikov aj preto, že zachytávajú aktuálne zážitky, poznatky a pozorovania priamych aktérov, ale prinášajú veľa zaujímavých detailov aj pre národopiscov, geografov a odborníkov z ďalších špecializácií, pretože v týchto denníkoch sú okrem bojových operácií a opisov pomerov v armáde zachytené aj detaily z každodenného života našich chlapcov či už v armáde rakúsko-uhorskej, alebo v zajatí či v československých légiiach. Z ich spomienok sa dozvedáme, ako žili, aká bola starostlivosť o nich, stravovanie, zdravotné pomery, aké boli nálady a pomery v armáde a potom, po ich zajatí, situácia v zajateckých táboroch a ako k nim pristupovali príslušníci a velenie neskorších spojeneckých armád. Dochovali sa spomienky na to, ako trávili svoj čas, či už v práci alebo zriedkavé dni voľna, ako spomínali na svojich blízkych doma, čím si krátili čas, aké pesničky spievali, čo čítali a podobne. Boli to obyčajne tí vzdelanejší Česi a Slováci, ktorých zaujal napríklad aj spôsob života domáceho obyvateľstva, architektúra, príroda a v podstate všetko, s čím sa v ďalekých cudzích krajinách stretávali, kde žili a snažili sa primerane pomerom v zdraví a dôstojne prežiť to neľahké obdobie

Pochodové prapory 3. pešího pluku na nádraží v Brně, v pozadí katedrála na Petrově. Archiv S. Valníčka.

trvajúce 4–5 a aj viac rokov služby v ozbrojených silách, roky strádaní a bojov ďaleko od svojho domova (Šteidler 1931: 556–581, Čaplovič 2008: 60–69, Michl 2009).

Čo je autobiografia, životopisné rozprávanie? Podstatu viacerých definícií možno zhrnúť zhruba tak, že ich cieľom je zachytiť opis životnej dráhy (alebo jej významnej časti) jednotlivca z jeho pohľadu, z jeho stanoviska a jeho vlastnými jazykovými prostriedkami (Kusá 1993: 574). Niektorí autori sa pokúšajú pri definovaní žánru životopisu rozlišovať (Lejeune 2004: 10–16) medzi memoármi (dôraz je na súkromie, vnútorný svet pôvodcu) a autobiografiami (autor si viac všíma aj historicko-politické súvislosti doby, v ktorej žil). Je celkom zrejmé, že u legionárskych denníkov, raz stručnejších, inokedy zasa obsiahlejších, takéto rozdelenie nie je možné striktne stanoviť. Najčastejšie, ak nie vždy, ide o zmiešaný žánr – autor zachytáva aj svoje súkromie, svoje myšlienky a zároveň svoje zážitky uvádza v súvislostiach s významnými udalosťami doby – vojna, čiastkové bitky, politické udalosti a jednotlivé etapy na ceste ku vzniku Československa tak, ako sa o nich dozvedali na frontoch. Tu treba rozlišovať, aj keď je to niekedy veľmi obtiažne, medzi tým, čo sa v skutočnosti mohli radoví vojaci a poddôstojníci dozvedieť v poli a medzi neskoršími doplnkami po svojom návrate domov.

Životopisy, biografie aj autobiografie sú časté, ale hodnotná autobiografia je veľká vzácnosť. Škótsky historik a filozof Thomas Carlyle (1795–1881) kdesi napísal, že dobre opísaný život je aspoň taký vzácny ako život dobre prežitý. A francúzsky spisovateľ Paul Valéry (1871–1945) si myslel, že ľudia sa nechcú ukazovať takými, akí sú v skutočnosti, pre všeobecnú nezaujímavosť, ale hovoria zásadne o niekom lepšom, bohatšom, zaujímavejšom alebo horšom, než sú oni sami. Jednou z najvážnejších otázok spojených s memoármi je otázka úprimnosti, presnosti a dobrej pamäte autora. Ľudia zabúdajú a pozmeňujú svoju minulosť buď pre nerovnakú spoľahlivosť a nosnosť pamäti, buď – a to ešte častejšie – z ohľadov samozáchranných a neraz z príkazov a pohnútok ľudskej márnomyseľnosti (Šrobár 1946: 7). Nielen na karnevaloch sa nosia masky, nasadzujú si ich aj pôvodcovia memoárov. Toto je veľmi častý prípad najmä u politikov, ktorí sa spravidla snažia dodatočne vylepšovať svoj obraz a čo najviac očierniť svojich protivníkov, seba a svoje činy ospravedlniť, iných zase obviňovať. Podobne je to aj u mnohých slávnych osobností z najrôznejších odvetví umenia, vedy, športu alebo aj hospodárskeho života. Výrazne táto ten-

dencia vystupuje do popredia aj v oblasti vojenstva, kde bohužiaľ zápas protivníkov z frontov veľmi často pokračuje aj na stránkach biografii, aj keď tam už nejde o životy, ale o akési ospravedlnenie prípadných mylných rozhodnutí, zastieranie skutočných zámerov a pokusy ovplyvniť svoj obraz u potomstva resp. tendenčne ovplyvniť budúci historikov. Pamäte sú vynikajúcim zdrojom informácií nielen pre historikov, ale aj bežných čitateľov, záujemcov o určitú dobu, udalosť, alebo osobnosť. Životopisy iných prispievajú aj k poznávaniu nás samých a vedú často okrem poučenia aj ku kladeniu otázok, ako by sme sa na ich mieste boli zachovali my, čo by sme a ako boli robili rovnako a čo zase celkom inak. Memoáre často ukazujú veľkosť a na druhej strane aj mizériu a problémy, učia správne žiť a konať a vyhýbať sa rôznym nástrahám. Závisí od čitateľa, čo si z nich vyberie. Premýšľaním o životoch iných učíme sa poznávať pravdu a bojiť ilúzie, milovať a číť si nadovšetko pravdivosť, úprimnosť (Bor 1940: 49–54).

V úvode tohto príspevku treba upozorniť, že z priesotorových dôvodov sa tu nemožno detailnejšie zaoberať teoretickými problémami práce s memoármi, biografiami a autobiografiami, ale sme si plne vedomí rôznych úskalí práce s týmto druhom prameňov tak, ako na to poukázali autori, ktorí sa nimi resp. problematikou vzťahu memoárov a kolektívnej pamäte a ich využitia pre rôzne vedecké disciplíny podrobne zaoberali (Halbwachs 1992, Assman 2001, Kusá 1992, 1993a, Hlôšková 2002, Lejeune 2004). Pritom

Nakládání munice před odjezdem do vlasti. Albinasego, prosinec 1918. Archiv S. Valníčka.

nesmieme zabúdať ani na zložitosť vzťahu kolektívneho a individuálneho vedomia, kolektívneho a individuálneho postoja a na to, ako toto vedomie a postoje ovplyvňovalo geografické a demografické prostredie, na zložitosť chápania sociálnej reality a sociálneho času (Laiferová 1993: 85–94). Na potrebu osobitného pohľadu upozornili viacerí etnológovia (Krekovičová 1996) a musíme sa ešte zmieniť aj o etnometodológii, ktorej podstatnou témou pri skúmaní sociálnej interakcie je sociálny poriadok (Kusá 1993b: 95). Toto je u legionárov veľmi významné, pretože práve oni boli vystavení pochybnostiam a veľmi intenzívne pociťovali potrebu ubezpečovať sa, že konajú správne. Ich vojenská prísaha a ohľady na potreby a záujmy vlast-

Italský pomník s poděkováním padlým legionářům z roku 1918. Roveretto. Stav z roku 2003. Archiv S. Valníčka.

ného národa boli totiž v ostrom protiklade. Mnohí z nich museli zvädzať ťažké vnútorné zápasy a ubezpečovať sa, že konajú správne, aj keď porušujú svoju prísahu vernosti cisárovi. Hodnotové orientácie s protipólmi na jednej strane zachovať vernosť monarchii a vybojovať si vlastný štát v odboji proti nej na strane druhej, boli nezlučiteľné. Žiadny kompromis nebol možný, veď Československo mohlo vzniknúť len v prípade porážky a zániku Rakúsko-Uhorska. Z viacerých dôvodov boli preto legionári neskôr posudzovaní dokonca aj niektorými predstaviteľmi vedenia legionárskych organizácií (!) alebo československej armády ako vojaci, ktorí sa pričínili o vznik štátu, ale inak išli mravne „zlou“ cestou, boli vlastne vojenskými zbehnami a teda nemôžu byť príkladom pre novobudovanú čs. armádu, v ktorej slúžilo veľa príslušníkov národnostných menšín, predovšetkým Nemcov a Maďarov. Pripomínalo a aj vyčítalo sa im to často aj po vzniku republiky, potom najmä v protektoráte a istá obdoba takýchto kritických postojov sa objavila aj po roku 1989.

Prečo vznikali legionárske denníky a spomienky? Podobne ako v iných prípadoch, legionári písali svoje memoáre, aby podali svedectvo o sebe, o dobe a o svojej účasti na zápasoch, v ktorých mali účasť a aby pre seba a svojich blízkych zaznamenali to, čo prežili. Autori memoárov sú niekedy presnejší, inokedy menej presní, ich spomienky majú často aj určitú zjavnú, menej alebo viac skrytú tendenciu. Je úlohou ďalších pokolení urobiť si analýzu memoárov, porovnávať ich s inými prameňmi a spomienkami ďalších osôb z rôznych politických a národnostných prostredí, a dobrať sa tak čo najpresnejšieho obrazu skutočnosti. Mnohé tieto denníky už boli literárne spracované a vydané aj tlačou, ale ešte stále aj v dnešných dobách sa objavujú doteraz nepublikované materiály s mnohými cennými a ničím nenahradielnými informáciami.

Legionárskych denníkov, písaných ešte za vojny alebo v rokoch povojnových, aj prerozprávaných spomienok, ktoré zachytili iné osoby, najčastejšie príbuzní legionárov, je veľké množstvo a len časť z nich bola uverejnená. Vzhľadom na nepriaznivé podmienky, keď sa o légii alebo mlčalo, alebo písalo len negatívne, sa ešte aj dnes takéto písomnosti nachádzajú nielen nespracované (pokiaľ neboli zničené) v archívoch, ale aj v rodinách potomkov. Nasledujúce stránky prinášajú príklady takýchto denníkov a spomienok troch skupín československých legionárov: francúzskeho, talianskeho a ruského. Aj z týchto stručných úryvkov je okrem iného

vidieť, aký veľký význam mala Česká obec sokolská pre vlastneneckú výchovu svojich členov a ako im disciplína, fyzická zdatnosť a osvojenie si polovojenských návykov zo Sokola pomohla prekonať fyzické i psychické útrapy vojny a zajatia. Spomienky Václava Valníčka (2008), Josefa Klimenta (2005), Andreja Šikuru (Urbanová – Vrábek 2010) a ďalších legionárov Sokolov opäť potvrdzujú starú známu vec, že príslušníci Sokola patrili k elite medzi legionármi.² Takými legionármi – členmi Sokola – boli zhodou okolností aj dvaja legionári, zo spomienok ktorých sú nižšie uvedené úryvky. Tie nadväzujú na predchádzajúcu úvodnú štúdiu o „príbehu čs. légii“ a ich účelom je na niekoľkých príkladoch uviesť, ako sa na udalosti pozerali samotní legionári, ako si ich zapamätali resp. spracovali najprv sami pre seba a potom aj pre budúce pokolenia. Z ich spomienok je okrem iného vidieť, aký veľký význam mali pokrokové tradície z dejín oboch našich národov a významné postavy: Jan Hus, Jan Žižka, Jiří z Poděbrád, ale aj Jan Ámos Komenský alebo František Palacký. Na ich slávnú minulosť, život a dielo legionári pod vplyvom T. G. Masaryka vedome naväzovali a mnohé jednotky boli nazvané aj preto menami Husa, Žižku, Jiřího z Poděbrad atď. U slovenských príslušníkov légii najviac rezonoval slovenský boj za slobodu v rokoch 1848–49 a osobitne meno J. M. Hurbana.³ Na uvedených tradíciách a na tradíciách legionárskych bola v rokoch 1918–1938 budovaná aj československá armáda, aj keď ako bolo vyššie spomenuté, bol tam určitý rozpor vzhľadom k vojakom z národnostných menšín a z obáv, že by mohli aj oni v prípade ohrozenia štátu ísť „legionárskou cestou“ a nedodržať vojenskú prísahu. Časť spomienok je písaná česky a časť slovensky, ktoré aj takto uverejňujeme bez prekladu. Legionári nerozlišovali medzi jazykmi a všetci sa takmer výhradne považovali za československých vlastencov, za bojovníkov za nový spoločný štát Čechov a Slovákov – Československo, čo symbolicky zaznieva aj z ich českých a slovenských memoárov.

Legionár francouzský (A) – Antonín Šíma (1884 Týřovice, okr. Křivoklát – 1976 Kolín). A. Šíma byl mobilizován 28. července 1914 a sloužil jako desátník u 11. pěšího pluku. Do zajetí se dostal 19. srpna 1914 u města Cer ve Srbsku. Jako legionář bojoval ve Francii od 19. března 1918 jako příslušník 21. střeleckého pluku spočátku jako vojín. Vojenskou službu ukončil 5. května 1919 v hodnosti desátníka.

Legionář italský (B) – Václav Valníček (1898 Brno – 1980 Brno) vystudoval gymnázium v Brně a stal se členem Sokola. Jako voják rakousko-uherské armády bojoval v Itálii, kde padl do zajetí. Vstoupil do čs. legii a po návratu domů se zúčastnil bojů na Slovensku. Po válce se stal lékařem.

Legionář ruský (C) – Andrej Šikura (1891 Mošovce, okr. Martin – 1978 Praha), byl bratrem Jána Štefana Šikuru (1898–1945), známého slovenského historika a pedagoga, účastníka Slovenského národného povstání a člena Revolučního národního výboru v Martině. Do vlasti se vrátil až v roce 1920. Po válce pracoval jako notář.⁴

Individualita a rozdiely medzi vybranými legionármi

Každý z nich bojoval v inej skupine legionárov, sú medzi nimi rozdiely národnostné, profesionálne (vzdelanie), každý z nich má svoj osobitný štýl. Zo skupiny stoviek legionárov, ktorí zanechali písané denníky alebo ich rozprávanie zachytil niektorý z príbuzných, sú tu vybraní traja legionári, ktorí symbolizujú tri najvýznamnejšie zložky légii – francúzske, talianske a ruské. Z priestorových dôvodov sme museli upustiť od uvádzania spomienok srbských legionárov (stručné zmienky sú však u Šímu) a Čechov a Slovákov zo zámoria. Traja vybraní legionári zároveň reprezentujú pohľad Čecha (Šíma), Moravana (Valníček) a Slováka (Šikura).

Spoločné pohľady

Všetci traja popisujú často rovnaké veci – a to inak ani nemohlo byť, veď vojna mala podobné strašné následky ako pre vojakov, tak aj pre civilné obyvateľstvo všade – aj keď každý z nich bojoval na inom mieste v Európe a Ázii: útrapy dlhých pochodov, hrôzy vojny, nedostatočné oblečenie pre nepriaznivé daždivé a zimné poveternostné podmienky, nedostatok a zlú kvalitu potravín, smútok a clivotu za domovom a svojimi blízkymi, rôzne zaujímavosti. Časté sú u všetkých troch prejavy vlastenectva, popisy podmienok v zajateckých táboroch. Pri líčení nálad medzi zajatými vojakmi si všímajú aj to, prečo sa len menšia časť zajatcov prihlásila do légii a ako sa na to pozerali zajatci iných národností. Aj keď najvýznamnejšie pre nich bolo oblečenie, strava a v prípade zranenia či choroby kvalitná zdravotná starostlivosť, všímajú si aj život miestneho obyvateľstva, kontaktujú sa s ním, opisujú prírodu, architektúru i miestne zvyky. Časté sú zmienky o osvetovej činnosti, vzdelávaní, prednáškach a sokolských vystúpeniach, ktoré si obľúbili miestni obyvatelia i spojeneckí vojaci.

Mobilizácia, názory na vojnu, nálady medzi obyvateľstvom a postoje vojakov, lúčenie

„Vypovězením války v r. 1914, kdy mě bylo 30 let, jsem byl poslán na srbskou frontu. Ještě téhož roku jsem byl raněn šrapnelem do zad na bojišti u Cěru, poblíž soutoku Driny se Sávou. Zde jsem byl Srby zajat a odvezen do Skopje. V Srbsku bylo na počátku války zajato 25.000 Čechů. O našem národě na počátku se tam hrozně málo vědělo, jen že má zlatou Pragu, kde žije slovanský národ, který s nimi cítí všechny jejich útrapy, ale Srbové to nevěděli. Pohlíželo se na nás zprvu jako na Austrijce a jako s takovými se s námi zacházelo. Neznalo se nijakého rozdílu. Když naši vysvětlovali že jsou též Slované, říka-

Legionář Václav Valníček v době válčení na Slovensku, za pasem „punal“ (dýka). Archiv S. Valníčka.

li, proč jdete proti nám a proč střílíte proti nám. A zvláště když přišli kruté chvíle na národ srbský, kdy museli prchat před Rakušany, tu cítili jsme roztrpčení vůči nám dvojnásob. Avšak my jsme prožívali duševní útrapy, neboť jsme viděli, že jedna větev národa slovanského má být odňata a vítězství Rakouska, že bude dokonalé...” (A)

„...Tak válka ubíhala a došlo i na mne. Desátého května 1916 jsem musel k odvodu. Bylo to v nynějším divadle Reduta na brněnském Zelném trhu. Byl jsem uznán ‚tauglich ohne Gebrechen‘ (schopen bez vady) a hned v květnu jsem narukoval. Přidělili mne k ‚třetákům‘, pluku arcivévody Karla...⁵ Bylo to období dubna – května roku 1917.⁶ Nadešel den odjezdu. Šli jsme celý batalion (prapor) do kostela u sv. Jakuba, kde jsem byl kdysi křtěn, hned proti ‚Štefance‘. Tam nám ‚česky‘ kázal biskup Huyn, Maďar, který ale česky neuměl, takže kázal strašně směšně: ‚pak pudete na máry‘, ale řekl to tak, že se všichni dali do smíchu. Vyšli jsme pak z kostela a pochodovali přes Velké náměstí k nádraží. Maminka mávala z okna. Šel se mnou tatínek, malá sestra Jarka, bratři, stará slečna pokladní ze Zádruhy [lahůdkářství v Kounicově paláci na náměstí – pozn. S.V.]... Odjezd vlakem do Slovinska...” (B)

„Mňa mobilizácia zastihla v Čechách, v Rokycanoch, kde som praxoval ma hospodárskej škole. Po vyhlásení mobilizácie som sa spojil s priateľom Jozefom Duchoňom, ktorý bol tiež z Mošoviec a po absolvovaní hospodárskej školy v Kuklenoch⁷ vykonával prax v Litohlavoch.⁸ S Duchoňom sme sa zhodli že nám treba ísť domov, pripraviť sa na narukovanie...” (C)

Účasť v bojoch, prežitie útrapy, hrôzy vojny

„...Za chmurného deštivého dne 19. října 1915 jsme odešli ze Skopje a netušili jsme, jaké hrozné utrpení nás čeká. Minuli jsme Tetovo, kde byly bouře, Hostivař, Vavrovy Hory, Strugu, a Ochridu, ležící při jezeře. Měli jsme jít přes Bitol do Řecka a odtud do Itálie. Avšak Bulhaři přeřízli toto spojení, a my se museli odebrat zpět a nastoupit cestu do Drači, přístavního města, kde jsme měli být naloženi a převezeni do Itálie. Od této chvíle nastává křížová cesta. Nedostáváme ničeho. Každý kdo má peníze, živí se na vlastní útraty a kdo je nemá, prodává vše, co se dá... Jakoby se peklo proti nám spiklo. Neštěstí nás provázelo na každém kroku. Byl dán rozkaz k odchodu do Valony a od té doby nastala křížová cesta plná hrůz a bésů. Bylo třeba přejít tři řeky a před každou čekat několik dní na přívoz. Cesty mezi řekami byly samé močály,

takže jsme se brodili po pás ve vodě a po kolena v blátě. Nikde nebylo co ke koupi ani k ukradení. Jedině chcípły kůň nebo osel, tráva a kořínky. To byla naše potrava. A byly případy, že z hladu jedlo se i maso svých zemřelých druhů. Mrtvoly nám ukazovaly cestu. Tam za třetí vodou leželo asi sto mrtvol nepohřbených. Byly to mrtvoly v nejhorším stavu..." (A)

„...pochod ve sněhu po kolena do dvou hodin ráno. Přišli jsme unavení do vesnice jménem Šmartno (San Martin)... První noc po pochodu jsme přespali na půdě, kde byla zima. Ráno jsme měli vinklkamaše (ovínovačky) na nohou zmrzlé... Po cestě jsem potkal koňský potah, který vedl starý landverák (domobranec), vůz byl vrchovatě naložen mrtvými vojáky. Když jsem přišel zpět k jednotce, zjistil jsem, že se náš prapor právě ten den vrátil z ofenzivy. Zbyla ho třetina a jen jeden důstojník... Brzy pak nastal nový pochod na frontu a nato v několika dnech jsem byl zajat..." (B).

Život v zajetí

„...Zastávali jsme místa, která opustili Srbové, aby šli na frontu hájit svou domovinu. Avšak přišla strašná chvíle na národ srbský. Nový nepřítel vyvstal, a byl to krevní bratr Bulhar, který ho zákeřně napadl. Nastal ústup srbských vojsk, ale i my jsme byli nuceni s nimi ustupovat... na Silvestra jsme se dostali na ostrov Azinar. Ani zde nás neopustila smrt, která nám byla stále v patách. Zde se ukázaly následky strádání po Albánii, právem nazvané 'kalvárie světové války'. Cholera se usadila v našich řadách. Zpočátku v táboře zemřelo 4000 a později na jiném místě, kam nás jako zdravé přeložili, 1400. Pobyt na Azinaře znamenal umrtvení našeho duševního života. Neměli jsme spojení se světem a žádné zprávy nezalétly na tak opuštěné místo. Avšak zotavili jsme se po šesti měsících k úplně novému životu... Já jsem byl z těch šťastnějších právě na Štědrý den, co jsem byl převezen přes třetí řeku a předán Italům. Tehdy jsem považoval tento den za jeden z nejšťastnějších v mém životě. Když jsem obdržel od Italů polévku, kousek masa a cviboch, tu jsem myslel, že jsou to svatební hody. A ten den slavil jsem pod klenbou toho velikého vesmíru na svahu Štědrý večer vzpomínaje na tu Českou drahou zem a na drahé známé. Jak klidně jsem usínal poprvé po dlouhém utrpení..." (A)

„Večer před zajetím jsem seděl v zákopu a přál být si na druhé straně - stmívalo se. Pak začala italská kanonáda, ráno útok Italů. Nastal den 19. srpna 1917. Byli jsme

kromě hlídek všichni v krytu během dělostřelby, včetně obrlajtnanta, Rakušana. Najednou Italové v zákopu, před krytem, dřív, než jsme stačili vylézt. Volají, abychom se vzdali. Nadporučík vyzývá do zbraně, ale řekl jsem, že Italové mají Flammenwerfer (plamenomet), pustí ho dovnitř a spálí nás, nevzdáme-li se. Vycházeli jsme z krytu s rukama nad hlavou. 'Eviva Italia', zavolal jsem a byl jsem v zajetí. Najednou Italové ukazují na můj opasek, měl jsem na něm vzadu chlebník, v něm od včerejška nachystané čisté prádlo, gumák, pro případ, že by se mi podařilo se dostat k Italům. Uvědomil jsem si, že jsem zapomněl odpojit od opasku granáty, které jsme si museli přivěsit před útokem. Proto jsem všechno zahodil i s opaskem. Vše,

Legionář Andrej Šikura.
Archiv Blaženy Urbanové, dcery A. Šikury.

co jsem si připravil do zajetí, zůstalo na zemi... My Češi jsme byli ale záhy, v září 1917, přemístěni do zajateckého tábora v Padule,¹⁰ rovněž v jižní Itálii, kde byli v té době již soustřeďováni zajatci české, popřípadě slovenské národnosti... Dostali zajatecké obleky, zavšivené rakouské uniformy byly vyhozeny... Měl je po několika dnech pobytu v zákopech každý. Bylo jich prý mnoho druhů, červené, šedivé, černé s bílým zadečkem a opačně a nevím, jaké ještě... V padulském zajateckém táboře nebylo mnoho jídla, ale kupodivu zajatci měli poměrně dosti cigaret, které mohly docházet z domova poštou přes mezinárodní Červený kříž.¹¹ V noci, když se nemohlo spát, se z hladu pila voda a kouřilo se. Typické italské jídlo, kukuřičná kaše polenta, které zřejmě v táboře užíli zajatci více než dostatek..." (B)

„...Nocoval som v poli v ovse. Okolo bolo mnoho zajatcov, ktorí tak ako ja spali spokojní so svojím osudom... Spávali sme na etapových staniach, tam sme dostali aj jesť – raz za 24 hodín. Niekedy sme nocovali pod holým nebom, niekedy pod stanmi, raz v ovčiarni, kde nám síce podstlali čistou slamu, ale na hnojnicu od oviec a tá presakovala. Najhorší nocľah za celé 7-dňové putovanie bol na mokrej lúke; bola zima a mokro k tomu. S bratancom Jankom sme sa tísli k sebe, aby sme sa aspoň trochu zahriali... Jesť sme dostávali raz za 24 hodiny. Jedlo sa začínalo vydávať o 10. hodine a výdaj sa obyčajne pretiahol až do 16. hod. Hodne pred desiatou nás ruskí vojaci vyhnali

zo zemľaniek a stavali do 8 až 10-stupov. Vďaka členom Družiny sme Češi a Slováci boli vždy vpredu a v priebehu hodiny sme všetci dostali jesť. Tí, čo stáli na konci nekonečného radu, čakali na jedlo 4 až 6 hodín na slnkom rozpalenom priestranstve, čo bolo hotovým utrpením. Nádoby na jedlo sme brali z hromady, na ktorú sa zase po použití odložili, nik ich neumýval. Dostávali sme nechutnú, ba priam odpornú žbrndu. Jedol som ju so zavretými očami, lebo sa mi i jedlo i špinavá nádoba hnusili. V darnických zemľankách nebol život ľahký. Okolo bol sypký piesok a tým doslova hýbali vši, ktoré vytriasli zajatci zo svojho oblečenia. V zemľankách boli aj blchy a štípali tak, že sa nedalo spať..." (C)

Vstup do légii a každodenný život legionára

„Začátkem července nám bylo sděleno, že pojedeme do Francie. Jak jsme byli šťastní, že uvidíme tu zem, o níž jsme slyšeli tak pohádkové historky... Teprve zde jsme se mohli věnovat naší dávné ideji, naší dávné myšlence pracovat pro blaho a osvobození naší drahé vlasti. První veřejná propagační práce počala 6. července 1917, kdy jsme uspořádali přednášku na Husovu oslavu. Přednášce byli přítomni všichni Češi, kterých bylo 80. Od té doby pořádali jsme pravidelné přednášky a konali sbírky ve prospěch naší akce. Poučovali jsme méně uvědomělé. Ovšem naši se lidé, kteří se proti nám postavili. Viděli jsme stále jen tu naši krásnou vlast, maličkou jako kapka v moři. Nechtěli jsme ji nechat zaniknout v zapomenutí a nechat ji zašlapat do bláta. Vždyť tolik bouří přeneslo se nad naší drahou zemí. Jak dychtivě jsme očekávali časopis 'Československá samostatnost', který vycházel v Paříži... Jako děti jsme se těšili, až se oblékneme do šatů českého revolučního vojáka.¹² Brzy nastala ta chvíle, kdy nás vlak unášel do Cognacu, kde se formovala naše armáda...¹³ Dne 18. 11. 1917 jsem dostal hodnost desátníka 21. pluku francouzské legie. Potom nastal odjezd na frontu přes Remeš a odtud auty k Tercinu a Vouziers ležící při řece Aisne, kde se strhly 19. – 25. 10. 1918 velké boje.¹⁴ Po skončení války jsme se z fronty vrátili do Darney..." (A)

„...Den, kdy konečně měli dobrovolníci opustit zajatecký tábor, nastal až v březnu 1918. Den předtím přijel Štefánik...¹⁵ Hned následujícího dne po Štefáníkově návštěvě vyjeli Čechoslováci na práci, k budování třetí obranné linie, přes Anconu, Bolognu, Rimini, až do pádské nížiny k Mantově. Nebyli ještě svobodnými občany, tím méně vojáky, ale v pracovních praporech nebyl režim tak přís-

Dopisy, korespondenční lístky a balíčky doručovala na frontu Poľná pošta.

ný, jako v táboře, bylo více svobody, byla lepší strava, byl uvolněn styk s civilním obyvatelstvem... podle dohody mezi naším generálem Milanem Rastislavem Štefánikem a italským vrchním velitelem generálem Diazem byl jejím velitelem ustanoven italský generál Andrea Graziani, rodák z Bardolina na Gardském jezeře, který se stal během své činnosti velmi oblíbeným u českých vojáků a v různých jejich vzpomínkách byl označován jako čestný, v jednání příjemný a zapálený pro českou věc, tj. pro dosažení svobodného státu...“ (B)

„...Konečně, 30. marca popoludní sa náš vlak pohol smerom na Penzu. Náš 'ešalón' (vojenský vlak, transport) jachal krajinou ešte zasneženou ako u nás vo vrcholnej zime. Od 2. do 4. apríla sme zase stáli pred Penzou. Príčiny týchto podľa nás zbytočných postávanií sme sa nikdy nedozvedeli, tým viac nás to hnevalo. Neporiadky boli nielen v doprave, ale aj v zásobovaní. Naša strava bola nedostačujúca, museli sme si prikupovať potraviny, ktoré boli vtedy už drahé. V Penze som predal v bazári civilné oblečenie, aby som mal peniaze na prílepkovanie stravy. Čas zbytočného státi sme si viacerí krátili čítaním 'Československého deníka', ktorý mal prílohu 'Slovenské hlasy'.¹⁶ Denník nás informoval, čo sa deje vo svete a nemalou mierou udržiaval v legionároch bojového ducha...“ (C)

Kontakty s miestnym obyvateľstvom (ako rakúsko-uhorskí vojaci a neskôr ako legionári)

„...Ať to bylo ve Veroně, Folignu, nebo jinde v místech umístění pluků před odjezdem na frontu, všude si získali Čechoslováci rychle oblibu u obyvatelstva svým nadšením, chováním i úpravou zevnějšku. Měla je v oblibě i místní mladá děvčata. Bratr František Konečný, který podle svých vzpomínek, sepsaných až po r. 2000 jeho dcerou, byl pobočníkem generála Grazianiho, se v období předávání jednoho z praporů ve Folignu, nejspíše 35. pluku, seznámil se svou první láskou, půvabnou (jak dokazuje dochovaná fotografie), drobnou slečnou Ines Vedovadi ... Avšak ve srovnání např. s ruskými legiemi, odkud si řada legionářů přivezla manželky, není toto známo o legionářích italských...“ (B)

Časopisy vydávané légiemi poskytovali aj praktické informácie. Šikura si napríklad o jednom legionárskom periodiku pouznamenal: „Poskytoval aj dobré rady, ako sa chovať k obyvateľstvu, s ktorým sme prichádzali do styku. Penza bola dosť veľké mesto s množstvom výstavných kostolov. Mestský ráz mala však iba hlavná ulica, ostatné

mali drevené chodníky a vozovky plné blata. Život v meste nám prichodil akýsi zakríknutý, čo sme pripisovali jestvujúcemu chaosu a neistote z budúcnosti...“ (C)

Príklad korešpondencie – list Valníčkovej mamičky synovi na front:

„...Můj drahý hochu, milovaný Vášo! Konečně tedy je nám možno s Tebou si v duchu alespoň pohovořit. Od té doby co jsi odjel, je tu jako po vymření, smutno všude. Lístky Tvoje došly všechny správně. Byla jsem v sobotu a v neděli za Bořou ve Vídni, nařiká a stále nařiká, snad má jeho kádr přijít do brněnského arsenálu. Má naději, že bude přeložen. Pochybuji však. Jak pak asi drahousku, snášíš vše? Jestli pak máte již lepší bydliště, je Ti asi hodně zima, vid'? Vzpomínáme stále, jak asi statečně vše snášíš. Co jídlo, nemáš nedostatek? Co chléb, mám poslat? Jak Ti chutná menáž, hlad dobrý kuchař, vid'? Posílám Ti noviny, baterii (včera) a dnes bonbony, ponožky, sardinky, šroubek k hodinám (je v punčochách), asi ho sám nepřiděláš, snad se najde hodinář mezi kamarády. Dostaneš-li koupit v etapě něco, kup si co Ti libo, snad peníze dosud máš. Zítra pošlu koňak, švestky a druhé punčochy a gamaše impregnované, jiný druh neznám. Dostaneš koupit mléko? Poslala bych Ti lahvičku kondensovaného mléka, je výtečné. Zda-li pak tam najdeš kamarády z dřívější maršky... Piš mi o tom a kdy již i oni půjdou do pole. Dnes piš také Veselému. Přikládám Ti dopis Dominův [Domin byl přítel z gymnázia, který přestoupil do

Príslušníci rakúsko-uherskej armády z Čech a Moravy.
Archív S. Valníčka.

semináře a do církevního řádu dominikánů – pozn. S.V.] *vezmi si jej k srdci a řid' se dle jeho rady a já vyprošuji pro Tebe denně při mši sv. v 6 hod. ráno posilu a požehnání Boží. Nezapomínej na matičku ustavičné pomoci a vzývej ji často, ona Tě neopustí. Nemám jiné útěchy a úlevy, jen uteku-li se tam, tam Tě vidím jako doma v klidu a šťastného. Tam jsem s Tebou v modlitbách. A nezapomínej! Tatínek také stále na Tebe vzpomíná a Jarunka se za Tebe také modlivá. Dnes má tatínek zase službu, to je tu teprve smutno. Naše kozička má 2 mrtvá kůzlata, je to špatnou stravou asi zaviněno, mrzí mne to, an jsme odkázáni jen na to mléko a tu ho dá velmi málo, nemá-li kůzlata živá. Lístky na mléko již od 1/4. Stěhovat se nebudeme ještě, počasí hrozné, sněhu tolik, že ani v zimě ho tolik nebylo, dnes prší, jen leje. Ráno mrzlo ještě, vše proti nám, i příroda. Měli jsme zase zloděje v Husovicích [v letním domku u zahrady – pozn. S.V.], ale tentokrát nás citelněji obrali, mnoho prádla letního a 1 pušku z půdy. Cenné věci nechali ležet. Co dělá láhev Thermoforta? Pozor na horké věci, ne náhle. Prof. Hiller Tě pozdravuje a je odveden, musí rukovat. [Byl to třídní na gymnáziu – pozn. S.V.]. Mucha jde do pole s 29. marš. Zdalipak je Oberleutnant s Vámi? Boty Tě netlačí? Co oči nebolí Tě bez brýlí? Hlas se o ně, nebo bys si zrak zničil, svoje brýle nenos, ty nejsou dobré, darmo Ti škodí...“ (B)*

Uniformy, dištinkcie, prapory

„...Alpini, jejichž uniformu a klobouky s pérem nosili naši legionáři, byli vojáci italských horských oddílů. Na rozdíl od nich, naši měli na emblému na klobouku červenobílou kokardu, rovněž výložky byly červenobílé. Alpínský klobouk a arditská dýka za pasem byly vyznamenání, protože Alpini a Arditi (útočné oddíly) byli považováni za italské elitní jednotky a Čechoslováci již v této době měli pověst nadšených bojovníků za svobodu i díky již z dřívějšíka pověstným rozvědčíkům... Ve Veroně byl pak našim vojákům slavnostně předán prapor veronských dam. Prapory jednotlivým jednotkám byly slavnostně předávány v různých městech, obvykle zastupci jednotlivých komunit. V den výročí sjednocení Itálie, 24. května 1918, byl v Římě slavnostně předán bojový prapor čs. vojsku. Některé plukovní prapory už jednotlivé pluky dostaly v místech svého soustředění. V Římě se slavnosti kromě našich legionářů účastnili členové italské vlády a M. R. Štefánik. Přehlídku československých jednotek na římském náměstí vykonal anglický následník trůnu...“ (B)

Valníček, který se účastnil tohoto slavnostního pochodu, vyprávěl, že při defilé hrála česká legionářská hudba Kmochův pochod 'Jenom ty mě můj koníčku' naše jednotky pochodovaly pružným sokolským krokem a rozradostněně Italky na ně křičely 'Eviva biondi gueriri' – ať žijí světlolasí válečníci.

Význam Sokola

„...V uhorskej časti habsburského mocnárstva nebol Sokol povolený, ale z Mošoviec nás viac mládencov študovalo v Čechách alebo na Morave a tam sme chodili do Sokola... Keď 25. augusta prichádzalo veľké množstvo regrútov, my Mošovčania sme si počínali ako starí vojaci, lebo deň predtým nás istý poručík naučil salutovať, zrolovať mantel' (kabát), zabalit' tornistru (vojenskú torbu), a tak sme mohli učiť' druhých. Vystrájanie¹⁷ regrútov trvalo dva dni. Potom bol náš 71. peší pluk presunutý do Viedne. Vo Viedni som sa nemal zle, výcvik nerobil ťažkosti, obraty som dokonale ovládal zo Sokola...“ (C)

„...Československou propagaci prováděli i sokolští cvičenci při svých veřejných cvičeních pro Italy. Cvičili nejen na počátku v zajateckých táborech, ale i později jako vojáci, nacvičovali i za frontou... Jedno ze slavnostních cvičení bylo úspěšně provedeno i v Římě. Je zajímavé, že sokolové cvičili v originálních sokolských cvičebních úborech, které patrně získali v zásilkách, posílaných z domova do zajateckých táborů přes mezinárodní červený kříž (tílko bez rukávů, červeně lemované u krku i u průramků, tmavě modré šponovky, červený úzký opasek s dvěma podélnými úzkými proužky, černé cvičky)...“ (B)

Revolúcia v Rusku

„...Februárovú revolúciu a abdikáciu cára (v noci z 15. na 16. 3. 1917) sme my organizovaní prijali s uľahčením. Bola vyhlásená sloboda tlače, zhromažďovania, sloboda náboženského vyznania i všeobecná amnestia pre politických väzňov. Lenže prechod z tvrdého cárskeho absolutizmu do slobody bol príliš náhly nato, aby sa prerodil jednoduchý, nevzdelaný, často negramotný ruský mužik a robotník. Zo žalára vyšlo mnoho takých, čo boli ochotní skôr boriť, než budovať. Do februárovej revolúcie boli jednotky československej brigády neoddeliteľnou súčasťou ruskej cárskej armády. Revolúcia to zmenila. Česi a Slováci usadení v Rusku i zajatci mohli budovať svoju armádu (neskôr zvanú légiami)... Keď sme pred tromi týždňami opúšťali Jekaterinoslav, tam už boli teplé

jarné dni a tu ešte ľad a sneh. Za Ufou sme sa dostali do predhoria Uralu, nasledujúce priemyselné mesto Zlatoust' (železorné bane) je už na Urale a Čelabinsk v prehorí Uralu, ale na východnej strane, teda už na Sibíri – v Ázii. Poriadok na stanici a pomerná čistota v tomto meste urobili na nás dobrý dojem. V bazári nás prekvapili nízke ceny potravín a ich hojnosť. Funt¹⁸ chleba tu stál 30 kopejok. Už v mestách na Volge bola poživeň o hodne lacnejšia ako na západe. V Povolží sa za funt chleba platilo 60–70 kopejok, ďalej na západ 200–250. V Ázii sme teda mohli podľa vôle kupovať lacný chlieb a iné potraviny a dopĺňovať nedostačujúcu stravu, ktorú sme dostávali vo svojom vojenskom útvere. Na raňajky sme dostávali vrecúško s čajom, vodu sme si naň brali na staniciach, kde boli tzv. 'vodogrejky'¹⁹ s 'kipiatkom' (vriaca voda). Zavše sa stalo, že vlak stál v stanici iba krátko, nestačili sme si všetci kipiátok nabráť a bolo treba čakať do ďalšej stanice, čo niekedy veru trvalo dlho, lebo Sibír bola ešte málo obývaná. V Kurgane sme si mohli kúpiť maslo vynikajúcej kvality, ktoré sa vo veľkých množstvách vyvážalo do Európy. 16. apríla sme zastavili v Barabinsku, v stepi plnej jazier a močiarov. Ďalej na východ bolo maslo ešte lacnejšie, ale chlieb drahší, lebo ubúdalo rovín a úrodnej zeme, pribúdali pastviny a lesy, kde sa choval dobytok vo veľkom. Na staniciach, kde sme dlhšie stáli, sme sa dávali do reči s miestnymi obyvateľmi. Prejavovali nám úprimné sympatie a obdiv nad tým, že sme hotoví podniknúť ďalekú a nebezpečnú cestu do Francúzska (vtedy to bolo ešte v pláne) pre svoju vlasť. Lamentovali nad Ruskom, zmietajúcim sa v chaos a bezmocnosti..." (C)

Prežívanie sviatkov, spomienky na domov

Počas dlhšieho odlúčenia od domova a rodiny človek často spomína na šťastnejšie chvíle, strávené v pokojných časoch doma v kruhu príbuzných a známych. Ešte viac je to zreteľné v časoch vojny, keď ani jedna strana nevedela, či svojho drahého (svojich drahých) ešte niekedy uvidia. Pripomínali sa meniny a narodeniny, Vianoce, Veľká noc, ale aj také významné dni ako sviatky sv. Václava, spomienka na Majstra Jana Husa atď. Niekedy sa spomínali aj také zvyky ako stavanie májov, oblievačka či šibačka, ale aj výročie posviacky kostola – hody (posvätení).

„...My Turčania sme sa vo voľných chvíľach schádzali a spomínali na domov. Keď sa blížil 29. september – sviatok Michala – deň mošovskej 'hostiny' (hody), urobili sme si aj my hostinu. Kúpili sme si múku a tvaroh a niekoľko

dní predtým sme každý odložil slaninu, ktorú sme denne od závodu dostávali. Na hostinu sme mali výborné tvarohové halušky, sypané škvarkami z ušetrenej a vyškvarenej slaniny. Spomínali sme na rodný Turiec a na svojich drahých..." (C)

Vzťahy medzi Čechmi a Slovákami

„...Cestovanie z Jekaterinoslavu do Rtiščevo bolo pre mňa obdobím, keď som zase poznal, čo je hlad. Ruská vojenská správa nám dávala na deň 90 kopejok, ale funt čierneho chleba stál 2,50 rubľa (250 kopejok). Skoro na každej stanici, kde sme stáli, bola možnosť kúpiť potravi-

My jsme hojně obdani
za svobodu vlasti v dálce,
Vy jste, české dčvy, domo
pa lisku námi vřemě stály.

Hoj je skraden na všech stranách,
námce jeoun přimě prestě:
of náš československý slží
v budoucnosti slží, rosta.

Velikonoční pohlednice s italským legionářem a krojovanou dívkou z jara 1919. Archiv S. Valníčka.

ny. *Bratia, čo mali peniaze, to samozrejme využívali. Ja som peniaze nemal. Raz si brat Čapek, ktorý prišiel k nám za kamarátom z iného vagóna, všimol, že nejem. Opýtal sa ma, či som chorý. Odpovedal som mu, že by som jedol, ale nemám si jedivo za čo kúpiť, lebo som bol okradnutý o všetky peniaze. Brat Čapek sa obrátil na ostatných vo vagóne, či o tom vedia. Keď prisvedčili, pustil sa do nich a vyčítal im, že ma nechali hladovať. Vzal čiapku, vložil do nej 3 ruble a vyzval ostatných, aby aj oni prispeli, ba zašiel aj do iných vagónov a doniesol mi vyše 50 rubľov. Dojal ma tento prejav opravdivého bratstva a Čechov som si ešte viac obľúbil...*“ (C)

Volný čas

Jaké byly asi zábavy našich vojáků v Itálii, Francii a Rusku v zajetí a pak v době, kdy už se na ně nehledělo jako na zajatce, ale jako na dobrovolníky, kteří chtějí bojovat po boku spojenců? Na počátku například Italové nepovolovali dodávat zajatcům politickou literaturu, ale už jsme připomenuli, že se pak v zajateckém táboře vydávaly noviny 'V boj', vycházel však i beletristický časopis 'Prvosenky', zajatci tedy psali novinářské články, beletrii i básně, kreslili, malovali, zpívali, hráli na hudební nástroje, dokonce je i vyráběli, hráli divadlo, malovali rekvisity, šili kostýmy, pořádali koncerty, přednášky. Bartoš portrétoval i hudebníky s nástroji, čtenáře, herce v kostýmu pierota, kolegu malíře v provisorním atelieru atp. Byly pořádány výstavy ručních a uměleckých prací. Na fotografiích z výboru čs. dobrovolnického sboru ještě před ustavením čs. jednotek v zajateckém táboře v Padule, ale už po odchodu bratra Čapka do pole, vidíme, že se hoši dovedli veselit za zpěvu a že měli, alespoň někdy, i nějaké to víno k napití. Zřejmě to bylo už za volnějších poměrů počátkem roku 1918. Na jednom z akvarelů oficiálního dokumentátora života čs. jednotek v Itálii, akad. malíře Břetislava Bartoše, můžeme vidět, jak se bavili naši vojáci ve volných chvílích, když už byli na frontě, v záloze. Je na nich obtloustlá venkovská hostinská, tančící v boteze (botega – lidová italská hospoda) při hře našeho harmonikáře, zatímco ostatní naši vojáci s veselými obličejí přihlížejí. Naši vojáci četli také italské noviny, např. humoristické listy. A jaké byly poslední dny Čechů a Slováků v Itálii před návratem domů? Až v prosinci jsou legie odveleny do Padovy, kde je konána jejich přehlídka italským králem Umbertoem před odjezdem z Itálie. Posléze nakládání kulometů a děl a znovu do Padovy, odkud vyjel vlak, převážně s náklad-

ními vozy do vlasti 23. prosince. V té době byli již první legionáři z Itálie doma a někteří se zúčastnili slavnostního doprovodu prezidenta Masaryka při jeho cestě z hlavního nádraží Prahou. V. Valníček vyprávěl, jak po projetí Rakouskem byli vojáci 31. pluku legií na Štědrý den uvítáni v Českých Budějovicích párkem, pivem a kyticemi. Po dlouhé době zase české pivo a párek. Pak pokračovali do Brna. Telegramem z Českých Budějovic oznámil Valníček rodině příjezd a tak jeho o rok mladší bratr Bořivoj, který už byl z vojny doma, protože nebyl v zajetí, vyčkával na příjezd vlaku na nádraží a běhal mezi nádražím a domovem... Hlídal, kdy transport dorazí. Ale když vlak přijel na páté nástupiště, ukázalo se, že z oslavy Vánoc doma nic nebude. Zákaz opuštění nádraží, ačkoliv Valníček měl odtud do bytu rodičů a sourozenců pět minut. Proč tomu tak bylo? Protože na Slovensku se ještě stále bojovalo. A tak Valníčkův otec, maminka, další dva bratři, sedmnáctiletý Miloš a šestnáctiletý Jirka, společně s devítiletou sestrou Jaruškou přinesli pro vánoční stůl připravené slavnosti pokrmy a nějakou tu láhev vína v koších do nádražní čekárny, kde společně oslavili Vánoce, aby se vůbec viděli se synem a bratrem, kterého tak dlouho nespatriili. S prostředními ubrousky a několika větvičkami jehličí a svíčkou. Po dvou letech Valníček zase ochutnal na Vánoce v rodině tradiční závin z jablek z husovické zahrady. Ještě na Boží hod odjel z Brna do Napajedel, kde čekali do Nového roku 1919 a odtud odjeli na Slovensko.²⁰

Z deníků a vzpomínek je vidět, že si legionáři význam svého boje dobře uvědomovali. O tom, proč napsali své vzpomínky, resp. proč o svých zážitcích vyprávěli svým potomkům, ruský legionář Josef Kliment z Větrušic u Prahy uvedl: „*Napsal jsem tyto řádky pro vzpomínku na ta někdy tvrdě prožitá léta, na náš boj, který nebyl marný a přinesl našim národům plnou svobodu po dlouhých třech stech letech nesvobody, útisku a pronásledování. Rád bych, aby při čtení tohoto deníku si moji potomci vždy uvědomovali, jak draze byla tato naše svoboda vykoupena a že jsou dědici a následovníci tohoto díla, které jsme započali my, a aby vždy hrdě a odhodlaně nesli náš československý prapor svobody a demokracie!*“ (Kliment 2005: 156) Dnes to možná někomu připadá příliš patetické, ale velká většina legionářů věc skutečně chápala tím způsobem, jak to napsal Josef Kliment. Legie se zasloužily o osvobození Čechů a Slováků a jejich přínos oceňovali jak Masaryk, tak Beneš, Štefánik, Šrobár²¹ a další politici (Procházka 2009: 48–51).

POZNÁMKY:

- * Text studie byl připraven společně třema autory, kombinuje proto do určité míry slovenštinu a češtinu (i obě příslušné pravopisné normy).
1. V súvislosti s prípravami Československej obce legionárskej na oslavu 100. výročia vzniku légii sa v médiách objavili kritiky zamerané na údajné zbytočne vysoké finančné čiastky, ktoré chce Česká republika vynaložiť na projekt „Legie 100“.
 2. T. G. Masaryk o tom povedal, že „bez Sokola by nebolo légii, bez légii by nebolo Československa“.
 3. Hurban sa často objavoval aj neskoršie v názvoch kasární (Bratislava) alebo na pomníkoch (Brezová pod Bradlom).
 4. Šikura dožil u svojej dcéry Blaženy Urbanovej v Prahe.
 5. Podľa vojenských dokladů byl Václav Valníček 11. května 1916 prezentován u VI. Ersatzkompanie (náhradní rotě) – 3. rotě pluku.
 6. Zápiscky spracoval jeho syn Svatopluk Valníček.
 7. Dnes súčasť Hradca Králové.
 8. Koncom 19. a na začiatku 20. storočia študovalo mnoho Slovákov v Čechách v čom ich hmotne podporovala Československá jednota. Viac pozri in Jurčišinová 2000. O štúdiu Slovákov v Čechách informuje aj Vavro Šrobár (1937): „*Naše hnutie* [t. j. hlasistické – pozn. F.V.] *navazovalo na starú tradíciu československú. V jej duchu posielali sme mládež na remeslo, štúdiá a hospodárske vzdelanie do Čiech, takže pri prevrate bolo už do 500 slovenskej mládeže na výchove a výučbe v Čechách.*“
 9. Bulharsko vstúpilo do války na strane Trojspolku – Ústredných mocností vedených Nemeckem 11. ríjna 1915 napadením Srbska.
 10. V zahradě kartuziánského kláštera v Padule, provincie Salerno (jižní Itálie), byl v roce 1916 vybudován velký barákový tábor pro rakousko-uherské zajatce. Od poloviny roku 1917 se stal soustředovacím táborem Čechů a Slováků a sídlem československého dobrovolnického sboru. Odtud odjízďeli čs. pracovní prapory, výzvědné oddíly a po uzavření dohody s italskou vládou i transporty čs. vojáků do Folligna a dále na frontu.

PRAMENY A LITERATURA:

- Assmann, Jan 2001. *Kultura a paměť*. Praha: Prostor.
- Beneš, Edvard 1935: *Světová válka a naše revoluce, I. – III*. Praha: Orbis.
- Bor, Ján Elen 1940: Slovo o životopisoch. *Slovenské pohľady* 56, č. 1, s. 49–54.
- Čaplovič, Miloslav 2008: Česko-slovenské légie 1914–1918. *Historická revue* 19, č. 12, s. 60–69.
- Čaplovič, Miloslav – Ferenčuhová, Bohuslava – Stanová, Mária (eds.) 2010: *Milan Rastislav Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie*. Bratislava: Vojenský historický ústav – Ministerstvo obrany SR v spolupráci s Historickým ústavom SAV a Slovenským národným archívom.
- Fidler, Jiří 2003: *Zborov 1917. Malý encyklopedický slovník*. Brno: Jota.
- Galántai, József 1987: *A Habsburg birodalom felbomlása. I–II*. Budapest: Kossuth.
- Galántai, József 1992: *Háború és a békekötés*. Budapest: IKVA Könyvkiadó.
- Galántai, József 2001: *Magyarország az első világháborúban*. Budapest: Korona Kiadó.
- Guelton, Frédéric – Braud, Emmanuelle – Kšiňan, Michal 2009: *Generál Milan Rastislav Štefánik v archívnych dokumentoch historickej služby francúzskeho ministerstva obrany*. Bratislava: Vojenský historický ústav – Ministerstvo obrany SR.

11. O zásobování našich vojáků v Itálii později (v prosinci 1918) více uvádí Josef Šnejdár (1994).
12. 21. a 22. čs. střelecký pluk složil 30. června 1918 v Darney za přítomnosti francouzského prezidenta Raymonda Poincaré, ministrů francouzské vlády, Edvarda Beneša, zástupců spojeneckých armád a města Paříže slávnostní přísahu a převzali praporek vyšívaných pařížskými dámami. Tento den je v České republice od roku 2002 vyhlášen za Den ozbrojených sil ČR.
13. O formování našich legionářských jednotek v Cognacu je více v dokumentech francouzského ministerstva obrany (Guelton – Braud – Kšiňan 2009).
14. Pomníky pri Arrase, Vouziers, v Paříži, Champagni alebo v Argonách pripomínajú, že asi 9600 francouzských legionárov sa ich 630 konca vojny nedočkal.
15. Štefánik odjel do Itálie na rozkaz francouzského vedení a Československé národní rady organizovat nábor do légii a 21. dubna 1918 uzavřel s italskou vládou dohodu o postavení československého vojska v Itálii. Podle Štefánikova memoranda bylo v tom čase v Itálii více než 20 000 českých a slovenských „dobrovolných“ zajatců (Guelton – Braud – Kšiňan 2009: 109, dok. 82 a 83).
16. Slovenské hlasy redigovali V. Hurban, J. Jesenský, J. Gregor-Tajovský, Markovič a ďalší.
17. Vystrojovanie.
18. Funt, stará váhová jednotka (asi 330 gramov).
19. Zariadenie na zohrievanie vody.
20. Napriek prímeriu uzavretému 3. novembra 1918 v sídle talianskeho vrchného velenia a hlavného stanu Padove (Villa Giusta), vzťahujúcu sa aj na územie Slovenska, sa ho Maďari nechceli vzdať a na Slovensku sa bojovalo až do konca júla 1919.
21. Šrobár o tom napísal: „...*my sme šli zaujať Slovensko a vyhlásiť československý štát na území bývalého Uhorska. Či bolo dakedy väčšej doby, väčšej odvahy a smelosti v dejinách nášho národa, ako doba prvých dní našej slobody?*“ (Šrobár 1922: 249)

- Halbwachs, Maurice 1992: *Kolektivní paměť*. Praha: SLON.
- Henzl, Milan 2001: Po stopách légii v Itálii. *Národné osvobození*, č. 25–26, s. 11.
- Hlôšková, Hana 2002: Ústna história vo vytváraní historickej pamäti (kto, prečo, ako na Slovensku – doteraz a v budúcnosti). *Slovenský národopis* 50, č. 3–4, s. 353–363. Dostupné z <http://www.quni-verse.sk/topolcianky2001/program/talks/hloskova.html>.
- Hronský, Marián – Čaplovič, Miloslav (eds.) 1999: *Generál Dr. Milan Rastislav Štefánik – vojak a diplomat. Zborník príspevkov a materiálov z vedeckej konferencie v Bratislave 4.–5. mája 1999*. Bratislava: Vojenský historický ústav.
- Hronský, Marián – Krivá, Anna – Čaplovič, Miloslav 1996: *Vojenské dejiny Slovenska. IV. 1914–1939*. Bratislava: MO SR.
- Jesenský, Janko 2 1936: *Cestou k slobode. Úryvky z denníka 1914–1918*. Martin: Matica slovenská.
- Jurčišinová, Nadežda 2000: *Miesto a úloha Československej jednoty pri rozvíjaní česko-slovenských vzťahov do 1. svetovej vojny (1896–1914)*. In: *Zborník príspevkov z konferencie učiteľov dejepisu stredných škôl a metodikov dejepisu základných škôl Košického a Prešovského kraja*. Prešov: Metodické centrum 2000, s. 68–75.
- Kliment, Josef 2005: *Zápiscky legionářovy. Ze života a bojů na Rusi ve světové válce v letech 1914–1919*. Středokluky: Susa.

- Krekovičová Eva: 1996 Etnokultúrne tradície a sociálna pamäť. (Folk-lór ako prameň historického poznania?) *Etnologické rozpravy*, č. 1, s. 67–76.
- Kusá, Zuzana 1992: Autobiografické rozprávania v projekte „20. storočie v rodinách slovenskej predprevratovej inteligencie. *Sociológia*, 24, č. 6, s. 571–578.
- Kusá, Zuzana 1993a: Prvá Československá republika v životopisných rozprávaniach členov predprevratovej inteligencie. *Sociologický časopis*, 29, č. 1, s. 43 – 57.
- Kusá, Zuzana 1993b: Garfinkelov „Rušivý moment“ vo výuke sociológie. *Sociológia* 25, č. 1–2, s. 95–103.
- Lafabre, Marie-Claire 2005: Užívání a zneužívání pojmu paměť. *Biograf*, č. 37, s. 64.
- Laiferová, Eva 1993: Mikrosociológia G. Gurvitcha v optike súčasnosti. *Sociológia* 25, č. 1–2, s. 85–94.
- Lejeune, Philippe 2004: *L'autobiographie en France*. Paris: Armand Colin.
- McAdam, Dough. 1988: Biography, Narrative and Lives. *Journal of Personality*, 56, č. 1.
- Maľkov, Viktor Leonidovič (ed.) 1998: *Pervaja mirovaja vojna. Prolog XX. veka*. Moskva: Nauka.
- Masaryk, Tomáš Garrigue 1994: *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*. Brno: Doplněk.
- Masaryk, Tomáš Garrigue 2005: *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, Ústav T. G. Masaryka.
- Michl, Jan 2009: *Československo a legionáři*. Praha: Naše vojsko.
- Olšáková, Doubravka 2004: K diskusi o paměti v českém kontextu „Druhého života“. *Dějiny – teorie – kritika*, s. 269–280.
- Papoušek, Jaroslav 1921: *Zborov*. Praha: Čin.
- Pichlík, Karel 1991: *Bez legend. Zápas o československý program*. Praha: Panorama.
- Procházka, Jaroslav 2009: Českoslovenští legionáři. In: *Živé hodnoty Masarykova Československa*. Brno: Občanský a odborný výbor ve spolupráci se statutárním městem Brnem a Pedagogickou fakultou MU v Brně, s. 48–51.
- Rauchensteiner, Manfred 1994: *Der Tod des Doppeladlers. Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg*. Graz – Wien – Köln: Styria.
- Šedivý, Ivan 2001: *Češi, české země a velká válka*. Praha: Lidové noviny.
- Šíma, Antonín 2008: „Vzpomínky.“ Zapsal Vladimír Šíma. Spolek pro vojenská pietní místa [online] [cit. 5. 5. 2011]. Dostupné z <http://www.vets.estranky.cz/clanky/galerie-hrdinu/antonin-sima.html>.
- Šnejdár, Josef 1994: *Pochoduj, nebo zemři!* Most: Elka Press.
- Šteidler, František 1931: *Československé zahraniční vojsko (legie). Československá vlastivěda, Díl V. Stát*. Praha: Sfinx, Bohumil Jan-da, s. 556–581.
- Šrobár, Vavro 1922: *Paměti z vojny a z vězení*. Praha: Nákladem G. Dubského.
- Šrobár, Vavro 1937: *Moje spomienky na stretnutia s T. G. Masarykom*. Archiv Českého rozhlasu Praha, zvukový záznam z 25. 2. 1937 číslo AFO 0670/5.
- Šrobár, Vavro 1946: *Z mého života*. Praha: F. Borový.
- Tomášek, Dušan 2005: *Nevyhlášená válka*. Praha: Epoque.
- Trávníček, František 1920: Příspěvek k mluvě naší sibiřské armády. *Naše řeč* 4, č. 6–7.
- Urbanová, Blažena – Vrábel, Ferdinand 2010: Spomienky ruského legionára Andreja Šikuru z Mošoviec. *Vojenská história* 13, č. 2, s. 139–173.
- Vácha, Dalibor 2008: Těplušky a ešelony. Českoslovenští legionáři na cestě napříč Ruskem. *Soudobé dějiny* 15, č. 3–4, s. 607–638.
- Vácha, Dalibor 2011: Legionářští ochotníci. *Fakta a svědectví*, č. 4, duben, s. 26–29.
- Valníček, Svatopluk 2008: První světová válka a italské legie očima mého otce Václava a jeho přátel legionářů. *Hlasy muzea ve Frenštátě pod Radhoštěm* 25, č. 1–4, s. 67–78.
- Znaniecki, Florian 1982: *Importance of memoir for Social Studies*. Sisyphus, II. Warszawa: PWN.
- Znaniecki, Florian 1983: Úvod k W. Berkan. *Zyciorys wasny*. Poznań 1924, 21. Dictionary of Social Science Methods. New York: Kegan Paul.

Summary

Legionnaires' Memories and Diaries

The authors of the contribution focused on diaries and recollections of the Austrian-Hungarian troops members, captured at different fronts in World War I (in Serbia, Russia, and Italy), who later joined the Czechoslovak volunteer armed forces – the Czechoslovak legions. On an example of recorded memories of French legionnaire A. Šíma, Italian legionnaire V. Valníček and Russian legionnaire A. Šikura, the authors explain the circumstances at the time when World War I broke out, the moods and opinions of inhabitants, the mobilisation and leaving for the front, the baptism of fire at the fronts, the trials and horrors of war. Their diaries demonstrate clearly, how they as private soldiers and the civil inhabitants experienced the apocalyptic moments brought by the worldwide conflict to the proximity of the fronts and the rear, their everyday life and the importance of the memories of their relatives at home and of the rare correspondence with them. As immediate witnesses of significant political and military events from 1914–1918, when the future fate of Czechs and Slovaks and their common state – the Czechoslovak Republic – was decided, they provide a conclusive picture of those difficult times. Their records from war years, which were completed and even printed later, helped to keep the essential and even less essential experiences from that period in individual mind of their relatives and in collective mind of the nation. Frequently, they give also the historians, military historians, ethnologists and other experts very detailed and from other sources unknown information.

Key words: World War I, Austria-Hungary, Czechoslovak legionnaires, Diaries, Memoires.

LIDOVÝ HOUSLAŘ MARTIN KUČA ZE STRÁŽNICE (1888–1967)

Jiří Höhn

Stavba hudebních nástrojů patří ke specifickým dovednostem lidské společnosti. Spojuje se zde několik sfér, které pouze ve svém dokonalém vyvážení umožňují vytvořit dílo, jež obstojí jak po estetické stránce, tak hlavně po stránce funkční.¹ Právě ta formuje zdroj hudebního signálu v rukou hudebníka do podoby hudebního nástroje. Na prvním místě vlastní existence hudebního nástroje ale stojí samotný výrobce. Ten jediný je schopen předurčit celý život nástroje.

V oblasti smyčcových nástrojů se pro výrobce ustálil název houslař, a to pro výrobu všech smyčcových hudebních nástrojů včetně starých viol. Pátrat po původu tohoto řemesla je nad rámec této studie, zaměříme se proto spíše na dobu současnou a nedávno minulou.

Artificiální hudbu pokrývají hlavně nástroje houslařů mistrů, ovšem vedle této ve společnosti nejznámější skupiny existovali (a dosud existují) i výrobci (houslaři) neprofesionální. Pavel Kurfürst (2002: 866) je nazýval lidovými houslaři a vynálezci. Tito výrobci v podstatě vyplnili mezeru danou cenou profesionálních nástrojů, které tak měli k dispozici většinou pouze hudebníci hrající na kůrech kostelů a členové zámeckých kapel. Nelze předpokládat, že by se mohly tyto nástroje užívat i mimo výše uvedená místa. Proto muzikantům musely stačit různé nápodoby či náhražky často podomácku vyrobené.

Z naznačeného textu vyplývá jistá možnost dělení výrobců na dvě skupiny:

- a) profesionální výrobce,
- b) amatérské (lidové) výrobce.²

Zde se však vystavujeme velkému riziku, jak určit, kdo je profesionální a kdo amatérský (lidový) výrobce.

Jestliže se stanoví pro profesionalitu nutnost vystudovat odbornou školu, případně vyučení u některého mistra, vyloučí se mnoho houslařů světového jména (Věnceslava Metelku,³ zakladatele krkonošské houslařské školy, asi stěží můžeme považovat za amatéra). Nutnost vlastnit živnostenský list⁴ také nelze považovat za směrodatnou, protože většina tradičních výrobců jej má a mnoho vystudovaných výrobců staví nástroje často z existenčních důvodů jen ve volném čase jako svou zábavu (srov. Fučka 1997). Ani kvalitativní hledisko nemůže být průkazné, neboť při studiu hudebních nástrojů velmi brzy vyplyne, že nástroje výrobců bez potřebných škol a oprávnění (An-

tonín Vojtek z Uherského Hradiště, Štěpán Šopík z Vyškova, Martin Kuča ze Strážnice) dosahují vysoké úrovně zpracování a často předčí i nástroje těch, kteří se považují za profesionály. Určitým zjednodušením by mohla být definice, že profesionálním výrobcem je hudebně a technologicky poučený jedinec. Amatérská tvorba je potom „bez patřičného vzdělání a vyučení, bez invence a osobitosti“ (Jeřábek 2007: 25) ve spojení s přeceněním vlastních schopností a nezvládnutím technologických postupů a forem. Současně je si ovšem potřeba uvědomit, že hranice nejsou pevné a ne každé nedodržení forem musí být projevem nedokonalosti, nýbrž může být pokusem o inovaci.

Jak je vidět, i toto rozčlenění v mnohém pokulhává za realitou a je problematické obzvláště při aplikaci na současnou houslařskou obec. Jeho aplikovatelnost byla jednodušší v období přibližně před padesáti lety, kdy protiklad profesionální – lidový výrobce bylo přece jen ostřejší.

Na venkově žilo mnoho dobrých řemeslníků, pro které nebyl velký problém napodobit hudební nástroje profesionálů. Vezmeme-li v úvahu i fakt, že některé z technologií používaných při výrobě hudebních nástrojů se přibližují tomu, co musel zvládnout každý hospodář (například opracování houslové desky je obdobné jako při výrobě dlabané mísy), nelze se potom divit, že nástroje těchto výrobců často dosahují vysoké úrovně v čistotě práce, kterou převyšují i úroveň některých houslařů.

Lidoví houslaři se však museli vypořádat s několika zásadními problémy. Prvním byl nesnadný (často žádný) přístup k materiálům. Vyloženě nedostupným byl například eben (kolíčky, hmatník, struník ad.), ten se proto v našem prostředí nahrazoval dřevem z hrušně. Výjimkou nebyly také náhrady z javoru, dubu, nebo některého jiného tvrdého dřeva. Základní materiály (smrk, javor, dub, vrba ad.) byly sice dostupné, ale jejich kvalita byla na podstatně nižší úrovni. Nesmíme také zapomenout, že pro stavbu nástrojů se hodí jen některé druhy těchto dřevin. Zjednodušeně řečeno se užívalo takových dřevin, které byly tzv. po ruce.

Druhým problémem byla absence některých zvláštních pracovních nástrojů nutných k vlastní výrobě. Při stavbě houslí se užívá mnoho speciálních pomůcek. Kromě těch několika, které jsou společné i pro jiná řemesla

(např. pořez na výrobu došek, různých sekýrek a dlát na výrobu koryt nebo hoblíků), museli v používání ostatních nástrojů výrobci improvizovat a často si vystačit jen s nožem. Taková praxe se samozřejmě odrazila ve výsledku samotné práce, jak to vidíme např. u nahrubo dlátem vysekaných vnitřních částí korpusů, u hranatějšího tvaru věnce, plochých hlavic atd.

Třetí zásadní problém nacházíme v neznalosti konstrukčních principů mistrovských nástrojů. Kromě poročních odlišností, které jsou vidět nejčastěji na umístění rezonančních otvorů, zalomení krku, tvaru korpusu, zjišťujeme často také absenci basového trámce, duše nebo špalíků. Tyto součástky jsou totiž umístěny uvnitř korpusu, a tak jejich existence mohla snadno ujít pozornosti stavitele. Zároveň z neznalosti akustických zákonů

výrobci některé díly přizpůsobovali svým dovednostem a estetickému citění na úkor kvality zvuku (např. kobyłka, rezonanční otvor, korpus), nebo lepené spoje nahrazovali spoji pomocí hřebů a kolíků atd.

Hudební nástroje lidových tvůrců byly často ponechány bez povrchové úpravy. Můžeme ale také nalézt velké množství nástrojů různě mořených, malovaných, nebo lakovaných. Zde výrobci užívali stejných materiálů a postupů jako u nábytku. Výzdoba nebyla pravidlem, ale existuje mnoho nástrojů, které jsou na korpusu ozdobeny malbou nejrůznějšího druhu od ornamentů až po figury. Některé mají vypalované, nebo cínem (olovem) vylévané ornamenty. Výložka bývá nahrazena pouze rýhou, nebo je dokreslena tuží. Oblíbeným způsobem výzdoby byla řezba. Ta se uplatňovala hlavně na hlavici a struníku. Jako motivy byly užívány lidské a zvířecí hlavy, či různé ornamenty. Povrch řezeb býval ponechán v barvě dřeva, nebo také býval barevně zvýrazněn.⁵

Při hledání lidových výrobců hudebních nástrojů je potřeba pátrat v širších společenských vrstvách než jen u venkovského obyvatelstva. Vedle chudých rolníků, kteří si hrou přivydělávali a postavení vlastního hudebního nástroje bylo pro ně nezbytně nutné,⁶ vytvářeli hudební nástroje také drobní řemeslníci, pro které to bylo vítaným rozšířením jejich sortimentu. Jako příklad může posloužit stolař Johann Berneschem (Kurfürst 2002: 523). V neposlední řadě je také potřeba zmínit i střední třídu vesnického a městského obyvatelstva, která společně s inteligencí stavěla hudební nástroje pro vlastní potěchu, případně v rámci svého pronárodního citění.

Důležitou informací, i když nikterak překvapující, přináší Pavel Kurfürst v knize *Hudební nástroje* (Kurfürst 2002: s 879). V tabulce je zaznamenáno zastoupení jednotlivých řemesel, kdy první místa zastávají řemesla jako stolař (33), rolník (22), hudebník (12), učitel (10), řezbář (7), kolář (6). Pokud jde o dřevoobráběcí povolání (stolař, řezbář a kolář), je celkem pochopitelné, že jejich dílny byly vybaveny náradím, které je možné použít také při stavbě hudebních nástrojů, a sami řemeslníci byli zběhlí v práci se dřevem. V případě hudebníků to byla jejich hlavní obživa, a proto museli udržovat své nástroje ve stavu schopném hry. Dost často byl z finančních důvodů jediný možný způsob získání nástroje jeho vlastnoruční postavení. Zde je rozdíl od mnohých dnešních hudebníků, kteří hrají na vlastní nástroje a stavějí je z důvodu experimentování s různými materiály a zvuky. Za nejvhodnější příklad je možné považovat Jiřího Stivína. Sice jde o profesionálního hudebníka,

Martin Kuča v dílně společně se Slávkem Volavým a vnukem Lubomírem Kučou. Rodinný archiv Kučů 1962.

ale jako stavitel svých hudebních nástrojů spadá do kategorie amatérských výrobců. V případě učitelů je možné se dohadovat o různých podnětech ke stavbě hudebních nástrojů, ať už o existenčních, kdy si mnozí učitelé přivydělávali hrou na nástroje i mimo prostory školy či chrámu (Tyllner 2010: 77), o podnětech souvisejících s národním smýšlením, nebo čistě jen o těch, které souvisely s vynálezeckou snahou.

Za zajímavého zástupce tzv. lidových výrobců hudebních nástrojů je možné považovat Martina Kuču ze Strážnice (1888–1967). Hlavním způsobem obživy bylo pro něj zemědělství a vinařství.⁷ Selský život ale vedle přímé práce na polnostech obnášel zároveň i potřebu zvládnout práce se dřevem a kovem. Svou zručnost zděděnou po otci projevil Martin Kuča v širokém poli své působnosti, kdy po sobě zanechal vlastnoručně vyrobené sudy, kádě a různé drobné předměty (např. nálevky na víno), ale také několik povozů, tedy předměty související s jeho primární obživou. Údajně byl také vyhledávaným „zubařem“, což dokumentuje např. tzv. pelikán – nástroj na trhání zubů užívaný v lidovém lékařství (NÚLK inv. č. 1728). Vedle této praktické činnosti se dochovalo také několik předmětů spadajících do sféry lidového umění (slaměné ozdoby, řezby a další), například „vyřezávané domovní číslo“ (NÚLK inv. č. 3065). Do této oblasti spadají také hudební nástroje.

Samotnou houslařskou činnost Martina Kuči je možné rozdělit do tří period, ovšem fyzické pozůstatky (tedy reál-

né hudební nástroje) se nám dochovaly pouze z posledního období. První období je možné datovat do let před první světovou válkou. Způsob, jak a kdy k výrobě hudebních nástrojů Martin Kuča dospěl, je už bohužel zahalen zapomením. Nebyl nalezen žádný doklad, zda se stavbě nástrojů u někoho vyučil, či se k ní dostal vlastním pozorováním a snad opravami starších nástrojů. Avšak dle zdokumentovaných postupů a forem (viz dále) je možné předpokládat, že úplným samoukem nebyl. Druhé období je ohraničeno válečnými léty 1914–1918. Po začátku první světové války narukoval Kuča k 11. C. a K. Dragounskému pluku císaře Františka Josefa.⁸ S tímto plukem nastoupil na ruskou frontu, kde byl zajat a jako zajatec se posléze dostal do služeb ruského pravoslavného kněze. Zde se znovu začal věnovat stavbě hudebních nástrojů, což mu pomohlo existenčně přežít nedobrovolné setrvání v cizí zemi. Vzhledem k tomu, že se nám z těchto prvních období nedochovaly žádné konkrétní nástroje, nelze tyto tvůrčí periody podrobněji charakterizovat. Po skončení války a návratu do vlasti (někdy v letech 1918–1919) se Martin Kuča stavbě nástrojů nevěnoval. O důvodech se můžeme jen domýšlet, zda to byl např. nedostatek času, který bylo potřeba věnovat obnově hospodářství, rodině. Víme však, že ke stavbě hudebních nástrojů se Martin Kuča vrátil někdy kolem roku 1958, kdy začalo třetí období trvající až do jeho smrti. V záznamech uchovaných v kartotéce Českého muzea hudby stojí: „*Martin Kuča zarazen jako rolník ve Strážnici. Na výstavě České amatér-*

Housle a boční pohled na violu M. Kuči. Foto J. Höhn 2011.

Šablony na housle a violu. Foto J. Höhn 2011.

ské houslařství jeho baset z r. 1952.“ Tento údaj by kladl počátek třetího období o několik let zpět. Text zaznamenal Josef Keller, ale vzhledem k tomu, že používal specifický systém poznámkového aparátu, který se dosud nepodařilo analyzovat, nelze tento zápis přesněji určit.⁹ Z třetího období se dochovalo nejen několik nástrojů, ale také nářadí, formy a šablony používané Martinem Kučou při práci. Nástroje v tomto období staví pro vlastní potěchu, jak uvádí Jaroslav Trbušek v článku¹⁰ *Poslední houslař* (Slovácko 29. 8. 1962). Dále se zde píše: „Je téměř neuvěřitelné, že jeho ruce neztratily dosud cit a dovednost. Pomocí primitivních nástrojů dovede z hrubého kusu dřeva vyrobít velmi dobrý hudební nástroj. S nekonečnou trpělivostí vystrouhává obyčejným nožem přitesané dřevo téměř na sílu papíru, slepuje, zkouší, upravuje, až nástroj má potřebný tvar a zvuk.“ S autorem lze také souhlasit s povzdechem, že je škoda, „že žádný z potomků Martina Kuči ve stavbě nástrojů nepokračoval“ (tamtéž).

Z tohoto posledního období, se nám dochovalo několik hudebních nástrojů. Autor příspěvku měl možnost prohlédnout troje housle, dvě violy a jeden baset, či violoncello. Housle, viola a baset jsou v majetku Národního ústavu lidové kultury pod inv. čísly 2316, 2447, 2448, získané koupí od Martina Kuči v roce 1964, vyrobeny v roce 1962–1963. Zbylé nástroje jsou v majetku rodiny Kučů, mají datování 1963–1964.

Dílna Martina Kuči se do dnešních dnů kompletní nedochovala. Avšak to nejcennější přece jen přežilo. Zůstaly zachovány dvě houslové a jedna violová forma na věnec a několik forem na desky, vedle toho i několik dlát, nožů,

Vnitřní formy pro stavbu věnce na hosle a violu. Foto J. Höhn 2011.

hoblíků, svorek a dalších řemeslnických nástrojů. O manuální zručnosti Martina Kuči svědčí také to, že převážná většina užívaných pomůcek a nářadí byla jím vlastnoručně vyrobena. Důležitá je existence zmíněných forem, díky nimž je možné zpětně zrekonstruovat tvar vyráběných hudebních nástrojů.

Použitým materiálem desek u dochovaných nástrojů je smrk a javor, obdobně jako u dnešních hudebních nástrojů. Smrkové desky se vyznačují poměrně hustým a rovnoměrným přírůstkem. Deska je tvořena ze dvou klínů v radiálním řezu, pouze u basetu je počet dílů zvýšen na čtyři a řez není úplně radiální (deska by musela mít před opracováním kolem 500 mm a sehnat v této kvalitě přířez o rozměrech 250x850 mm je i dnes problematické). Javorové desky jsou u houslí z jednoho kusu, viola ze dvou v tangenciálním řezu a ze dvou i u basetu. Ořezání desek je provedeno pečlivě, přičemž šířka v obloucích i C-výřezech odpovídá průměrným údajům pro smyčcové nástroje tohoto typu (viz tabulka). Klenba je u všech nástrojů rovnoměrná a relativně symetrická. Smrkové desky se tvarem přibližují tyrolskému tvarování, ale nedosahují takové výšky. Vnitřní klenba je u javorových desek vypracována stejně čistě jako vnější, avšak kvalita povrchu vnitřní stra-

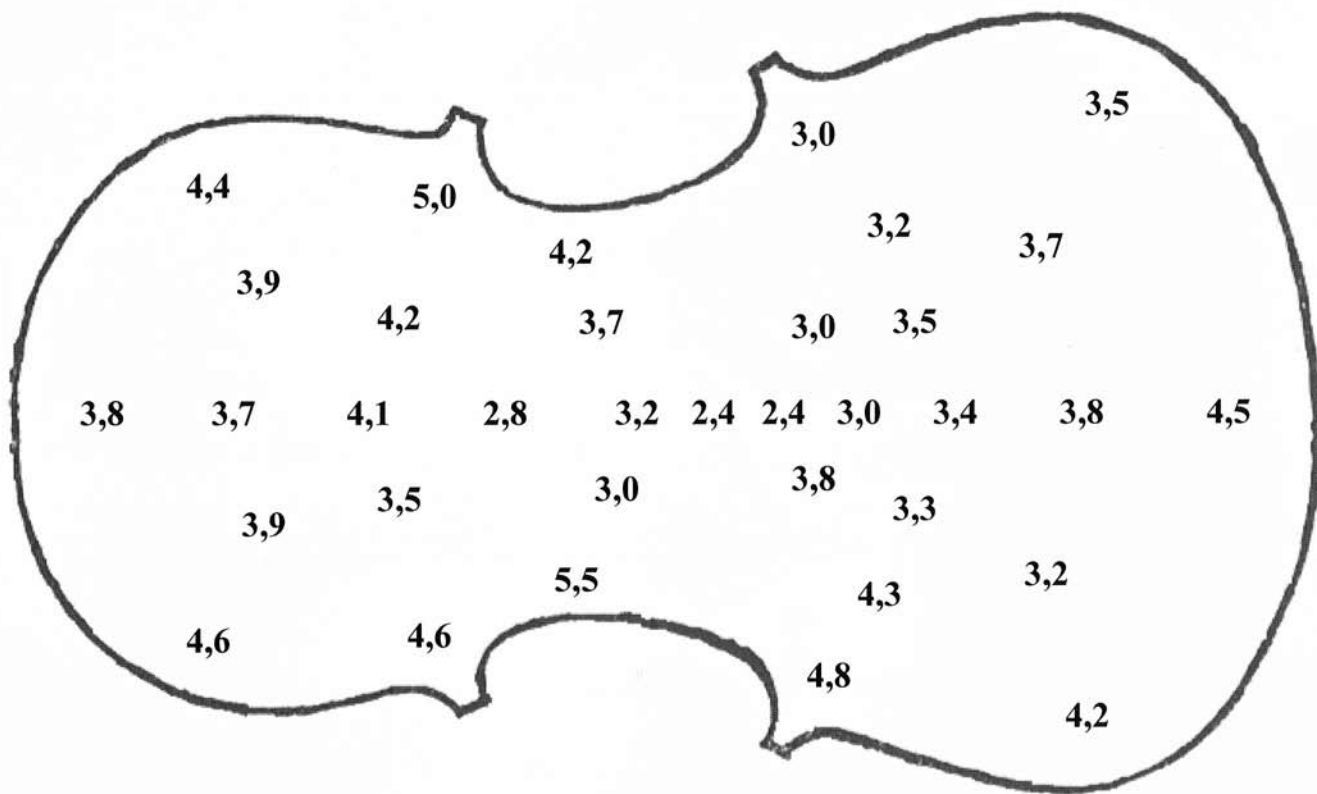
	Housle inv.č. 2316 rozměr v mm	Viola inv.č. 2448 rozměr v mm	Baset inv.č. 2447 rozměr v mm
Celková délka nástroje	600	650	1444 (1639 s bodcem)
Délka korpusu	356	385	842
Šířka (horní oblouk)	166	178	395
Šířka C-výřez	108	125	283
Šířka (spodní oblouk)	207	228	495
Výška lubů	29,7–29,9	35,3–35,8	121,8–123,5
Menzura strun	343	353	815
Menzura desky	206	208	435
Rezonanční otvor levý/pravý	72,8 / 72,8	88,9 / 88,4	142 / 142
Rozteč horních oček	49,9	48,9	165
Rozteč spodních oček	131,8	139,5	305
Délka hlavice	113	126	225
Šířka závitu	37,7	39,4	65,2
Délka hmatu	118	124	325
Tloušťka lubů	2,8–3,0	1,8–2,2	2,9–3,5

ny smrkové desky je poznatelně horší. Zřetelně zde vystupují odštěpy a viditelné řezy půlkulatým dlátem. Tloušťka desek je nevyvážená. Běžně užívaným průřezem desky je tvar podobající se bláně reproduktoru, kdy na menzuře desky je tloušťka největší a směrem k okrajům se zmenšuje (důvodem je větší masa materiálu v místě největšího rozkmitu a naopak nejmenší množství v místech, kde je potřeba více pružnosti). Samozřejmě toto rozložení je charakteristické pro ideální stav materiálu. Ve skutečnosti je potřeba jej mírně upravovat podle kvality přířezu, kdy se bemenší zvlnění vláken nebo hustší přírůstky znamenají jinou hustotu materiálu a tudíž i váhu. V případě nástrojů Martina Kuči je nejsilnější plocha posunuta do ploch spodních oblouků a částečně i do horních (jako příklad může posloužit obrázek jedné desky s rozepsanou naměřenou tloušťkou).¹¹ Zajímavostí je tloušťka na menzuře u violových desek, která činí 2,4 a 2,9 mm¹² oproti houslovým

deskám 3,9 a 5 mm, přičemž tloušťka v obloucích stoupá o 1–3 mm oproti menzuře.

Za rukopisný znak každého houslaře je považována kvalita zpracování rezonančních otvorů. Martin Kuča používá otvory ve tvaru f, jejich umístění i rozměry odpovídají standardům pro daný typ nástroje. Kvalitu zpracování je možné charakterizovat jako dobrou. Tvarově jsou rezonanční otvory sice trochu nevyvážené a rozměrové rozdíly mezi levým a pravým otvorem jsou znatelné i pouhým okem, ale nepřekračují možnou toleranci. Nehledě na to, že dnes je problematické stanovit, co vzniklo při stavbě a co je důsledek pozdější manipulace s nástrojem.

Věnce sestavoval Martin Kuča pomocí vnitřní formy¹³ (viz obr.). Oproti klasickým vnitřním formám postrádají formy Kuči výkroje pro horní a dolní špalík a pro růžky, což odpovídá také reálnému stavu nástrojů, které tyto „výztuhy“ věnce nemají (mimo basetu, který má spodní špalík

Rozpis tloušťky javorové desky u violy M. Kuči (inv. č. 2448).

z důvodu připevnění bodce). Formě na violu (na obrázku úplně vpravo) chybí C-výřezy. Jediným možným vysvětlením je, že při stavbě viol používal Kuča kombinaci vnitřní formy pro horní a dolní oblouk a ohýbání tzv. přes ruku pro vnitřní díly věnce a spojení jednotlivých segmentů prováděl až na nástroji. Pro lepení olubení k lubům užíval vlastnoručně vyrobené kovové spony (zapadají do malých otvorů ve formě) a k lepení věnce k deskám dřevěné svorky ve tvaru písmene U. Výška věnce odpovídá normám pro daný nástroj. Použití vnitřní formy také houslaři umožnilo vytvořit spodní oblouky z jednoho kusu lubu.

Korpus je zdoben pouze rytou nápodobou výložky. Tvoří ji dvě tenké rýhy po obvodu korpusu. Postrádá žlábek, což je malá propadlina po obvodu korpusu mezi okrajem desky a nástupem klenby. Duše stavěl pomocí provázku provlečeného skrz otvor v těle duše, jehož zbytky jsou v nástrojích patrné. Uvnitř nástroje je potom místo etikety napsáno přímo na dřevě: „*Martin Kuča, Strážnice 217*“, a rok stavby.

Krky nástrojů, vyrobené z javorového dřeva, jsou proti dnešním standardům zalomeny méně a mají tendenci vybočovat mírně doprava od osy nástroje (častý jev u mnoha nástrojů). Uměleckým podpisem každého houslaře je vyhotovení hlavice (šneku, závitů). Zhotovení této části nástroje patří k jedné z nejnáročnějších činností. Je zde potřeba uhlídat, jako u většiny plastických děl, symetrii v několika úhlech a přitom zachovávat proporční vyváženost a čistotu povrchu. M. Kuča v této oblasti trochu zaoštěval, což samozřejmě mohlo být dáno také věkem. Jednotlivé závitů viditelně uskakují do stran. Dvoužlábek (na čele hlavice) končí téměř jeden centimetr od kolíčníce (do těchto míst se bez potřebného kvalitního vybavení dá jen špatně proniknout). Stěny závitů jsou nevyrovnané a postrádají kolmost. Dokončeny nejsou ani vodorovné části závitů, kterým chybí mírné zadlabání pod úroveň hrany. Zajímavostí je přidání jednoho závitů u basetu na rozdíl od dnešního typu.

Stav kolíček, kobyly a struníku nelze v současné době hodnotit. Existují oprávněné dohady, zda jmenované součástky jsou původní, nebo zda nebyly v minulosti za-

měněny. Kobyly jsou na věk a způsob uložení příliš čisté a u kolíček nesedí jejich umístění a ukotvení v kolíčkové skříni. Za zmínku ale stojí hmatník u violy, který je tvarován obdobně jako u současných kontrabasů, tedy s ploškou pod basovými strunami (G, C), zřejmě pro snazší hru violových kontrů.

Povrchová úprava nástrojů je na dobré úrovni, dřevo je vyhlazeno. K povrchové ochraně užíval Martin Kuča zřejmě lihové laky. Nástroje uložené v depozitáři Národního ústavu lidové kultury jsou lakovány červenooranžovým lakem, přičemž hlavice jsou neznatelně tmavší a dva z nástrojů v majetku rodiny Kučů jsou tmavě hnědé. Zda houslař používal mořidlo, nelze ze stavu nástrojů přesně určit. Zajímavostí je snaha o napodobení fládrování javorové desky pomocí tahů štětce (platí pro nástroje v depozitáři). Vztáhneme-li současné hodnocení materiálu pro stavbu hudebních nástrojů na dochované nástroje Martina Kuči, pro javorové desky, krky a věnce by platila třetí jakostní třída, smrkové desky by se daly zařadit do druhé jakostní třídy.¹⁴

Celkově lze konstatovat, že nástroje z dílny Martina Kuči patří k zajímavým reprezentantům neprofesionální části houslařské obce u nás. Bohužel však žádný z jeho známých nástrojů není ve stavu schopném hry (jde hlavně o fyzické poškození – rozlepený korpus, prasklá deska, nebo chybějící součástky – duše u basetu, kolíčky).

Je nesnadné pokusit se systematizovat obsahově tak širokou část české hudební kultury, jakou je neprofesionální stavba hudebních nástrojů, kdy je častá anonymita dochovaných nástrojů a běžně je povědomí o výrobcích uchovávaných jen ve vzpomínkách pamětníků a potomků. Určitým východiskem je přistupovat k jednotlivým výrobcům individuálně a doufat, že se v budoucnu podaří scelit získané poznatky v podobné monografii, jakou je např. *Umění houslařů* (Pilař, Vladimír – Šrámek, František 1986) pro profesionální stavitele houslí. V žádném případě ale nelze souhlasit s tezí Pavla Kurfürsta (2002: 866), že „společný rys lze však nalézt pro všechny – je to nedostatek soudnosti“. Ukázka práce jednoho takřka neznámého lidového houslaře ze Strážnice to snad vyvrací.

POZNÁMKY:

1. Akustické, technologické a estetické požadavky nejsou vždy v přímé úměře ke kvalitnímu výsledku. Jako příklad je možné použít estetický důraz na fládrování (žláhání – způsobeno přirozeným zvlněním vláken dřeva) javorových desek a hlavice, který klade vysoké nároky na kvalitu zpracování, kdy při sebemenším chybném vedení nože

(dláta) může dojít k vyštípnutí materiálu, a přitom akustické výhody jsou mizivé. Příkladem může být také tvrdý lak, který je sice ideální pro povrchovou ochranu a přitom minimálně omezuje kmitání desek, ale naopak je díky své malé pružnosti náchylný k popraskání během kmitání desek a k působení klimatických změn z okolí nástroje.

2. Adjektiva „amatérské“ i „lidové“ jsou zde uvedena současně záměrně, protože mezi veřejností a hlavně mezi profesionálními výrobci jsou tyto termíny často chápány jako synonyma; tedy vše, co je lidové, je amatérského původu, a naopak, většinou dokonce s negativním podtextem, kdy amatérské rovná se nedokonalé, naivní, nedosahující platných norem.
3. Nar. 15. 9. 1807 Sklenařice – zem. 1. 6. 1867 Paseky nad Jizerou.
4. Živnostenský list na opravu hudebních nástrojů může získat jen ten, kdo má výuční list nebo maturitní vysvědčení specializované odborné školy (v případě houslařů je to například SOU Hudebních nástrojů v Lubech u Chebu – dnes přemístěné do Chebu v rámci Střední průmyslové integrované školy) a 3 roky praxe v oboru. Příloha č. 2 a 3 k zákonu č. 455/1991 Sb. živnostenského zákona.
5. Krátká zevšeobecnující analýza byla vytvořena na základě rozboru hudebních nástrojů deponovaných v Národním ústavu lidové kultury ve Strážnici a Slováckém muzeu v Uherském Hradišti.
6. Často vytvořili jenom jeden nástroj, na který také sami hráli, popř. stejně jako Štěpán Šopík postavili ještě několik nástrojů pro muzikanty ve svém okolí (srov. Kunz 1978: 12–15, Kurfürst 2002: 877–878).
7. Text o životě houslaře vychází ze vzpomínek vnuka Lubomíra Kuči. Osobní rozhovor byl veden v srpnu 2011.
8. 11. C. a K. Dragounský pluk císaře Františka Josefa – velitel: Plukovník Anton Leiter, mírová dislokace Brno a Hodonín. 90 % tvořili Češi. Dostupné z <http://forum.valka.cz/viewtopic.php/p/406347>.
9. Poznámkový aparát Josefa Kellera je tvořen číselným kódem a dosud nebyl nalezen rejstřík, ke kterému zřejmě odkazuje.
10. Článek vyšel v kontextu objednávky několika nástrojů pro tehdy budovanou sbírku hudebních nástrojů Ústavu lidového umění ve Strážnici (dnes Národní ústav lidové kultury ve Strážnici).
11. Tloušťka desek byla měřena nedestruktivní metodou pomocí magnetického tloušťkoměru.
12. První údaj platí pro javorovou a druhý pro smrkovou desku.
13. Při stavbě se používají tři způsoby tvorby věnce. Nejméně frekvencované je ohýbání lubů tzv. přes ruku. Lub se vytvaruje do potřebného tvaru a zafixuje se přímo na desce, kde se také celý věnec postupně kompletuje. Druhým způsobem je vnitřní forma. Věnec se zkompletuje a zafixuje na formě, zpevní se na jedné straně olubením a i s formou se naklízí na spodní desku nástroje. Poté se forma sejme a nalepí se druhé olubení. Třetím způsobem je vnější forma, kdy se věnec buď v celku, nebo v polovinách vytvoří do formy, poté se z formy sejme a dotvaruje se dle javorové desky během lepení.
14. Z takového typu materiálu se dnes vyrábějí většinou školní nástroje.

PRAMENY A LITERATURA:

- Fukač, Jiří 1997: *Amatér*. In: Fukač, Jiří – Vysloužil, Jiří (eds.): *Slovník české hudební kultury*. Praha: Editio Supraphon, s.34–35.
- Jeřábek, Richard 2007: *Amatérská tvorba*. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. A–N*. Praha: Mladá fronta, s. 25.
- Kunz, Ludvík 1978: *České lidové houslařství*. Brno: Moravské muzeum v Brně.
- Kurfürst, Pavel 2002: *Hudební nástroje*. Praha: Togga.
- Pilař, Vladimír – Šrámek, František 1989: *Umění houslařů*. Praha: Panton.
- Poslední houslař. 1962. *Rovnost* 77, 26.8., s. 5.
- Trbušek, Jaroslav 1962: *Poslední houslař*. *Slovácko* 3, 29.8., s. 2.
- Tyllner, Lubomír 2010: *Tradiční hudba. Hledání kořenů*. Praha: Etno-logický ústav AV ČR.

Summary

Folk violin-maker Martin Kuča from Strážnice (1888–1967)

The essay, which speaks about folk violin-makers, tries to create a certain model for the approach to that specific part of Czech music culture. Such a model is based on the thorough organological analysis of maintained instruments made by one of the producers. Martin Kuča from Strážnice, a farmer and wine-grower, who made his music instruments just for laughs, has been chosen as an example. Three of the safeguarded instruments made by him are a part of collections at the National Institute of Folk Culture in Strážnice (violin, viola and baset/violoncello); the other instruments are owned by his family. Purity in workmanship of his string instruments and their carefully worked construction bear witness to quite high level of folk violin making in Moravia and hopefully refute deep-rooted theses on imperfection of musical instruments made by folk producers. The instruments themselves as well as the condition of aids (moulds) and tools used by violin maker Martin Kuča show, inter alia, the carefully worked-out technological procedures.

Key words: musical instruments, violin making, folk culture, handicraft, Strážnice.

RUSKÉ LEGIE ANEB CESTA TAM A ZASE ZPÁTKY

Cesta ruských legionářů do vlasti tvoří již zdaleka ne tak nebezpečný, i když nikoli neméně zajímavý díl celé legionářské anabáze. Z Vladivostoku bylo postupně vypraveno dvanáct lodí, z nichž některé směřovaly do vlasti přes Japonsko a Severní Ameriku, další pak podél břehů Číny a Indie. Na lodi Amerika se takto 25. dubna 1920 vydal domů i legionář Rudolf Šimša z Příbic, šikovatel IV. čety, 5. pluku T. G. Masaryka. Do přístavu Terst v Itálii loď šťastně doplula 6. června 1920. Plavba podél břehů Asie, pobyt na lodi i návštěvy velkých přístavních měst, jako byl Hongkong, Singapur, Kolombo na Srí Lance, Port Said a Terst, patřily k nezapomenutelným zážitkům, které rozšířily popis měst a stanic Bajkalské dráhy, které již dříve zachytil Rudolf Šimša ve svém deníku. Jeho sloh je sice popisný až věcný a etnolog by v nich zřejmě našel jen málo podnětů pro svůj výzkum, na druhé straně však vypovídá o pohledu zásobovacího poddůstojníka na tyto exotické země. Podobně jako při válečném tažení všímá si především hospodářského potenciálu, technických staveb a zařízení, kvality cest, možnosti dopravy, ale též národnostního složení a pořádku ve městě. Novým, dosud neznámým momentem, který se při líčení života v koloniálních přístavních městech objevuje, je popis života domorodých obyvatel. Na rozdíl od zápisků ze Sibíře je viděn až nezvykle ostře, se silným levicovým vnímáním sociálních nerovností. Dnes již těžko rozhodneme, zda se jednalo o projev radikalizujících se nálad mezi vracejícími se legionáři, nebo osobní pohoršení Středoevropana nad koloniálními zvyklostmi.

Martin Šimša

Hongong. Život města je následující. Žijí z jedné strany v pravém přepychu a blahobytu, jest v něm mnoho buržoazie. Ve městech v parcích rostou palmy až 6m vysoké a 20cm silné a mnoho bambusu i rozličných stromů, takže se podobá pravému ráji. Ale bohužel třída dělnická jest ta přímo v největším otroctví pod vlivem nenasytné a panovačné buržoazie. Za bídných pár prokletých penízků musí dřít od východu slunce do západu. Vozí ve zvláště k tomu upravených dvou kolových vozíčkách ty slavné buržuazisty a i je nosí na nosítkách ku nošení upravených. Národ jest mnoho vyžilý, z práce ve svém mládí velmi zničený, v pravém slova smyslu „Otrok“.

V přístavu od slunce východu do slunce západu jezdí mnoho obchodních lodiček, na kterých se prodávají vše možné světové věci. Na lodích žijí celé rodiny se svými dětmi. Veškeré děti s nejtělejšího mládí jsou nuceni plahočiti se svou bídnou skývou chleba tak, že jest úžasné pohlížeti na takové děti při řízení a obchodu na této lodičce. Matka se svým dítětem na zádech o překoť vesluje a malé sotva 4leté děti musí všemožně vypomáhati svým rodičům ku svému vyživení.

Šimša 1/5 1920

Singapur. Přístav je válečná pevnost a jest Anglický.

Město Singapur s přístavem jest dosti pěkné. Vystavěné samo město jest v podobě čtverce s rovnými ulicemi, silnice jsou vesměs cementovo-asfaltové. Národ v městě jsou Indové, Angličané i Malajci, malajská vesnice jest asi ½ hodiny od města vzdálena. Přístav jest pěkně zařízený tak, že mohou i velké lodě dobře přistáti a okolo přístavu se nachází mnoho ostrovů, které jsou porostlé palmy, bambusy, ananasy a i druhými rozličnými stromy. Obyvatelstvo města jest skoro Indické a chodí částečně cele oděté a část na polovinu. Dělníci chodí vesměs na polovinu nazí, jsou oděti jen lehkou sukní jak mužské tak i ženské. V městě se též nachází několik Ruských (rodin) a kromě Angličanů jest málo obyvatelstva bílé pleti. Jest zde velmi pro cizince draho. V městě se nachází pouze 2 třídy obyvatelstva, I. vysoká a II. téměř otroci. Zároveň jest zde 12.000 Indů, kteří se zabývají pouze vožením obecnstva, zvláště k tomu připravených vozíčkách dvoukolových nádherně zařízených. Nejzajímavěji chodí oblečené Malajky, které jsou samé prsteny, náramky na rukou i na nohou velké náušnice a mnoho šperků ve vlasech a zlatý kroužek v nosu.

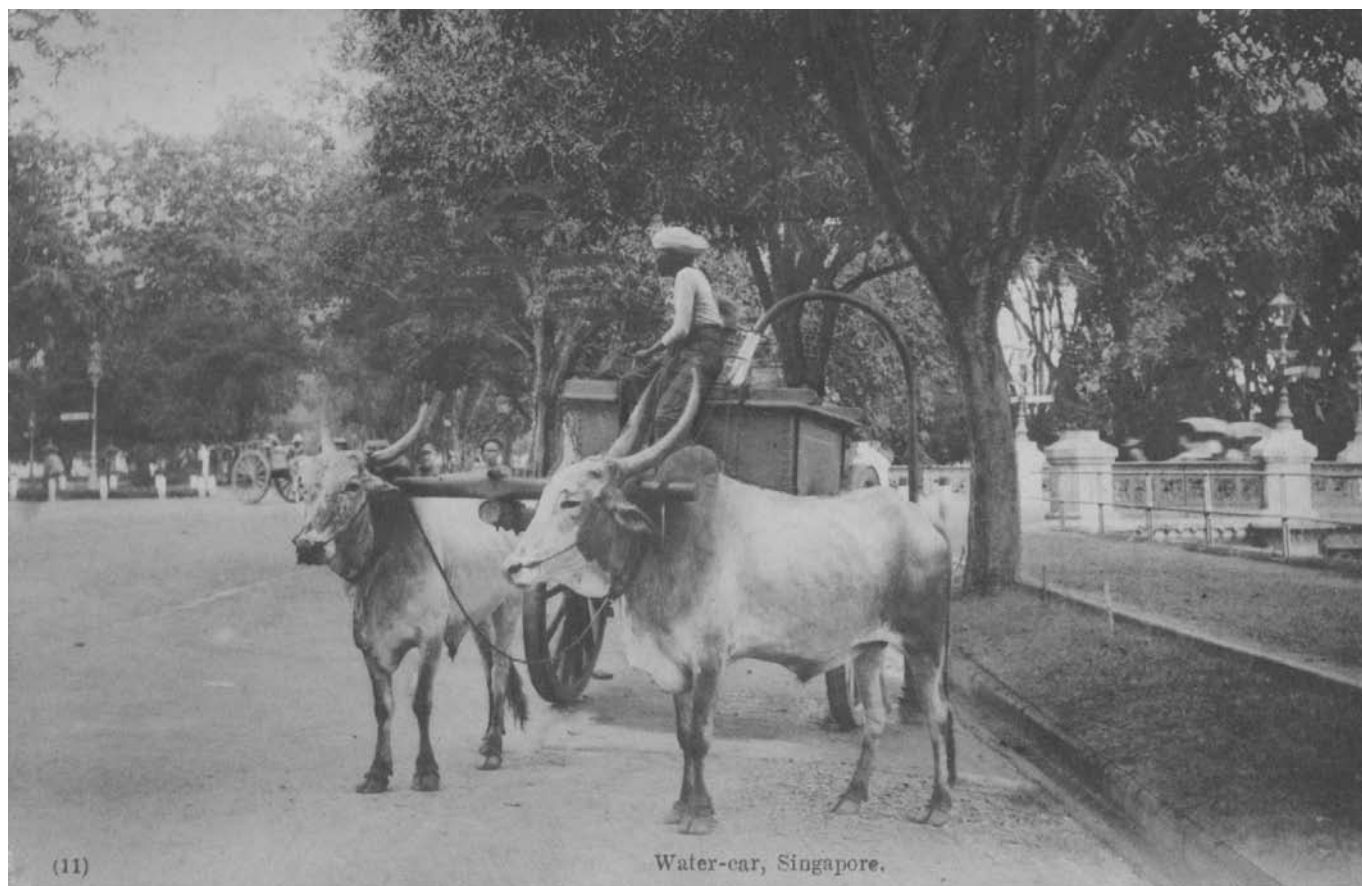
Šimša 10/5 1920

Malajská dívka. Singapur. Z pozůstalosti R. Šimši.

Sběr kaučuku na plantáži, Singapur. Z pozůstalosti R. Šimši.

Vůz s vodou tažený párem buvolů. Singapur. Z pozůstalosti R. Šimši.

Tančící Gejši – na rubu fotografie nápis „zakoupeno za 5 rublů na stanici Krasnojarsk“. Z pozůstalosti R. Šimši.

VZÁJEMNÝ ROZHOVOR DVOU JUBILANTŮ

U příležitosti kulatých životních jubileí PhDr. Miloše Melzera, CSc. (narozen 2. listopadu 1941 v Olomouci) a PhDr. Miroslava Války, Ph.D. (narozen 16. října 1951 v Ochozi u Tišnova) požádala redakce Národopisné revue jmenované oslavence a dlouholeté kolegy o vzájemný rozhovor, ve kterém by zrekapitulovali svůj vědecký životopis spojený s naším oborem. I když by se mohlo zdát, že klasické jubilejní články, napsané vybranými odborníky, mohou představovat objektivnější formu zhodnocení profesní dráhy, mnohdy tomu tak není, navíc rozhovor dává prostor k „osobní zpodobě“ a může lépe objasnit podíl osobností na formování oboru. Základní faktografická data a bibliografické údaje si zájemci mohou najít v biografické části *Lidové kultury. Národopisné encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (Praha 2007), kde oba jubilanti mají svá personální hesla (s. 147 a 243).

Miloš Melzer u skalních kreseb v jižním Švédsku. Foto J. Pospíšilová 2005.

Protože jsi, Miloši, o něco starší než já, navíc jsi rodák z Olomouce, která si činila nárok i na moravskou metropoli, dostaneš přednost a můžeš se vyjadřovat jako první. Obvykle jubilejní rozhovory začínají zájmem o obor a motivací k jeho studiu. Jak tomu bylo v Tvém případě?

M. M.: V hanácké metropoli jsem maturoval a studium na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého získal v roce 1965 aprobaci na jazyk český a dějepis. Několik let jsem působil jako pedagog a v roce 1968 nastoupil do šumperského Vlastivědného ústavu na post odborného pracovníka, kde jsem si už při zaměstnání, v letech 1970–1975, rozšířil vzdělání externím studiem etnografie a folkloristiky na brněnské Filozofické fakultě.

Ve stejné době jsi v Brně studoval ale i Ty, ovšem prezenčně. Proč volba etnografie u Tebe?

M. V.: V mém případě důležitou roli sehrálo místo narození, nevelká vesnice na západní Moravě, v kraji, kde podle básníka Františka Halase „Vysočina nabírá dechu a pole skládají slib chudoby...“. Ale vraťme se do reality. Na základní školu jsem už začal chodit v nevelkém Tišnově, kam se rodiče přestěhovali. I když jsem tedy nakonec vyrůstal v městském prostředí, k prarodičům na vesnici jsem se pravidelně vracel během roku i o prázdninách a mohl z autopsie důkladně poznat vesnický život a mentalitu „selského stavu“, z jehož příslušníků se, nikoliv bezbolestně a hladce, stali v době mého dětství družstevníci. Na tišnovské Střední všeobecně vzdělávací škole, jak se tehdy nazývala dnešní gymnázia, jsem prožil uvolnění politických poměrů koncem šedesátých let, příchod okupačních vojsk nás zastihl cestou na chmelovou brigádu, po návratu nejdříve bouřlivé mítinky, které postupně vystřídal klid na „poctivou“ práci v počátcích normalizace. V této zlomové době jsem v roce 1970 odmaturoval a hlásil se ke studiu na brněnské Filozofické fakultě. Zájem jsem měl o kombinaci historie –

etnografie, ale z důvodu komunikačního šumu ohledně vypsaných kombinací jsem se přihlásil ke studiu etnografie a českého jazyka.

Oba jsme tedy absolvovali studium etnografie a folkloristiky na brněnské univerzitě. I když je to už hodně dávno, jaké jsou tvoje vzpomínky na dálkové studium?

M. M.: Svě vzpomínky na externí studium jsem uveřejnil v jubilejním Almanachu, vydaném v roce 2006 k šedesátému výročí založení tohoto univerzitního pracoviště. Tam si lze vše přečíst.

A Tvé dojmy z prezenčního studia?

M. V.: I když pro Katedru etnografie a folkloristiky znamenal počátek sedmdesátých let konec samostatnosti a spojení s Katedrou historie střední, jihovýchodní a východní Evropy, problémů z počátků normalizace jsme byli ušetřeni. Studoval jsem v posledním početném ročníku (po nás už ani ročník otevřen nebyl), vysokoškolská výuka pro mě byla zpočátku tak trochu z „jiného světa“ svou teoretickou dimenzí a mezinárodním rozhledem vyučujících. Zejména zkoušky u profesora Jeřábka nad vojenským atlasem byly vyhlášené. Jisté trauma pro mě znamenal první terénní výzkum ve Strážnici, na druhé straně každoroční poznávací cesty přinesly nejen nové odborné poznatky, ale i neopakovatelné zážitky, které se staly trvalou součástí našeho vypravěčského repertoáru, jak by řekl školený folklorista. Studium jsem zakončil diplomovou prací „Lidové stavitelství a bydlení na Kunštátsku“, před tím i studium bohemistiky, která pro mě byla vedlejším oborem, jak to konečně v posudku diplomové práce uvedl můj oponent profesor Richard Jeřábek, když pro neopravené překlepy a chyby v textu suše konstatoval, že jsem „bohemista vpravdě vedlejší či poloviční“.

Po absolvování vysokoškolského studia jsme se oba ocitli na dráze muzejního etnografa, i když Ty o něco dříve. Poprvé jsme se pracovním setkali

v kroměřížském muzeu, kam jsi přijel ještě s ing. Bečákem. Od té doby jsme spolupracovali.

M. M.: V roce 1976 jsem odešel pracovat do Krajského vlastivědného muzea v Olomouci (nesl název též Vlastivědný ústav, jak tomu bylo jednotně v celém bývalém Severomoravském kraji), kde jsem navázal na dílo svého předchůdce a přítele inženýra Jana R. Bečáka. Už diplomová práce „*Ars dulcis*“ et „*Mechania dulcis*“ Moraviae septentrionalis (Brno 1974) předznamenala mé odborné směřování – tradiční řemeslo, lidová umělecká výroba, lidové a zlidovělé umění (keramika, výšivka, modrotisk). Řadu prací jsem zaměřil k historiografii oboru, na olomouckou národopisnou družinu atd. Publikoval jsem v olomouckém muzejním periodiku, ale i v Umění a řemeslech, Vlastivědném věstníku moravském, v příležitostných sbornících, z nichž bych zmínil „Počátky vědeckého národopisu a studium českého a slovenského lidového umění“ (Olomouc 1984), který byl výsledkem semináře komise pro lidové umění při Národopisné společnosti československé (NSČ). Komisi vedl profesor Richard Jeřábek.

Jaké byly Tvoje pracovní priority v kroměřížském muzeu?

M. V.: Byl jsem přijat na místo etnografa v Muzeu Kroměřížska v červenci 1975 a prožil na jihovýchodní Haně více než patnáct let. Jako muzejní etnograf jsem dostal do referátu soubor hanáckých lidových staveb v Rymicích nedaleko Holešova. Ve spolupráci s dr. Věrou Kovářů z bývalého Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody v Brně jsem zajišťoval do opravených lidových staveb expozice, aby mohly být zpřístupněny veřejnosti: sedlářskou dílnu v Klimečkově domě čp. 6, kovárnu Závrbských na čp. 104, rekonstruovány byly i bývalé domkářské usedlosti na tzv. Hejnici, z nichž dvě měly být rovněž využity expozičně. Na Hejnici byl přenesen i větrný mlýn ze sousedních Bořenovic, kterému v důsledku špatné údržby hrozi-

la zkáza. Demontáž mlýna na kopci nad vesnicí bez řádné přístupové komunikace a převoz rozměrného palečného kola s hřídelí po polní cestě byly značně dramatické. Tesařská skupina z Velkých Karlovic ale problémy neměla. S rymicským areálem a plánovanou zemědělskou expozicí v bývalém panském dvoře souvisely moje intenzivní sběry náradí a strojového vybavení, dokumentující zaniklé formy tradiční kultury a rolnického hospodaření. V souvislosti s bořenovickým větrákem, který byl v Rymicích-Hejnici postaven až po mém odchodu z kroměřížského muzea, se zmíním ještě o jednom větrném mlýnu, a to ve Velkých Těšanech. Tuto jedinou technickou památku kroměřížského okresu začala opravovat muzejní stavební skupina, protože mlýn měl být rovněž zpřístupněn veřejnosti. I když zůstal na původním místě, při opravě a zčásti i před ní se zničilo vnitřní vybavení a bylo nutno zajistit jeho rekonstrukci. Tu provedl František Hrdý z Újezdce u Přerova, vyučenec vyhlášené mlynářské firmy Prokop a synové v Pardubicích. Když byl mlýn v roce 1979 zpřístupněn veřejnosti, vojáci zjistili, že stojí na svahu proti jejich výcvikovému prostoru a může sloužit jako pozorovatelná. Proto přijíždějící návštěvníci museli být evidováni, ale časem vojenská ostrážnost ochabla a dnes neexistují ani výcvikový prostor, ani kroměřížská kasárna. Poté, co se do majetku Muzea Kroměřížska dostala tzv. Kašparova vila na Rusavě, vyšel jsem při budování expozice z muzejního fondu shromážděného Františkou Černou, místní národopisnou pracovníci a vedoucí valašského krúžku. Dílo Adolfa Kašpara, stavitele vily, bylo možné přiblížit díky zápůjčce od jeho dcery, paní Jitky Horníkové. Rozsáhlejší expozice se nacházela v Kašparově domě, který si postavil v severomoravských Lošticích, jak jistě víš.

Badatelských témat, která souvisela s regionem a muzejními sbírkami, bylo několik. V mém případě k nim patří la keramická výroba. A ve Tvém?

M. M.: S mou pozicí muzejníka – etnografa souvisela řada výstav, z nichž jedna z největších, „Modrotisk na Moravě“, provázená obsáhlým katalogem, se uskutečnila v Olomouci 1977. Reprízy se konaly v Roztokách u Prahy, v Praze v Národním muzeu a na Vsetíně. Formu katalogu má i moje publikace o sbírce výšivek z jižního Kyjovska, kterou do olomouckého vlasteneckého muzea věnoval P. Václav Oharka (Olomouc 1980). Vedle badatelské orientace zaměřené na tradiční kulturu jsem se v souvislosti se zadáním kandidátské práce věnoval výzkumu etnické problematiky. Už v Olomouci jsem prováděl terénní výzkum bývalého německého jazykového ostrova na Dražanské vrchovině nedaleko Konic, dosídleného zčásti jihomoravskými Charváty. Téma jsem zpracoval nejen v rukopisu kandidátské práce, obhájené v pražském Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v roce 1988, ale publikoval také v odborném tisku. V menší míře jsem se věnoval terénnímu výzkumu rovněž v severomoravském a slezském novoosídleném území.

Miroslav Válka na exkurzi po Černé Hoře.
Foto M. Lukovič 2008.

Proč u Tebe převládala zrovna keramika?

M. V.: Na severovýchodě kroměřížského okresu, v Bystřici pod Hostýnem, Loukově, Rajnochovicích a ještě v dalších obcích už za jeho hranicemi se v minulosti vyráběla keramika, fajáns a zejména bělnina, jak bylo patrné v muzejních sbírkách i ze zpráv v odborné literatuře. Tradici založila vrchnostenská manufaktura v Bystřici pod Hostýnem, pojmem se stala rajnochovická keramika s trasačovaným dekorem, jejíž výroba sice skončila už před první světovou válkou, ale v terénu jsem našel pamětníky, v jejichž rodinné tradici se udržely zajímavé informace technického charakteru i ze života hrnčířských dělníků a majitelů podniku. Vše jsem zužitkoval na výstavě „Rajnochovická keramika“, která se uskutečnila v Kroměříži 1981. Provázel ji katalog, kde byly dokumentovány rajnochovické výrobky i produkce z okolních dílen, jak se dochovaly v muzejních sbírkách i v soukromí. V souvislosti s výstavou se v Kroměříži uskutečnil jeden ze seminářů komise pro lidové umění při NSČ. Referáty byly publikovány ve Studiiích MK '82. Je tam i Tvůj příspěvek o olomoucké a šternberské fajánsi.

Haná, kde jsme oba působili, je výrazným etnografickým regionem s charakteristickým folklorem, který se dnes udržuje především formou scénického folklorismu. Jaké bylo Tvoje setkání s hanáckým folklorem?

M. M.: V této oblasti jsem se, na rozdíl od Tebe, neangažoval, i když je Olomouc označována jako hanácká metropole.

Ale v Kroměříži měl hanácký folklor zelenou, jak vím.

M. V.: Máš pravdu. V sedmdesátých letech organizovalo Okresní kulturní středisko v Kroměříži Hanácké slavnosti, folklorní festival, který však z finančních důvodů zanikl a iniciativy se chopil Prostějov. Když se začal 18. květen slavit jako Mezinárodní den muzeí, přišlo Mu-

zeum Kroměřížska s iniciativou obnovy Hanáckých slavností, ale už v nedaleké Chropyni, kde získalo zámecký areál s velkým parkem. S iniciativou souhlasil i chropynský Městský národní výbor a jeho tehdejší předseda Arnošt Vraspír. Tak jsem od roku 1985 začal organizovat spolu se štábem spolupracovníků – patřili do něho Věra Haluzová, Jiřina Mrázová, Irena Smažínková nebo MVDr. Vladimír Fuksa ad. – chropynské Hanácké slavnosti; ty první s králenskou jízdou, výstavou v zámku, jarmarkem, pořadem dětského folkloru a hlavním pořadem „Hra na Ječmínka, krále“, jehož autorkou byla Věra Haluzová. Realizovaly ho soubory z téměř celé Hané, vedle dalších sólistů. Ne všechno se podařilo, kamenem úrazu bylo zejména ozvučení, jak konstatovala i recenze v Národopisných aktualitách. Další ročníky už byly méně hektické. Se slavnostmi byly spojeny i mé publikační aktivity: dvě sbírky dětského folkloru, katalog malířky Marie Gardavské, práce o hanácké výšivce. – Abych si rozšířil své vědomosti i v této oblasti, přihlásil jsem se na dvouletou Hanáckou konzervatoř lidového tance, kterou pořádalo v Přerově Okresní kulturní středisko. Výuka byla různorodá (sám jsem se na ní podílel přednáškou o Hané) a končila zkouškami: od dr. Běhala jsem z hanáckého tance sice dostal dvojku, ale malou radost z mého výkonu měla lektorka pohybové výchovy. I pro mě byl výrazový tanec dosti stresující. Vybaven teoreticky i prakticky jsem byl pravdivě zván do okresních porot soutěží jak dětských hanáckých souborů, tak souborů dospělých. Někdy šlo o „velká dramata“, na druhé straně jsem poznal mnoho zajímavých osobností a lidských charakterů. Jinak jsem byl v Kroměříži členem Okresního poradního sboru pro soubory lidových písní a tanců a v Olomouci Hanáckého poradního sboru. Poznatky z hanáckého folklorního hnutí jsem mohl uplatnit jako člen autorského kolektivu „Slovníku folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku“, který připravoval Ústav lidové kultury ve

Strážnici. Zpracoval jsem jak personální, tak věcná hesla z oblasti hanáckého folklorismu, na jehož počátku stály aktivity Františky X. Běhákové z Tovačova. Takže i pro mě se Haná stala „terra promissa, vulgo sacra“. Domníval jsem se, že zde zakotvím narvalo, ale přišel rok 1989 a všechno bylo jinak.

Ty jsi Olomouc a Hanou opustil již dříve, není-liž pravda?

M. M.: Moje další profesní dráha byla spojena se slezskou metropolí, s Opavou, kam mě přijali v roce 1984. Ve Slezském muzeu jsem převzal po dr. Zdeně Vachové zpracovaný etnografický fond, který bylo možno prezentovat na výstavách, vedle toho jsem navázal spolupráci s kolegy z polské strany hranice a výsledkem byla výstava v Bytomi „Szopki ludowe ze zbiorów Muzeum Śląskiego w Opawie“ a „Hornoslezské neprofesionální umění“ (1989). V Opavě jsem v souvislosti s touto výstavou zorganizoval další seminář komise pro lidové umění při NSČ. Byl jsem zde také členem redakční rady Vlastivědných listů, časopisu vydávaného Slezským muzeem. Do Šumperka jsem se vrátil v roce 1990 po té, co jsem byl po konkurzním řízení jmenován ředitelem zdejšího Okresního vlastivědného muzea. I když mě administrativní práce a „úřední šiml“ zabíraly hodně času, protože svěřené zařízení spravovalo také zámek ve Velkých Losinách a mělo pobočky v Mohelnici, Lošticích a Zábřehu, snažil jsem si najít prostor i k odborné práci. Publikoval jsem v muzejním časopise „Severní Morava“, byl jsem spoluautorem rozsáhlé regionální monografie „Vlastivěda šumperského okresu“ (Šumperk 1993), kterou jsem vydal spolu s historikem Jindřichem Schulzem. O tři roky později vznikla v muzeu i nová stálá expozice „Příroda a dějiny severozápadní Moravy“. Zapojil jsem se také do nadregionálních akcí, jako byly oslavy 100. výročí Národopisné výstavy československé a pro Národopisnou revue 1995 jsem zpracoval historiografii průběhu výstav-

ních akcí na Moravě. Trochu srdeční záležitostí byly dvě velké výstavy k 125. a 130. výročí založení hanušovického pivovaru, které jsem realizoval roku 1999 a 2004 v šumperském muzeu. V návaznosti na ně jsem vytvořil scénář a libreto stálé expozice „Historie pivovarnictví a pivovar Holba“ přímo v Hanušovicích. Zajímavá životní zkušenost.

Události v roce 1989 pro mě tedy znamenaly návrat domů, do Šumperka, ale Ty jsi Kroměříž i Hanou opustil natrvalo, jistě ne lehce.

M. V.: Změnu politického systému a bouřlivou dobu na přelomu 80. a 90. let prožíval každý po svém. Nebyla to doba lehká, jak všichni víme. Napjatá atmosféra na muzejním pracovišti, kde se střetávaly různé koncepty muzejní práce a směřování zařízení i návrat bývalého etnografa dr. Vladimíra Přikryla vedly k tomu, že jsem přihlásil se do konkurzu, vypsaného na jaře 1991 brněnským pracovištěm Ústavu pro etnografii a folkloristiku AV ČR. Odchod do Brna byla dosti zásadní změna jak v rodinném, tak i profesním životě. Navíc v této době akademie procházela restrukturalizací, takže řady vzrušených jednání jsem se zúčastnil v Praze jako zástupce pracoviště poté, co nenadále zemřel koncem července 1992 profesor Oldřich Sirovátka, jeho dosavadní vedoucí. V ústavu se sledovala nová témata z oblasti sociální kultury, urbánní kultura, etnická problematika, důraz byla kladen na spolupráci se zahraničními badateli. Než jsem se stačil rozkoukat, přišla výzva z fakulty, abych se přihlásil do konkurzu, který byl vypsan po nenadálé smrti profesora Václava Frolce. Stal jsem se v roce 1993 vysokoškolským pedagogem a postupně přešel výuku v etnologickém prosemináři a přednášky z oblasti agrární etnografie, lidové výroby (Homo faber), sídelní a domové problematiky; v rámci Etnologie Evropy se specializují na slovanské národy, z nichž o Slovácích a Slovincích mám speciální výběrové přednášky. Ve Slovinsku i na Slovensku

jsem byl na studijních pobytech. Vedle výuky se při každoročních evaluacích skládají účty i z vědeckovýzkumné práce a publikačních aktivit. Zde bych se zmínil zejména o Národopisné encyklopedii Čech, Moravy a Slezska, která patřila k stěžejním pracovním úkolům po řadu let.

Na projektu národopisné encyklopedie jsme se podíleli oba jako autoři personálních i věcných hesel. Proto bychom mohli blíže specifikovat náš podíl na tomto velkém díle.

M. M.: Do připravované Národopisné encyklopedie Čech, Moravy a Slezska jsem přispěl řadou hesel z oblasti lidové výroby a řemesel, ale i hesel biografických. Mám i jejich statistiku: sedmáct hesel biografických (Jan R. Bečák, Václav Burian, Ladislav Buzek, Otakar Bystřina, Pavel Durdík, Vlasta Havelková, Zdena Vachová ad.) a patnáct hesel věcných (batika, betlémářství, modrotisk, pekařství, perníkářství, potravinářská výroba aj.). Jinak jsem uvedené encyklopedické dílo recenzoval ve Vlastivědném věstníku moravském (2009).

Ty jsi patřil navíc také do redakčního kolektivu encyklopedie.

M. V.: Z mého pohledu znamenala příprava encyklopedie několik let organizačnické a odborné práce. Její idea vznikla v roce 1993 v pražském Ústavu pro etnografii a folkloristiku a jako spolutvůrce pražští kolegové oslovili Ústav evropské etnologie Masarykovy univerzity. Nutno předeslat, že tento velký projekt mohl vzniknout až po konstituování Grantové agentury ČR, jako nové formy financování české vědy. V redakčním kolektivu, jenž vedli dr. Stanislav Brouček a profesor Richard Jeřábek, jsem spolu s dr. Josefem Vařekou zajišťoval oblast tradiční materiální kultury, konkrétně problematiku lidové výroby, tradičního oděvu a transportu. Na jedné straně časově náročná práce spojená s vytvořením heslářů, autorským zajištěním hesel, mnoha korekturami, s poř-

zením obrazové dokumentace, na straně druhé slavnostní pocit z grandiózního díla po jeho vydání v roce 2007. I když se v recenzích objevily kritické hlasy, jde o kompendium, kterým se česká věda etablovala v evropské etnologii.

Už jsi, Miloši, jak se eufemisticky říká, na „zaslouženém odpočinku“. V roce 2004 jsi opustil post ředitele muzea, nicméně se dál v oboru angažuješ.

M. M.: Nezanedbatelnou odbornou aktivitou jsou mé výběrové přednášky v Ústavu evropské etnologie Masarykovy univerzity v Brně, které jsem začal si realizovat už v devadesátých letech, ale pravidelně pak po roce 2004. Jmenovat mohu Etnografické muzejnictví, NVČ a počátky vědeckého národopisu, Zlidovělá řemesla jako média interetnických vlivů, Národnostní menšiny v českých zemích, Německá menšina v českých zemích. O studenty nouzi nemám. Poznávacích zahraničních cest, které pořádala katedra i její nástupce Ústav evropské etnologie a jichž jsem se pravidelně dlouhá léta účastnil, jsem se, bohužel, musel ze zdravotních důvodů už zříci. Nechám se alespoň podrobně informovat od kolegů. Na jeden z výjezdů, a to do Bulharska a Rumunska v roce 1973, jsem zavzpomínal ve sborníku „...V šest ráno od fakulty“ (2001). Vedle vysokoškolských přednášek a příležitostných publikačních aktivit v současnosti zpracovávám bibliografii kulturního historika a národopisce Čeňka Zíbrta. Bibliografie vyjde v příštím roce v idičnické řadě personálních bibliografií, vydávaných Národním ústavem lidové kultury ve Strážnici. Potěšilo mě udělení čestného členství v České národopisné společnosti na valném shromáždění letos v září v Opavě. Ve společnosti jsem pracoval dlouhá léta, byl jsem i členem hlavního výboru a jeho místopředsedou.

A tvoje plány a nesplněná přání?

M. V.: V Ústavu evropské etnologie, kde jsem se stal v roce 2006 vedoucím, často diskutujeme o koncepci výuky a pro-

filu oboru, který se na jedné straně potýká s „antropologizací“, tj. orientuje se na současnou společnost a její aktuální problémy, na druhé straně je linie historická, sledující jevy tzv. tradiční lidové kultury českého etnika, popř. v komparaci s kulturou slovanských a dalších národů. Přiznám se, že jsem zastáncem té druhé, byť tradiční cesty, která má stále smysl, i když řada jevů tradiční kultury se stala uzavřenou kapitolou našich dějin. Konečně, impulzy které přicházejí např. z UNESCO, dávají studiu tradiční kultury smysl a ukazují jeho důležitost v zápase proti globalizačním tendencím. Ale vraťme se k těm nesplněným přáním. Jedno větší bych měl. České etnologii chybí klasický etnografický atlas, který mají k dispozici všechny okolní země; naposledy ho vydali na Slovensku. I když v pražském Etnologickém ústavu AV ČR vyšly v ediční řadě Etnografického atlasu některé svazky, nejsou časově kompatibilní, navíc v některých abscentuje problematika Moravy a Slezska. Argumentace, že v dnešní době již není možné klasický etnografický atlas zpracovat z důvodu zániku jevů tradiční kultury, jistě padá na váhu, ale stále o této ideji přemýšlím a sbírám rozumy od slovenských kolegů. Příjemně mě překvapilo udělení čestného členství v Národopisné společnosti Slovenska na valném shromáždění v Detvě letos v květnu. A těší mě, že redakce Národopisné revue otiskla náš „jubilejní“ rozhovor.

SLOHOVÉ OHLASY VE VENKOVSKÉ ARCHITEKTUŘE

Ve dnech 11.–12. května 2011 uspořádala Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení při České národopisné společnosti ve spolupráci s Blatským muzeem v Soběslavi odborný seminář. Organizátorům se podařilo vhodně situovat dvoudenní program konference tematicky zaměřené na slohové ohlasy

ve venkovské architektuře do samotného srdce selského baroka, do soběslavských Blat.

Odborné jednání zahájil M. Válka, který posluchače uvedl do problematiky a představil základní historicko-metodologické poznatky spjaté se studiem slohových projevů v lidové architektuře českého venkova. Archivní prameny byly východiskem pro referát J. Škabradý, který nastínil vývoj selského baroka ve světle stavebních plánů. Upozornil tak na spojitost barokního štítu s tradičním zápražím a na podíl stavebních úřadů při proměně vzhledu průčelí domu. Fotografie významného dokumentátora české vesnice Bohumila Vavrouška z konce 19. a z první třetiny 20. století představil R. Tykal. Autorky K. Sedlická a D. Motýčková zhodnotily fotodokumentaci sourozenců Chalupníčkových z oblasti Soběslavska a Veselska.

Současnou podobu stavení a slohových projevů aplikovaných v tradiční lidové architektuře představili další badatelé. Na bohatý prostor jihočeských Blat zaměřila svoji pozornost Z. Nováková, která porovnávala zdobné prvky lidového stavitelství Soběslavska s poněkud chudším Kozáckem, P. Bureš zhodnotil vznik a vývoj výtvarné podoby průčelí usedlostí v Holašovicích na hlubockých Blatech. Slohové prvky užité ve venkovské architektuře jsou dominantou především jihočeských Blat, kde vyvrcholily v selském baroku čtyřicátých až osmdesátých let 19. století. Další referenti poukázali na poněkud méně známé a důsledkem chudších výzdobných projevů částečně opomíjené oblasti. Na slohové ohlasy ve venkovské architektuře Bečounska se zaměřila H. Mevaldová, přičemž hlavní pozornost věnovala vzhledu bran. Pronikání moderních prvků do lidové architektury Českého středohoří popsali F. Ledvinka a K. Konopka. Badatelé upozornili na odlišnost v prostorové dispozici domu, která se projevila i v aplikované výzdobě průčelí. Moravské prostředí přiblížili V. Kovářů a J. Kuča, kteří se zaměřili na oblast moravské

ho Horácka. Slohové ohlasy v prostoru Hané představil J. Kaláb na příkladu obce Uhřetice.

Po vystoupení všech referentů a odborné diskusi zakončilo první den semináře zasedání Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení u příležitosti 20. výročí znovuoživení její činnosti.

Druhý den navštívili účastníci semináře národopisnou expozici Blat a Kozácka v Blatském muzeu v Soběslavi a následně se vydali poznávat slohové ohlasy přímo do terénu. Velmi zajímavá byla hned první zastávka v Brandlíně u Tučap, kde si prohlédli tradiční usedlost čp. 2 ve fázi rekonstrukce. Zde také proběhla živá diskuse mezi účastníky semináře a majitelem domu ve věci ideální přestavby a použití nejšetrnějších postupů při stavebních úpravách na usedlosti.

Bohaté projevy selského baroka bylo možné spatřit na štítově orientovaných usedlostech v obci Záluží u Vlastiboře, kde bylo možno nahlédnout i do dvora jednoho hospodářství. Zajištěna byla prohlídka kovárny datované do roku 1899, zařízené dobovým blatským nábytkem a sbírkou kovářského nářadí. Ve stavení se nacházela blatská světnice, unikátní černá kuchyně a loutkářský ateliér Václava Vaňka s expozicí starých loutek a betlémů. Závěr exkurze patřil méně známé obci Hodětín s bohatou štukovou výzdobou umístěnou na převážně okapově orientovaných stavebních.

Soběslavský seminář byl pro všechny zúčastněné velmi přínosný, upozornil na řadu nových zjištění a cenných podnětů, mimo jiné i na potřebu dalšího studia dosud poněkud opomíjených slohových ohlasů v architektuře venkova v jednotlivých regionech. S úplným obsahem jednotlivých referátů se bude moci případný zájemce seznámit v připravovaném konferenčním sborníku. Seminář v roce 2012 se uskuteční ve Strážnici a bude věnován problematice hliněné architektury.

Roman Malach

PODBÍZIVOST JE CESTA? ZPRÁVA ZE SEMINÁŘE O VINNÝCH SKLEPECH

Ožehavými otázkami proměny sklepních areálů v jihomoravských vinohradnických obcích se zabýval seminář *Sklepy, budy, presúzy – kudy dál? aneb Minulost, současnost a budoucnost areálů vinných sklepů*. Uspořádaly jej tři instituce: Městské muzeum a galerie Hustopeče, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, a Svobodná spolková republika Kraví hora, na jejímž území v Bořeticích se seminář konal dne 16. června 2011. Bohužel, zcela stranou zájmu vedení a tiskových mluvčích spolupředatelů NPÚ. Pořadatelé chtěli přispět k záchraně autenticity sklepních areálů, udržení rozdílných regionálních stavebních typů a poukázat na současnou výstavbu, kýčovitě se podbízející vinařské turistice. Zaznělo celkem dvanaásť referátů rozdělených do tří tematických sekcí. V první sekci zaměřené na stavební technologie seznámila účastníky Ivana Žabičková (FA VUT Brno), statička a specialistka na hliněné stavby, s využitím hliněných materiálů v současné stavební praxi (*Použití hliněných materiálů v současnosti*) a za velké pozornosti probírala ve stejnojmenném příspěvku *Poruchy vinných sklepů a možnosti jejich odstranění*.

Sekci věnovanou obecné problematice ochrany sklepních areálů zahájil Jaroslav Novosad (NPÚ úop v Kroměříži) referátem *Vinohradnické stavby na Uherskobrodsku z hlediska památkové péče*. Dále zazněly dvě výzkumné zprávy Miroslava Havlíka (Masarykovo muzeum Hodonín). V první, nazvané *Poslední mohykáni – dřevěné vinařské presy na Hodonínsku*, představil typologii dřevěných lisů na hrozny a přehled všech, které se mu podařilo v terénu zdokumentovat. Jeho druhá prezentace byla vtipně a poutavě připravená a seznámila posluchače s historií sklepů a jejich proměn v Mikulčicích a v Josefově na Ho-

donínsku (*Těšické a josefovské budy – příklady proměn stavebního vkusu vinařů v průběhu 20. století*). Typologií vinohradnických staveb a ztrátou jejich autenticity se zabývala Jitka Matuszková (NPÚ, úop v Brně) v prezentaci *Tradiční versus módní aneb podíl obchodu na vzhledu vinohradnických staveb*. Pozoruhodnou srovnávací studii tří obcí ve třech zemích představil maďarský sociolog Máté Dávid Tamáska (Budapešť): *Vinařské obce v Rakousku, Maďarsku a na Slovensku: mezi architektonickým dědictvím a volnočasovou společností (Weinbauorte in Österreich, Ungarn und der Slowakei: zwischen architektonischem Erbe und Freizeitgesellschaft)*.

Poslední tematický okruh byl určen problematice sklepních areálů na hanáckém Slovácku. Zakladatel Kravíhorské republiky Václav Petrásek (Bořetice) referoval o *Vinohradnictví v Bořeticích a historii zdejších sklepů* a vyřčená slova pak demonstroval při exkurzi, která se konala po odeznění všech referátů. Soňa Nezhodová (Městské muzeum a galerie Hustopeče) přispěla fundovanou a mnohá příklady podloženou přednáškou zaměřenou na názornou výzdobu lisoven a její souvislost s lidovou výšivkou (*Lidové stavitelství a ornament na hanáckém Slovácku: od tradičních forem ke komerční estetizaci*) Brněnský architekt Jan Kruml své vystoupení nazval *Stav současné výstavby a přestavby sklepů*, při němž odborným komentářem doprovázel množství shromážděných dobrých i špatných příkladů. Věra Colledani a Marie Šebestová (Spolek pro muzeum Krumvíř) v nostalgicky pojmenovaném příspěvku *Už nebudú víc ty časy...* představily sklepní lokality v Krumvíři. Richard Stávek (Vinařský obzor) svým referátem *Tenkrát v Modrých horách...* polemizoval s uměle vytvořenou a značně medializovanou aktivitou několika vinařských obcí, která do kulturního, společenského i vinařského života na hanáckém Slovácku vnáší nové ahistorické podněty.

Účastníci semináře se nenechali odradit právě ten den demonstrujícími

odboráři a dostavili se v hojném počtu a pozorně vyslechli všechny příspěvky. Někteří litovali, že se takové setkání neuskutečnilo ještě dříve, než nové přestavby nenávratně změnily vzhled sklepních lokalit.

Jitka Matuszková

VÝSTAVA „LEGIONÁŘI TRUTNOVSKA V BOJI ZA VZNIK ČESKOSLOVENSKA“

Dne 17. června 2011 se uskutečnila vernisáž výstavy, kterou uspořádala Jednota Československé obce legionářské (ČsOL) v Mladé Boleslavi, Muzeum Podkrkonoší v Trutnově a Klub přátel pplk. Karla Vašátky s cílem připomenout slavné tradice československých legií nejenom občanům Trutnova. Výstava byla od samého počátku plánována jako hlavní výstava sezóny roku 2011.

S organizací se ze zmíněného důvodu započalo již koncem roku 2010, kdy byl vytvořen námět celé expozice a prezentován projekt zástupcům organizátorů. Od ledna 2011 bylo přistoupeno k pečlivé přípravě doprovodných textů a také podrobného seznamu legionářů, pocházejících z území současného okresu Trutnov. Tento seznam byl od začátku součástí projektu a na výstavě byl vůbec poprvé představen veřejnosti.

Hlavní instalace výstavy proběhla ve dnech 9.–12. června 2011 v trutnovském Muzeu Podkrkonoší. Slavnostní vernisáž se za účasti řady významných hostů uskutečnila dne 17. června 2011 v rámci Muzejní noci, kterou navštívilo přes šest stovek návštěvníků, uzavření proběhlo 25. září 2011.

Stěžejní textová část výstavy byla obsažena na pětadvaceti panelech (formát 60 x 80 cm), které byly umístěny na stěnách výstavních prostor. Panely podrobně seznamovaly nejprve s politickým pozadím československého domá- cího a zahraničního odboje během prv-

ní světové války. Navazující texty byly věnovány vývoji čs. vojska v Rusku, ve Francii, v Itálii a v Srbsku. Samostatný prostor byl věnován významnějším událostem a aspektům vývoje prvního odboje, jako byla např. bitva u Zborova, Arrasu nebo o kótu Doss Alto. U každé z legií nebyla opomenuta ani problematika vývoje stejnokrojů. Regionální část výstavy pak byla zaměřena na legionářské tradice a organizace působící na Trutnovsku. Zde byl také umístěn již zmiňovaný velkoplošný seznam legionářů z území současného okresu Trutnov.

Významné zastoupení měly na výstavě trojrozměrné exponáty zapůjčené z muzejních a soukromých sbírek z celé České republiky, které se skládaly z předmětů umístěných ve vitrinách a z figurín stojících volně v prostoru. V celkem třinácti vitrinách větších i menších rozměrů, tematicky rozdělených, se

vedle zajímavých dokumentů nacházely především předměty z výzbroje a výstroje československých legionářů z Ruska, Francie, Itálie a Srbska.

Pozornost návštěvníka však patrně nejvíce upoutaly kompletní legionářské stejnokroje. Ty byly na výstavě instalovány na celkem čtrnáct figurínách. Vedle klasických stejnokrojů běžných legionářských útvarů stojí za zmínku především v plné polní výstroji vystavení legionáři coby příslušníci Roty Nazdar a pozdějších útvarů ve Francii a Rusku. Unikátní byla také figurína příslušníka amerického sboru, v rámci něhož bojovala řada Čechů a Slováků. Za zmínku v neposlední řadě stojí sako příslušníka úderní jednotky italských legií.

Celkovou atraktivnost výstavy podtrhovalo přírodní dioráma ztvárňující odpočinek příslušníků Československé střelecké brigády v roce 1917 a instalo-

vaný historický slavnostní prapor jednoty ČsOL v Trutnově.

V rámci derniéry výstavy byl „pokřtěn“ sborník příspěvků a katalog výstavy. Příspěvky připomenou slavné osudy legionářů z regionu, např. legionáře a významného kubistického umělce Ottu Gutfreunda, dále pomníky a legionářské tradice na Trutnovsku. Součástí sborníku budou doposud nepublikované seznamy legionářů okresu a přehled a základní informace o výstavě, kterou doplní řada barevných fotografií nejvýznamnějších exponátů.

Tomáš Pilvousek

VÝSTAVA JÍZDA KRÁLŮ ZE SKORONIC

Vlastivědné muzeum v Kyjově, pobočka Masarykova muzea v Hodoníně, se může pochlubit uspořádáním ojedinělé výstavy *Jízda králů ze Skoronic*. Slavnostně byla zahájena 10. srpna s termínem ukončení 16. října 2011. Výstavu finančně podpořilo Ministerstvo kultury ČR. Byla tak, v jedné konkrétní lokální podobě, prezentována jízda králů na Slovácku zapsaná v roce 2009 do Seznamu nemateriálních statků tradiční a lidové kultury České republiky. V roce 2010 pak byla navržena Ministerstvem kultury k zápisu do Reprezentačního seznamu nemateriálního kulturního dědictví lidstva UNESCO. Zda se tak skutečně stane, to se rozhodne v listopadu na jednání na ostrově Bali. Jízda králů na Slovácku by se tak přiřadila ke slováckému verbuňku (2008), masopustním občůzkám a maskám na Hlínecku (2010) a sokolnictví (2010), které již v seznamu UNESCO jsou zapsány.

Jízda králů na Slovácku byla do dnešních dnů dochována jen ve čtyřech obcích – ve Vlčnově (koná se každoročně), v Kunovicích (jednou za dva roky), v Hlučku (jednou za tři roky) a ve Skoronicích (jednou za čtyři roky). Samotná jízda králů

Stejnokroje čs. legionářů z Ruska, Francie, z Itálie a ze Srbska doplněné vzácným praporem Jednoty Československé obce legionářské v Trutnově. V pozadí figurín byl instalován plakát, který informoval návštěvníky o počtech vojáků české a slovenské národnosti bojující po boku dohody na frontách první světové války. Foto J. Juřena 2011.

se ve Skoronicích se uskutečňuje od roku 1956 v rámci Slovákého roku v Kyjově, přímo v obci pak u příležitosti Sjezdu rodáků. Organizátorem skoronické jízdy je Kulturní a vlastivědné sdružení Skoronic pod vedením Marie Holcmanové, dcery obnovitele této tradice Vojtěcha Holcmana, jež se této činnosti ujala v roce 1979. Z řad folklorního kroužku Děcka ze Skoronic, který spolu s cimbálovou muzikou Jury Petřů výstavu zahájil, byl také vybrán letošní král Přemysl Kuchař.

Původně se obyčej vztahoval k letnicím – k Pondělí svatodušnímu, časem se doba jízd posunula z praktických důvodů na neděli. Každá z lokálních jízd má trochu jinou podobu, ale podstata zůstává stejná – jízda chlapců na koních spolu se svým králem obcí, přičemž každý z účastníků má svou funkci a povinnosti. V čele jede praporečník a vyvolávači, kteří prostřednictvím vtipných vyvolávek žádají

o malé obdarování. Za nimi projíždí král, který je přestrojen do dívčího kroje. Obličej má zahalen pentlemi a v ústech drží růži. Jeho bezpečí chrání z obou stran dva pobočníci s tasenými šavlemi. Zbylí jezdci jedou za nimi a průvod uzavírá vůz „žebříňák“, na který se shromažďují dary – naturálie (např. slivovice, víno, klobásky, vejce), jež se zužitkují na následném pohoštění. Koně jsou ozdobeni pentlemi, papírovými růžemi a velkým srdcem pod krkem.

A právě zavedení návštěvníků do atmosféry jezdců, koní i přihlížejících si dala za úkol kyjovská výstava. Její dominantou se staly velkoplošné, na sebe navazující černobílé fotografie jízdy, které pokryly celou zadní plochu místnosti. Prostor otevřely figury jezdců a krále, které se v expozici nesly na koních dřevěných. Vše podtrhovala zvuková kulisa z jízdy s charakteristickým *Hýlom, hýlom*,

počouvajte... Zcela jistě zaujal i žebříňák naložený nejrůznějšími pochutinami. Po prvotním vjemu si pak zájemci mohli prostudovat staré fotografie z minulých jízd a texty vyvolávání. Byl zde představen i krátký medailon osobnosti, která stála za obnovením tohoto zvyku v roce 1943, Vojtěcha Holcmana – písmáka, regionálního vlastivědného badatele, divadelníka a dlouholetého starosty Skoronic. Pro děti bylo připraveno skládání puzzle s tematikou jezdců a mohly si vyzkoušet i výrobu růží z krepového papíru. Tyto aktivity byly také nabídnuty jako doprovodný program výstavy školám.

Velkou hodnotou pro badatele etnology byl i další aspekt, a to nadšení návštěvníků, kteří se na fotografiích poznávali, jejich komentáře a vtipné historky, které daly výstavě ještě další, velmi zajímavý rozměr.

Lenka Gronsá

Celkový pohled na výstavu Jízda králů ze Skoronic. Foto L. Gronsá 2011.

MEZINÁRODNÍ FOLKLORNÍ FESTIVAL STRÁŽNICE A DĚTSKÁ STRÁŽNICE 2011

Ve dnech 23.–26. června 2011 se konal ve Strážnici 66. ročník Mezinárodního folklorního festivalu, který od roku 2000 zastřešuje ve stejném termínu i festival Dětská Strážnice (celkově se však dětský festival uskutečnil už po devětatdva-
cáté). Ke zkvalitnění programu a průběhu festivalu je vždy jmenována hodnotící komise, která se vyjadřuje k jednotlivým pořadům a navrhuje ocenění. Z pozice nezávislého hodnotitele osloveného redakcí Národopisné revue se v příspěvku budu snažit postihnout pořady, které jsem shlédla, a všimnout si i organizačních, technických a dalších doprovodných složek, bez kterých by se tato akce na mezinárodní úrovni neobešla.

Průvodcem MFF je sborník, který uvádí program celého festivalu, jeho účastníky a všechny ty, kteří se na něm podílejí. K jednotlivým textům o programech dávají podklady jejich autoři. Je na škodu, že ve sborníku je každý text uveden v jiné formě. Doporučovala bych, aby kromě autorova úvodního slova byl otištěn i scénosled pořadu, uvedeny soubory, které v této části vystupují, popř. choreograf. Samostatně by pak byl uveden výčet účinkujících a vedoucí souborů. Redakce má právo zasahovat do délky textu (může zkracovat), nebo požádat o prodloužení textu, aby byla dvojstránka naplněna. Zásadně by se nemělo redakci stát, že by v programovém sborníku chybělo uvedení celého pořadu (*Folklor jako divadlo*). Je to neomluvitelná chyba.

Letošní program festivalu byl sestaven tak, že všechny hlavní pořady mohl návštěvník za tři dny stihnout. Ve stejném časovém termínu byl naplánován jen pořad *Boj o jablko* (Zahrada) a pořad zahraničních souborů *Z krajín za obzorom* (Zámek), který se však opakoval ještě dvakrát, v sobotu se pak pořad *Valašsko moje, zdrávo bud'* (Bludník) kryl

s pořadem *Jak z(voní) život* (Zámek). Pořad o Valašsku se ale opakoval v neděli, což bylo velmi vhodné.

Dětské pořady, které byly součástí Dětské Strážnice 2011, anebo již léta figurují jako samostatné pořady (*Dětský dvůr*), si našly své diváky. Všechny jejich formy (zábavné, tvůrčí dílny i vystoupení dětských kolektivů) byly na dobré úrovni. Myšlenka pořadu *Děti dětem – Tady jsme doma* (autorky Magdalena Maňáková, Alena Schauerová), aby se děti vzájemně naučily písně, tance, aby se spontánně přidávaly ke hře kamarádů, však na scéně nevyzněla, spíše působila chaoticky.

K velmi vděčným patří hudební pořady na zámku. V letošním roce byl pořad věnovaný hudební legendě Samku Dudíkovi, který velmi příjemně provázela jeho autorka a režisérka Alžbeta Lukáčová, jejíž slovo doprovodily Ludová hudba Banda a Horňácká muzika Petra Mičky. Více než hodinový program patřil k nejzajímavějším na letošním festivalu. I když je omezená kapacita sálu, zůstala ještě čtvrtina volná k umístění dalších stoliček, které tam asi záměrně pořadatelé nedali. Byly k tomu důvody?

Každý, kdo má rád výtvarné výstavy, našel si chvilku k návštěvě zámecké galerie, ve které 1. května 2011 otevřela výstavu brněnská výtvarnice Magdalena Říčná s rozsáhlým záběrem od grafiky, akvarelu přes ilustrace až k výtvarným řešením trojrozměrných předmětů. V celkové slavnostní náladě festivalu je zámecká galerie oázou klidu, kterou uvítají zájemci nejen o již známé, ale především mladé nadějné umělce se vztahem k lidovému umění.

Tématem pátečního pořadu v areálu skanzenu bylo vždy víno. Letos autoři M. Hrdý a F. Hrňa obohatili téma o pivo a slivovici. Oproti jiným ročníkům byla myšlenka pořadu daleko zřetelnější. Autoři vybrali dobré soubory s výjimkou tzv. univerzálního prvku tanečnic Hradišťanu, které svým „profesionálním“ uměním a nevhodnými kostýmy programu ublížily. Ani jejich zařazení na závěr po-

řadu *Pozvánka na festival* nebylo šťastné. (Tanečnice již dříve kárala hodnotící komise pro nedodržování krojové čistoty – bylo jí odpovězeno, že „kroje mají nazežehlené a čisté“...).

Každoročně je možné obdivovat v areálu skanzenu řadu prodejních stánků jako součást programu připraveného Národním ústavem lidové kultury zaměřeného na péči o ohrožené fenomény tradiční kultury, především rukodělné výroby. Zde se představují držitelé titulu Nositelé tradice lidových řemesel. Na přehlídce bylo třeba ocenit různorodost a pestrost řemeslných výrobků a jejich výrobců. Uvítala bych, kdyby byla vytipována a prezentována především zaniklá odvětví tradičních řemesel, kterým se věnuje stále méně výrobců.

Přednášky v rámci pravidelné strážnické skanzenové *Folklorní školy* jsou prezentovány většinou nenucenou, příjemnou formou povídání autora, doplněného hudebními vstupy či praktickými ukázkami. Letos byly věnovány původu moravských Valachů a lidové zbožnosti. Přednášku Jiřího Langeru jsem neabsolvovala, získala však cenu za erudovaný výklad o vývoji valašské kolonizace. Druhá nesla název *Šlo děvčátko k zpovídání* (autor Vladimír Tetthal) a její autor dospěl ve výkladu o lidovém kroji, jeho vývoji a tradování do současnosti, ale i o dalších jevech lidové kultury k některým tvrzením, jež můžeme považovat jen za jeho vlastní teorie. Autor je historik a kněz, který měl v pořadu hledat křesťanskou duši Slováků; prezentoval nicméně především poutní místo sv. Antonínka nad Blatnicí, což konvenovalo s chystaným pořadem v areálu skanzenu. Celý pořad velmi vhodně doplňovala cimbálová muzika Miroslava Minkse s výbornou zpěvačkou Jiřinou Míloškovou, která představila lidové písně s náboženskou tematikou.

Vinohradnický areál byl svědkem blatnické pouti za účasti více než dvou stovek účinkujících. Úvodní scéna tzv. súchovských republikánů a přicházejících poutníků s křížkem, praporci, korouhvemi a knězem předurčovala, že pořad

svým charakterem patří právě do tohoto prostředí. Autorka Olga Floriánová postavila pořad na skupinách z Veselska, ze Strážnicka, z Vlčnova a z Horňácka; je škoda, že se nepoučila známou „vlastností“ Horňáků, kteří své vystoupení na pódiu svévolně prodlužují, a nedala jim raději minimální prostor. Vhodnější by rovněž bylo upřednostnit jen ty scény, které úzce souvisejí s prostředím a atmosférou poutí. Zkrácením by se dojem umocnil a pořad by měl spád a švih (trval více než dvě hodiny). Autorka zvolila dobré interprety, muzikanty i tanečníky, plocha vinohradnického areálu zářila krojovou různorodostí a pořad dobrými nápady (přivezení veselské chasy na voze). Škoda také, že prostor pro diváky a účinkující, především v části začínajících vinohradů, nebyl dobře nevymezen.

Slavnostní zahájení festivalu a přivítání účastníků v amfiteátru Bludník se nesl v duchu strážnických souborů, na což mají město Strážnice a jejich soubory výlučné právo. Autoři správně zvolili tuto variantu, což dodávalo důstojnosti i předání Ceny Ministerstva kultury ČR Evě Rejškové, která se dlouhá léta autorsky podílela na pořadech na MFF a spolupracovala s Národním ústavem lidové kultury ve Strážnici jako odbornice na taneční folkloristiku.

Po léta je pro celou programovou radu velmi problematické vymyslet úvodní páteční pozvánkový pořad. Autorky letošní *Pozvánky na festival* (Danuše Adamcová, Tatiana Pálenská) dostaly velmi dobrý nápad nabídnout něco z jednotlivých stadionů strážnického areálu (a průvodu městem) velmi osobitým způsobem. Humorně laděné úvodní slovo dávalo na začátku naději, že v takovém duchu je velmi dobré uvítací a zvací pořad vést. Bohužel tento záměr nebyl dotažen až do konce pořadu; nosné úvodní slovo s dvěma dobrými konferenciéry se úplně vytratilo, stejně jako myšlenka nabídky.

V pozdních hodinách (22.30) začal na stadionu Bludník pořad *Folklor jako divadlo*. Autoři (Lucie Uhlíková, Karel Pavlišťík) uvedli typ programu, který by

se měl každoročně na MFF objevovat. S odbornou důsledností a erudovaností představili souhrn dramatických prvků ve zvycích, obyčejích a obřadech formou scénicko-hudebně-tanečních bloků. I když se zde snoubily spontánní lidové výstupy se silně stylizovanými prvky lidového divadla, pořad tvořil kompaktní celek, jenž obsahoval jevy, které jsou stále zdrojem uchování naší lidské identity. Krátkým neplánovaným úvodním slovem a představením účinkujících zmírnili autoři *faux pas* vůči účinkujícím, jež nastalo neuveřejněním pořadu v programovém sborníku. Sám autor doprovodil pořad srozumitelným odborným slovem, etnograficky výstižným, bezchybným, pro laiky dobře pochopitelným. Tento hodnotný pořad byl naplánován na nesprávné místo (raději komornější prostředí) a v nesprávný čas, což potvrdila malá účast lidí na pořadu.

Soutěž o nejlepšího tanečníka Slováckého verbuňku patřila i letos k pořadům, na které se těšilo mnoho návštěvníků. Přeplněný stadion Zahrada viděl od rána řadu vynikajících tanečníků verbuňku. Všechny přestávky odpoledního finále byly velmi dobře využity. Představili se vítězové národní přehlídky dětského verbuňku, jevištní prostor využili k cifrování i náruživí verbíři-diváci. Za vhodné využití času k poradě porotců pokládám krojovou přehlídku variant krojů a typických tanců ze Strážnicka, jež komentovala Magdalena Můčková, a stejně tak na závěr připomenutí životního výročí nejstaršího zakladatele Soutěže o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku Karla Pavlišťíka. Na dobrém průběhu pořadu, který měl náboj a rychlý spád, měli podíl i konferenciéři Ladislav Šimeček a Jana Pluhařová.

Pořad *Boj o jablko aneb Vztah mezi mužem a ženou* (autor Vilém Trumpeš) patřil k těm, kde použitá technika měla posloužit k dotvoření úplného obrazu autorského záměru. Ten měl zaujmout tématem (vztah muže a ženy) i jeho pojetím – tradičním i vysoce stylizovaným, s dramatickými prvky. Nerovnost úrovně účinkujících souborů a různorodé scénické zpracování jednotlivých výstupů

netvořilo pořad kompaktní, mnohdy vystávala otázka, zda je únosné takto prezentovat vztah muže a ženy na folklorním festivalu. Dotažení tradičního tématu je vždy problematické a ocitá se na hranici folklornosti. Často špatně nasvícené jeviště rušilo průběh pořadu. Ve svém výkonu však nezklamali konferenciéři, především Ladislav Šimeček.

Přeplněný stadion Zámek shlédl program *Jak z(voní) život*, do kterého autorka Romana Habartová vybrala nejen dobré soubory, ale hlavně to nejlepší z jejich repertoáru. Myšlenka pořadu, kterou autorka hodně filozoficky a psychologicky nastínila v programovém sborníku, na podiu zcela nevynikla, což však pořadu neuškodilo, ale spíše prospělo. Soubory předvedly taneční a muzikantská čísla, u nichž by divák musel dlouho přemýšlet, proč právě toto prezentují, a odpověděl by si asi, že jsou dobrá a nápaditá. Ani průvodní slovo nedodávalo na zřetelnosti zamýšleného záměru. Určitě by k pochopení přispělo uveřejnění v programovém sborníku, které však opět tiskovou nedbalostí z obsahu částečně vypadlo. Přestože měl pořad předvést největší životní mezníky s uplatněním více druhů zvonění, měl být hlubokým zásahem do lidské duše, byl příjemným podíváním na vlastní tvorbu souborů s větší či menší mírou stylizace, mnohdy s velmi originálním přístupem ke scénickému zpracování. Byl divácky velmi úspěšný a také hodnotící komise jej ocenila dvěma cenami (brněnskému Vojenskému uměleckému souboru Ondráš za originální scénické zpracování námětu „Jak plyne čas na orloji“ a DFS Ondrášek z Frydku-Místku za nápaditý námět a mimořádnou interpretaci příběhu o zvonici).

Do pořadu zahraničních souborů z krajín za obzorem se letos dostaly soubory a skupiny z Ameriky a Evropy. Jak uvedli autoři v programovém sborníku, diváci tak mohli zhlédnout a porovnat folklor dvou světadílů.

Město Strážnice se ve festivalové výzdobě nijak nezměnilo, snad by se dalo uvažovat o změně (kulaté májky), ale

všechno je dnes vázáno na finanční náklady. Trasa průvodu od Skalické brány je již tradiční, na začátku i na konci se strážnickými soubory. Závěr průvodu je nebezpečný pro diváky stojící na Předměstí a hlavně v Panské ulici, neboť všichni účastníci z Masarykovy ulice se hrnou na náměstí přes Panskou, která je velmi úzká. Dochází tam k velkým kolizím, především s kočárky a návštěvníky při okraji chodníku. Navrhovala bych, aby organizační složky za koncem průvodu nasměrovaly všechny diváky do ulice Kostelní přes ulici Preláta Horného na náměstí Svobody.

Park je dobře využitý po celou dobu slavností jako zábavné středisko dechových i cimbálových muzik, ale i místo volného muzicírování. Je vhodné využívat jej především ve čtvrtek, jako tomu bylo letos, kdy se děti zabavily různými hrami, ale i představily svými sólovými pěveckými vystoupeními a v pátek se podílely na tvůrčích dílnách, kde si vyzkoušely svoji zručnost. V parku byl dostatek občerstvení i posezení. Snahou uklízečské čety bylo co nejrychleji zabezpečit čistotu, i když v nočních hodinách, při velké návštěvnosti parku, se tento úkol hůř zvládal.

Je na škodu, že vstup k hlavní bráně do parku je zaplaven stánky, které nemají se zaměřením slavností nic společného (prodej samopalů, různých kýčů, kolíků na prádlo apod.). Je potřeba prodejce vhodně vybírat a nechat k prodeji jen hodnotné věci, popř. jen zboží lidových výrobců, ostatním pak vyhradit jiné místo ve městě.

Problematika ocenění: Z důvodu svého několikerého členství v hodnotící komisi jsem se zamýšlela nad způsobem oceňování účinkujících strážnických slavností. Vždy se vytipoval soubor, pořad, nebo jedinec a pak se uvažovalo, jak přesně formulovat ocenění dotyčnému navrhovanému jedinci, souboru či skupině dáme. Myslím, že by stálo za úvahu pozměnit **systém hodnocení zavedením i jednotlivých ocenění za určité stanovené kategorie** (jako např. u filmů či divadel), nejen jednu celkovou

cenu za pořad. Ocenění neřešit peněží, ale věcnými dary.

Co dodat závěrem? 66. ročník Mezinárodního folklorního festivalu Strážnice 2011 a 29. ročník Dětská Strážnice 2011 může být pokládán za vydařený, organizačně zvládnutý, programově nabitý, s maximální spokojeností návštěvníků.

Ludmila Tarcalová

11. MEZINÁRODNÍ FOLKLORNÍ FESTIVAL „LUŽICA – LAUSITZ – LUSATIA 2011“

Tradiční kultura a folklorní projev hrály v životě Lužických Srbů důležitou etnoidentifikační roli. Je tomu tak i v současnosti, i když dnešní prezentace uvedených jevů na bázi folklorismu má, podobně jako u nás, různou podobu od výrazné stylizace až k formám, které se snaží zachovávat určitou míru autentičnosti projevu. Obě tyto polohy bylo možno spatřit na prestižní kulturní akci, jakou představuje mezinárodní folklorní festival, jehož jedenáctý ročník byl zahájen 7. 7. v Budyšině, historickém středisku Horní Lužice, a pokračoval až do 10. 7. na dalších místech Dolní a Horní Lužice. Vzhledem k tomu, že Lužičtí Srbové v dnešním Německu sdílejí osud etnické minority, snaží se na festivalu vedle vlastní kultury prezentovat folklorní tradice národnostních menšin v Evropě, případně etnickou kulturu Asie či zámoří. Z této koncepce vycházel i letošní ročník, organizačně zajištěný přípravným výborem v čele s Marko Kowarem. Pořadatel festivalu byla Domowina (Svaz Lužických Srbů), Založba za serbski lud (Nadace srbského národa), Obec Chrósćice a další kulturní a správní instituce a organizace.

Mezinárodní folklorní festival „Lužica – Lausitz – Lusatia 2011“ začal v Budyšině před Srbským domem, sídlem Domowiny, mediální prezentací jednotlivých folklorních souborů a skupin. Průvod

účinkujících pak pokračoval na Hlavní náměstí před historickou radnicí, kde proběhlo oficiální zahájení festivalu a kde se účinkující ansámblы představily krátkým vystoupením. Vedle domácího Wudworu to byly kolektivy ze středoevropských zemí: *Šiňava* z východního Slovenska, *Paneszka* – folklorní skupina Kašubů, regionální soubor polských Goralů *Kliszczacy*, Lemkové z polského Dolního Slezska (*Łastiwoczka*) a maďarský soubor *Kincső* z jižního Slovenska. Výrazně jiné kulturní tradice reprezentovaly dva kolektivy mimoevropské: turecké soubor *Üsküdar Ühot* z Istanbulu a folklorní skupina *Tangqiao Town* z čínské Šanghaje (etnická skupiny Han). Uvedené soubory naplnily svými vystoupeními také slavnostní večerní galakonzert, který se uskutečnil na nádvoří budyšínského hradu. Pořad moderoval na vysoké profesionální úrovni konferenciérský pár, přecházející z lužické srbštiny do němčiny a naopak.

Následující dny se festival přesunul mimo Budyšín. V pátek (8. 7.) to bylo do Dolní Lužice do vesnice Hochoza, kde probíhala vystoupení na několika dvorech bývalých selských usedlostí. Tato forma prezentace folkloru je specialitou lužického mezinárodního festivalu a uplatnila se rovněž během dalšího dne v hornolužických Chrósćicích. V sobotu (9. 7.) byl pro návštěvníky festivalu v centru Chrósćic připraven trh s předváděním rukodělných technik a s kulinářskými specialitami. Na farním dvoře a v dalších pěti selských statcích mohli diváci sledovat program, který je zaujal skladbou repertoáru vystupujících hudebních a tanečních skupin.

Na Kravčíkově statku s hostincem, kde pobýval za své návštěvy Lužice i malíř a sběratel lidových písní Ludvík Kuba, proběhl pořad *W kraju wjesolnych džeci*, realizovaný žáky základních škol v Budyšině, Chrósćicích, Ralbicích a ve Worklecích. Prezentoval různé formy zpracování folklorního materiálu od tradičního pásma dětských her a písní přes dramatizaci hornolužické svatby až po novátorské přístupy pracující s výrazovým tancem a s různými hudebními styly. Zaplněný

Kravčikovův dvůr, živé reakce mladých diváků a jejich rodičů i nadšení malých účinkujících vytvořily neobyčejně srdečnou atmosféru. Snad i tyto umělecké aktivity přispějí k udržení lužické srbsčiny a etnického povědomí mladých obyvatel Lužice. Na farním dvoře byl program koncipován jinak a probíhal v režii souboru Wudwor, mužské pěvecké skupiny Přezpólni a Srbského lidového ansámblu. Taneční choreografie se zde střídaly s vytříbenými pěveckými a hudebními čísly. Zábava se na jednotlivých chróscických dvorech protáhla do pozdních večerních hodin.

Poslední festivalový den, neděle 10. 7., začala v Chróscích slavnostní mší za účasti zástupců některých souborů, kteří v zaplněném kostele vystoupili během liturgie s hudebními či pěveckými skladbami. Hlavní nedělní dění se následně přesunulo do festivalového areálu pod chróscickým památníkem osvobození, kde byl vybudován amfiteátr. Vedle nezbytného občerstvení se zde nacházely také stánky, které nabízely produkci z oblasti lidové umělecké výroby – keramiku, modrotisk, výšivky a krajku, kraslice apod. Někteří výrobci rukodělné technologie i předváděli. Pobyt přítomným zpřijemnil koncert dechové hudby, na jejímž repertoáru se objevily i skladby českých autorů (K. Kmoch).

Opolednímu programu předcházel krojovaný průvod účinkujících, kteří před Kravčikovým statkem v krátkém výstupu před čestnou tribunou ukázali něco ze svého pěveckého či tanečního umění. *Zady našej pjecy* (Za naší pecí) byl úvodní pořad lužický souborů a skupin (režie Fabian Kaulfürst). Dramaturgie tematicky koncipovaného pořadu vyšla z žertovné básně Handrije Zejlera a snažila se prostřednictvím folklorního materiálu ztvárnit dění kolem chlebové pece, která stála na lužických vesnicích mimo dům v zahradě. Vedle různých choreograficky zpracovaných tanců a písňových čísel se objevila i humorná zvykoslovná pásma z kalendářního cyklu v podání souborů Wudwor, Smjerdžaca, Sprewjan, Přezpólni ad. Zejména rytmické hudební

skladby provázelo zaplněné hlediště nadšeným potleskem.

Před festivalovým finále vystoupil ještě Serbski ludowy ansambl, profesionální těleso působící v Budyšině, s průřezem svého repertoáru. Představil různé polohy lužického hudebního folkloru, který byl hlavním inspiračním zdrojem také artifiční tvorby lužických skladatelů. Festivalové finále patřilo pak vedle domácích souborů hostům, o nichž už byla řeč v souvislosti s budyšínskou částí festivalu.

V závěrečném galaprogramu vystoupily opět vedle domácích i všechny zahraniční kolektivy. Konferenciérská dvojice, která uváděla již zmíněný budyšínský večerní pořad, své kvality zopakovala i v Chróscích kreativním průvodním slovem a nenásilným udržováním přirozeného kontaktu s diváky. Punc vysoké profesionality závěrečnému pořadu dodaly krátké filmové projekce, promítané na velkoplošnou obrazovku v pozadí podia. Byly natočeny během prvního dne festivalu v Budyšině a sestříhány do podoby krátkých klipů prezentujících jednotlivé vystupující soubory.

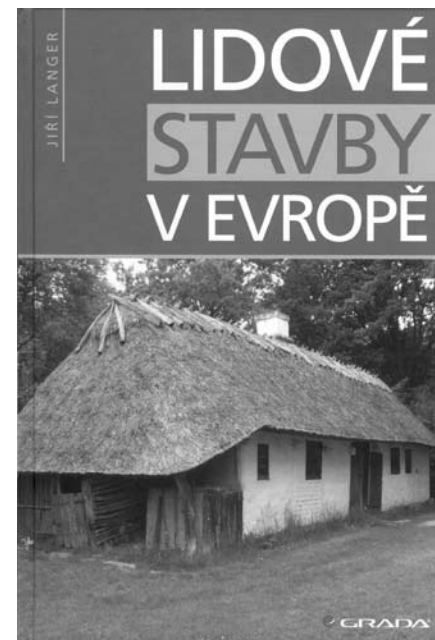
11. mezinárodní folklorní festival „Łužica – Lausitz – Lusatia 2011“ provázelo slunečné počasí, zájem diváků nepolevil ani v závěrečný den a potěšitelná byla účast mladé generace a rodin s dětmi. Přátelská, srdečná atmosféra a spokojenost návštěvníků byla pořadatelům odměnou za jejich nemalé úsilí při jeho organizaci.

Součástí festivalu byl také seminář slovanských národnostních menšin, který zorganizoval Jurij Łuščanski, pracovník Domowiny pověřený zahraniční spoluprací. V pořadí již 15. pracovní seminář se uskutečnil na téma *Národní a mezinárodní podpora kulturní výměny*. Zúčastnili se jej zástupci české menšiny na Slovensku a v Chorvatsku, Slováků v Maďarsku, Ukrajinců v Polsku, Chorvatů v Rakousku a Srbů z Vojvodiny. Výsledky semináře budou publikovány formou tiskoviny, jak tomu bylo už v minulých ročnících.

Miroslav Válka

JIŘÍ LANGER: LIDOVÉ STAVBY V EVROPĚ. Praha: Grada Publishing, 2010, 304 stran, obr. přílohy v textu.

Jiří Langer patří mezi nejvýznamnější odborníky a badatele v oboru lidového stavitelství v českých zemích. Svou poslední publikací *Lidové stavby v Evropě* (po monografiích *Evropská muzea v přírodě* a *Dřevěné kostely a zvonice v Evropě*) jen potvrdil postavení největšího českého znalce této problematiky v evropském kontextu a v uvedené recenzované publikaci rovněž uveřejnil řadu nových teorií k vývoji i vzniku některých jevů v evropském lidovém stavitelství. J. Langer nepostupuje podle vývoje v jednotlivých zemích (při zaměření knihy by to ani nešlo), ale dle jednotlivých tematických celků, které odrážejí sociální kategorie, dále západní a východní cestu inovací, případně stavební materiál. Problematiku člení do tří základních kapitol: „Skok od pravěku do moderní doby“, „Inovační procesy“, „Geografické

rozložení hlavních znaků venkovské architektury v Evropě“.

Autor uvádí, že právě tradice antické kultury kultivovaly západní i střední Evropu svým vyspělým zděným stavitelstvím. Tradování architektonické formy nemuselo přinést (a často také neznamenalo) kvalitativní posun. Za proces tradování autor považuje syntézu starých a nových detailů v opakované koncepci. Uvádí, že vývoj můžeme sledovat dlouhodobě, a to zejména v konstrukci. S otázkou, s kterou se potýká většina badatelů u studia lidových staveb, je spojena problematika jejich původnosti. Jak autor uvádí, je nutné si uvědomit, kdy byl konkrétní objekt postaven, kdy a jakým způsobem byl přestaven či jinak upraven. Velmi důležité a zároveň značně obtížné je pak sledování původu jeho architektury. Autor správně nepovažuje téma zkoumání tradiční lidové architektury za uzavřené (změna geografické šíře záběru studia, nároky na mezioborové výzkumy, stoupající úroveň technického zpracování dat). Autor se dále věnuje významu tradic staveb se zakřivenými sloupy a jejím rozšíření, zejména pak konstrukci lomeného oblouku ze zakřivených sloupů jako základu konstrukce pro střechu. Při zkoumání lidové architektury v Evropě mají svůj podstatný význam zemní obydlí užívaná v některých částech Evropy ještě v polovině 20. století. J. Langer formuloval, jak již bylo v úvodu uvedeno, několik důležitých principů vývoje stavební kultury v Evropě, mezi něž patří i fakt, že sledujeme-li genezi stavební kultury jako vývoj k funkčně náročnějším formám, pak nálezy elementárních obydlí svědčí o kulturním ústupu obyvatel příslušných regionů. Důležitou osu celé publikace představuje kapitola věnovaná dědictví antického stavitelství. Mediteránní nároky spočívaly v členění domového prostoru. Charakteristickým znakem mediteránních obydlí byly otevřené nadkryté prostory, terasy či pavlače a svým významem se vyrovnaly uzavřeným místnostem. Na genezi zděného stavitelství v mediteránní oblasti mělo

jistě vliv velkoplošné odlesnění krajiny v důsledku rozsáhlého pastevectví. Vznikl zde i vaznicový typ krovu. Výšinná soustředěná sídla a rozptýlené vily se staly krajinnými prvky ve střední Itálii a v jihovýchodní Francii.

V samostatné kapitole se autor věnuje hrázděným stavbám. Podle něj hrázdění vycházelo z kůlových a sloupových staveb. Hrážděná stavba umožňovala příčkami členit vnitřní prostor dle potřeby; tento typ domu se dle J. Langra nestavěl prioritně pro potřeby bydlení, ale pro ochranu všeho movitého majetku důležitého pro přežití obyvatel domu. Jak autor dále v této kapitole konstatuje, hrážděná konstrukce v období 15.–19. století dosahovala největších objemů v halových doněmeckých selských usedlostech. Pod společnou střechou byly tedy soustředěny všechny funkce staveb a dvora. Důležitý poznatek pro studium lidového domu v Evropě přinesla polská archeoložka R. Barnycz-Gupieniecová, která srovnáním zjistila mnohé shody skandinávských a slovanských staveb v raněhistorickém přechodu od konstrukce kůlových a rámových staveb k roubeným.

Autor dále rozvíjí tvrzení, že pro konstrukční rozmanitost staveb raného středověku v Evropě nelze položit přesnou hranici mezi výskytem hrázdění a roubení (podobně jako u dalších zkoumaných jevů byla jiná, než na počátku 20. století). Důležité je si uvědomit, že užívání jednoprostorových obydlí roubených s nárožními přesahy a s ohništěm v rohu (chlebové pece byly umístěny samostatně mimo dům) zavedlo ve střední Evropě teprve slovanské osídlení v 5.–7. století, až v 10.–12. století se ve střední a východní Evropě osídlené Slovany začínají objevovat dvojdílné domy se síní a s jizbou (v jejím rohu stála chlebová pec s ohništěm před jejím ústím). Za kolébku roubeného stavitelství lze (přirozeně) považovat sever Evropy. J. Langer konstatuje důležitou skutečnost, že starší formy architektury přetrvávaly až do industriálního období, a to v hospodářsky nerozvinutých oblastech

nebo v sociálních vrstvách, které nemohly uplatnit takové nároky na bydlení, jaké byly obvyklé v jejich kulturním prostředí. Forma střechy vychází z tvaru půdorysu stavby a dále z uplatňovaných konstrukčních tradic – jde o střechu sedlovou a valbovou, přičemž druhá forma se považuje za nejstarší východisko, poněvadž se vyskytuje ve všech regionech Evropy. Důležitý faktor představuje skutečnost, že teprve v 18. století se štít stával dekorativní plochou a tím zároveň i prostředkem sociální prestiže. V kapitole roubené stavby (v oddílu knihy nazvané Skok od pravěku do moderní doby) vyslovuje autor myšlenku, že halový princip domu můžeme považovat za společného autochtonního předka všech obytně-hospodářských spojení, a to nejméně od halových staveb doby železné. Pokud jde o vývoj půdorysného členění lidového domu, je třeba přihlídnout ke skutečnosti, že čím více zkoumáme starší domy, tím větší síň v nich nalézáme – síně měly totiž v době dymných jizeb více funkcí, podobně jako výše uvedené halové domy. Autor rovněž rozebírá otázku valašské kolonizace v Evropě, která byla v podstatě důsledkem znefunkčnění tradičního ekonomického systému (byla způsobena procesem feudalizace občin v rumunských zemích). V kapitole sociální inovace uvádí autor další zjištěný poznatek, že v genezi sociální struktury hraje důležitou roli doba, po kterou byla vesnice součástí většího hospodářského celku (například panství, okresu s centrálním trhem). V téže kapitole, v oddíle pojednávajícím o protipožární regulaci, uvádí J. Langer důležitou skutečnost, že totiž v rakouských zemích měla protipožární legislativa velký význam, jako v podstatě nikde jinde v Evropě, v rakouských zemích se křížily rozmanité stavební tradice s množstvím forem topenišť (největší nebezpečí hrozilo od chlebových pecí).

Autor správně udává užití pálených cihel jako stavebního materiálu na vesnici do počátku 19. století jako výjimečné, neboť do té doby se cihly používaly spí-

še ve městech, na vesnici jen u staveb nejvýše sociálně postavených a privilegiovaných příslušníků vesnické komunity. (Mezi nadanými vesnickými mistry, kteří působili na jihočeských Blatech, uvádí J. Langer i jméno František Šach, správně je však Šoch.) Dále se věnuje také závažné problematice procesu modernizace obydli, kterou způsobila profesionalizace stavitelství a autorizace architektury. Lze s ním souhlasit, že etnologie, dějiny architektury a sídelní geografie jsou si nejbližší v názorech na urbanismus vesnic, nicméně lze částečně polemizovat s názorem, že tyto obory užívají jednotnou (shodnou) terminologii. J. Langer uvádí rovněž poznatek, že město bylo po celou historii vzorem pro urbanismus vesnic, a právě obdélníkovou či okrouhlou náves považuje za jeden z převzatých prvků. O důležitosti vlivu hospodářských poměrů v dané lokalitě na život vesnice svědčí pak důležitý historický fakt, že téměř každá vesnice se proměňovala podle formování hospodářských podmínek. V souvislosti s vývojem lidového obydli v Evropě J. Langer pojednává o sváteční (obřadní) komoře bez topeniště sloužící k uložení oděvu či k slavnostním příležitostem (vyskytuje se na území Dánska a v některých regionech Německa). Ve stěžejní kapitole „Geografické rozložení hlavních znaků venkovské architektury v Evropě“ uvádí, že sociální rozvrstvení způsobilo rozčlenění kulturních projevů i uvnitř regionů, okresů, krajů, v oddílu Geografický výskyt znaků lidové architektury rovněž prezentuje velmi přehlednou a pokud je mi známo i poprvé takto zpracovanou tabulku či soupisový přehled regionálních znaků lidové architektury v Evropě. Každý region je charakterizován konstrukcí (tedy materiálem stěn), typem krovu, střešní krytinou, půdorysem domu, typem topeniště a v poznámce je případně uveden další doplňující významný znak. Ke každému regionu je doplněn obrázek půdorysu a vnější podoby stavby, jejichž autorem je J. Langer (podobně jako u většiny fotografií).

V závěrečné kapitole „Ochrana kulturního dědictví“ autor velmi správně tvrdí, že dnes se ochrana kulturního dědictví stává vědeckým oborem, neboť výskyt přímých pramenů jeho poznání je velmi vzácný. Přece bych jen asi v některých regionech a v daných souvislostech studia trochu polemizoval s tvrzením, že nejhodnotnější stavby najdeme jen v muzeích v přírodě. Význam knihy J. Langer je třeba vidět dle mého názoru i ve skutečnosti, že některé autorem sledované problémové okruhy studia lidového stavitelství byly sice předcházely badateli již načrtnuty, nicméně pouze torzovitě. J. Langer jde více do hloubky zkoumaného jevu, zabývá se jeho genezí a funkcí a uvádí ho do evropských vývojových souvislostí.

Lubomír Procházka

HANA HLŮŠKOVÁ: INDIVIDUÁLNÁ A KOLEKTÍVNÍ HISTORICKÁ PAMĚŤ. (VYBRANÉ FOLKLORISTICKÉ ASPEKTY). Bratislava: Univerzita Komenského 2008, 116 s.

Problematika paměti a identit, jejich vytváření, udržování a proměn, ale i využívání a zneužívání (především jejich kolektivních forem) je tématem, které je zkoumáno od šedesátých let 20. století v řadě společenských věd. Nejinak tomu je i v etnologii, i když na území České a Slovenské republiky se tento zájem začíná rozvíjet spíše až po roce 1989. Hana Hlůšková si ve své publikaci vytkla za cíl zkoumat jeden druh paměti, a to „historickou paměť“ z hlediska folkloristiky. V této souvislosti se dostává do centra jejího zájmu mimo jiné také orální historie, která však tvoří pouze část uvažování o historické paměti. Tu definuje autorka jako fenomén složený ze dvou relativně samostatných, ale často se vzájemně ovlivňujících složek – oficiální složky, do níž řadí historiografii, politickou a ideologickou manipulaci s historickými fakty, li-

teraturu, ale i historické památky hmotné a duchovní podoby – památníky, oslavy, památné dni, populárně-vědeckou literaturu a zpracování historických témat médií, a neoficiální složky, která zahrnuje historické povědomí běžných členů společnosti, jež má podobu ústních narátivů (s. 6).

Knihu autorka rozdělila do osmi kapitol, v jejichž názvu většinou figuruje termín „historická paměť“ ve spojení s dalšími výzkumnými problémy – autorka se věnuje historické paměti v dějinách slovenské folkloristiky v druhé polovině 20. století, jejímu vztahu k metodám folkloristiky, její individualizaci ve formě orální historie, historické paměti a autobiografii mezi oralitou a literaritou, vztahu historické paměti ke kategorii nositele, ke kategorii prostoru, další kapitoly zkoumají princip dialogičnosti jako princip narativizace minulosti a konečně narativy o minulosti a politický folklorismus. Knihu lze tedy chápat jako sumarizaci dlouholetého badatelského zájmu autorky o problematiku historických tradic a jejich zpracování v rámci různých folklorních žánrů (pověsti, vyprávění ze života, autobiografie), stejně tak jako zájmu o výzkum vyprávěcích situací, o instrumentalizaci folklorních tradic a využití/zneužití folkloru v jiných sférách, např. k politickým účelům a v politickém boji, ale i zájem o (literární) folklorismus, či zájem o dějiny folkloristiky.

H. Hlůšková se zmíněným tématům věnuje dlouhodobě, publikovala k nim řadu dílčích studií (seznam těch, které částečně využívá v recenzované knize, je uveřejněn na jejím konci). Badatelka vychází z vlastních bohatých terénních výzkumů a z hluboké znalosti folklorního materiálu zachyceného ve sbírkách publikovaných tiskem, nebo uložených v archivech různých institucí. Kromě toho recenzovaná kniha přináší v rámci jednotlivých kapitol řadu zajímavých a inspirativních pohledů, které sledují tradice a teorie folkloristiky, ale zároveň je zajímavě kombinují s poznatky odborné literatury z oblasti (orální) historie, (sociální) psychologie, či literární vědy (na

nutnost a přínosnost vzájemného kontaktu a obohacování mezi folkloristikou a orální historií upozornil například již na počátku sedmdesátých let 20. století americký folklorista Richard Dorson).

Přes tyto kvality nepůsobí obsah knihy H. Hlůškové zcela konzistentně, a to především ve dvou oblastech. První z nich souvisí se zvolenou koncepcí knihy. Jednotlivé kapitoly vytvářejí do značné míry samostatné celky – to samozřejmě není chybou, ale stalo se tak, že se v knize některé informace vícekrát opakuji (např. informace o historii folkloristických výzkumů po 2. světové válce, o provázání historické paměti s konstrukcí identit). Naopak v „Závěru“ jsou shrnuty poznatky pouze z některých kapitol. Druhým koncepčním problémem je dle mého názoru termín *historická paměť*. Ten by měl být červenou nití celé knihy a figuruje, jak už jsem uvedla, v nadpisech většiny kapitol. Avšak např. kapitola „Historická paměť – autobiografie mezi oralitou a literaritou“ ukrývá obsah, který se k historické paměti váže jen volně, resp. by tento termín dle mého názoru vůbec v nadpisu nepotřebovala. Výhrady týkající se vztahu obsahu kapitoly vzhledem k jejímu názvu bych měla i v kapitole „Orálna história – k individualizácii historickej pamäti“. Ta začíná do značné míry výběrovým přehledem o výzkumech orální historie, pokračuje informacemi o jejím institucionálním zakotvení, publikačních médiích, aby přešla k přehledu bádání o narativěch s tematikou osobní historie ve folkloristice a skončila u výzkumu tzv. urban legends jako v současnosti živého žánru folkloru. Souhlasím s tím, že urban legends a současné pověsti mohou vypovídat o „historické paměti“, jak ji definovala pro svůj výzkum autorka knihy, jejich vztah k orální historii (v kapitole o orální historii) ale zůstává neobjasněn. V kapitole „K dialogickosti ako princípu narativizácie minulosti“ je pak několik podle mého názoru nadbytečných stran o teoriích kolektivní/sociální paměti, a to i když autorka chápe „v duchu Halbwachsovo konstruktivistického přístupu k pa-

mäti“ orální historii jako součást systému sociální komunikace (s. 69).

Drobnou kritiku je třeba směřovat také k formální stránce knihy: v seznamu literatury chybějí některé v textu citované tituly, v jednom odstavci se dvakrát opakuje stejný text (s. 62–63), v některých případech je napojení odstavců neústrojné; osobně bych také u některých citací upřednostňovala odkazy nejen k citovanému dílu, ale v jeho rámci i k přesné stránce. I přes tyto výhrady je kniha H. Hlůškové dílem, které může sloužit jako učebnice jednoho moderně pojatého směru bádání ve folkloristice.

Jana Nosková

JOSEF NEJDL: TRADIČNÍ JÍDLA ČESKO-BAVORSKÉHO PŘÍHRANÍČÍ. TRADITIONELLE GERICHTE DES BÖHMISCHEN GRENZGEBIETES. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa, 2010, 96 s., český a německý text, ilustrace barevné fotografie.

„Ve dvou se to lépe táhne“ – rčení vyjadřující stejnou snahu, společné úsilí ve stejných přírodních i společenských podmínkách. Příhodnější název pro předmluvu své nové publikace stávající ředitel Muzea Chodska Josef Nejdle snad najít nemohl. Svou graficky i formátově uměřeně vybavenou dvojjazyčnou publikaci doprovázenou vtipnými kresbami Jany Šlechtové a fotografiemi, jež poskytly Muzeum Chodska, Wallfahrtsmuseum Neukirchen beim Heiligen Blut a Archiv města Furth im Wald, nás na česko-bavorském pomezí v oblasti Českého lesa zavádí především do oblasti ženských prací. Autor zcela záměrně režíroval na popisy či výklad souvislostí a rozhodl se poskytnout širší čtenářské obci především receptury. Zklamání mohou být čtenáři očekávající (a to nikoliv u německých, ale českých receptur) přesnou gramáž. Té se ostatně badatelé při jeho terénním výzkumu na české

straně dostalo jen zřídka. Stejně jako on, i my se při pokusech zpestřit náš jídelníček musíme spokojit s výrazy „*Toho oceta tolik, abys se vošklíb...*“, „*Peče se tak dlouho, až to je...*“ či „*Mouky tak akorát a když je těsto řídké, tak drobet víc...*“.

Pokrmů v knize uvedené (téměř všechny jsou zaznamenány na fotografiích) rozhodně nelákají rafinovanými chuťovými kombinacemi. Prozrazují naopak střídmost, ba šetrnost, jejímž jediným účelem bylo zajistit kaloricky vydatnou stravu pro obyvatele na obou stranách hranice – tedy všech, kteří denně odváděli těžkou práci v zemědělství nebo lesním hospodářství. Kombinacemi nejčastějších komponent – mouky, brambor, zelí, krup, cibule, česneku, omátku, hub, mléka, tvarohu, jablka, švestek, ale také piva – vznikla řada pokrmů s krajovými názvy. Buď pro ně měli Češi a Němci svůj ekvivalent, anebo jejich názvy přejímali jeden od druhého. Z jídelníčku obyvatel Chodska uvedme *chudého kohouta, klokány, šlejšky, šubánky, pískorky, kynutý bacán, zelné flíčky*. Z německých ekvivalentů zde vznikl *toč* (Doltsch), *rypl* (Rüpl), *šterec* (Sterz), *maltoschky* (Maultauschen), české názvy si podržely *praskorky* (Halsbrecher), *bramborové pískorky* (Kartofelpfaden), *merenda* (Mischmasch), *uličníci* (Spitzbuben), *hnětanky ze zelí* (Krautpuffer), *boží milosti* (Gottesgnaden), *mazanec* (Osterkuchen) nebo obalované *kosmatice* (Struwelköpfe). Další názvy vznikly ze dvou jazykových komponent, např. žemlovka neboli *semlbába*.

V množství receptur (116) v knize jednoznačně převažují pokrmy z české strany (88). V méně početném oddíle oněch bavorských se však objevuje větší podíl masa. Ačkoliv autor neuvádí kontext, můžeme se domnívat, že u jejich převážné části se jedná o stravu každodenní. Sváteční je zastoupena zejména koláči, u nichž jsou uvedeny receptury jak z dolního, tak horního Chodska. Příprava dolských koláčů (Mrákov) je doplněna barevnými fotografiemi mrákovských žen a jejich výrobků, jakož i nákresem způsobu zdobení.

Jak již bylo uvedeno výše, publikace je zacílena spíše na širší čtenářskou veřejnost. Pro vynalézavou, zároveň však nenáročnou hospodyně může být nejen užitečnou pomůckou k osvěžení jídelníčku, ale i návodem, jak ekonomicky naložit se zbytky z předcházejícího dne. Jako etnografický materiál je tato „kuchařka“ jednoznačným dokladem střidmosti stravy v oblastech, které jak v Bavorsku, tak ani u nás nepatřily svoji geografickou polohou k nejbohatším regionům.

Marta Ulrychová

IRENA PŘIBYLOVÁ – LUCIE UHLÍKOVÁ (EDS.): SMÍCH A PLÁČ / LAUGHTER AND CRYING. Náměšt' nad Oslavou: Městské kulturní středisko, 2009, 132 s.

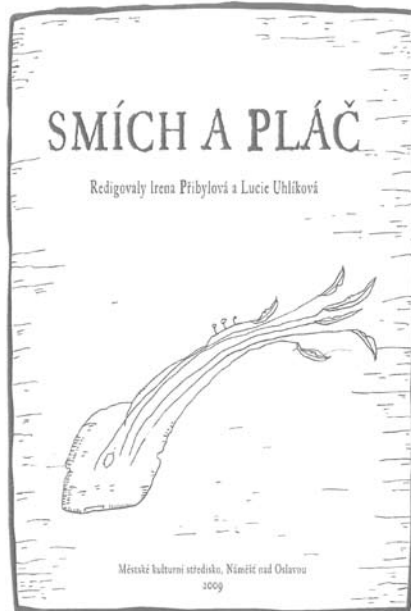
Smiech a plač sú prejavmi na prvý pohľad protichodných ľudských emócií. Výskumy v sociálnych a historických vedách tak problematiku humoru (Horecký 2000), ako aj otázkam dotýkajúcim sa smrti človeka, pohrebných rituálov, či hrobej výbavy venujú pomerne sústredenú pozornosť. Najmä z hľadiska histórie, sociálnej histórie, dejín umenia, muzikológie, ale i antropológie, etnológie, folkloristiky či religionistiky ide o javy, ktoré v sebe uchovávajú často mimoriadne archaické prežitky a kultúrne formy, pre výskum dôležité a zaujímavé. Len vo folkloristike a etnomuzikológii sa napr. téma pohrebných plačov, podobne ako pohrebných rozlúčok, teší neustálej pozornosti. A to už nehovorím o archeológii, ktorá skúma pohrebný rítus a v súvisi s ním „hrobovú výbavu“ často ako kľúčový prameň vypovedajúci o duchovnej kultúre, religiozite a hodnotách príslušníkov skúmaných kultúr. Samotné pohrebiská, najmä ak boli menej narušené neskoršími zásahmi, tvoria neoceniteľný prameň pri výskume sociálneho rozvrstvenia spoločnosti, rodových štúdií atď.

Recenzovaný, v poradí už šiesty česko-anglický zborník z pravidelných medzinárodných interžánrových kolokvií o ľudovej, folkovej a etnickej hudby a world music prináša – podobne ako predošlé zväzky tohto edičného radu – aj trochu iný ako „sucho“ vedecký pohľad na danú tému. Kniha ako celok predstavuje veľmi zaujímavý, pestrý súbor štúdií a esejí k problematike smiechovej kultúry a plaču (smútku), teda emócií, ktoré majú k sebe často tak v živote, ako aj v umení veľmi blízko (viď paródie pohrebných nariekaní, alebo blízkosť humoru a hororu, tzv. čierny humor, absurdný humor či obľúbené vtipy „kameňáky“). Jednotliví autori prezentujú reflexiu týchto ľudských emócií v rôznych sférach spôsobu života a v umení (vrátane folklóru, world music, džezu, ľudovej zábavy, tanca či synkretických podôb vyjadrenia emócií). Autori sa pohybujú v rôznorodých kultúrnych a geografických okruhoch od Moravy a Čiech cez Slovensko, USA, stalinický Sovietsky zväz a medzivojnové Maďarsko až k „exotickému“ Kirgizsku či Kongu. Aj keď prevažná väčšina au-

torov inklinuje k hudbe a hudobnej publicistike, zborník prináša širokú škálu pohľadov na vymedzenú problematiku a z tohto hľadiska treba vyzdvihnúť jeho multidisciplinárny rozmer.

Publikované texty sa vyznačujú rôznorodosťou z hľadiska štýlu, jazyka (od vedeckého cez nápaditú publicistiku až ku pre vedu často inšpiratívnym novinárskym postrehom), ako aj hĺbkou ponoru do vymedzenej témy. Pestrosť pohľadov však možno v tomto konkrétnom prípade považovať za prednosť rukopisu. Autoritou vynikajúceho, historicky i filozoficky koncipovaného úvodu k pertraktovanej tematike v celej jej šírke je Martina Pavličová (*Život je smích skze slzy*), vysokou úrovňou sa vyznačuje tiež štúdia Lucie Uhlíkové, ktorá prezentuje vybrané výsledky svojich dlhoročných výskumov obrazu židovskej minority v hudobnom folklóre (*Smutné počtení – obraz žida v moravském folkloru*).

O pestrosti pohľadov na danú tému v ďalšej časti knihy vypovedá už samotné zloženie autorského tímu. Nájdeme tu príspevky filozoficko-estetické – Juraj Hamar: *Erotické ako komické (v ľudovej piesni)* – i hudobno-historické – Jiří Traxler: *Prostoupení radosti a smutku v zápisech folkloru Jana Jeníka z Bratřic z počátku 19. století* či Lubomír Tyllner: *Zpěvy pohřebního obřadu jihočeských Blat ve druhé polovině 20. století*, ktorý prispel do zborníka prezentáciou zaujímavého materiálu z vlastného terénneho výskumu, o to cennejšieho, že je presne datovaný a vymedzený tak smerom k minulosti, ako i k súčasnosti, čo nie vždy býva v prácach podobného charakteru samozrejmé. K historickým možno priradiť i príspevok Milana Tesařa *Příčiny pláče a smíchu v Moravských národních písních Františka Sušila*, ku ktorého koncepcii mám však isté výhrady. Myslím si, že „smiech“ a „plač“ sú tu príliš úzko vymedzené. V texte mi chýba zohľadnenie kontextu, v akom sa piesne spievali, keďže v konkrétnych situáciách mohli plniť rôzne funkcie. A keďže najmä piesne spojené s tancom a zábavou mládeže

patria k tým, z ktorých vzniká základné jadro piesňového repertoáru priemerného nositeľa spevu v tradičnom prostredí, práve preto sú témy piesní zo Sušilovej zbierky, ktorý piesne práve v takomto prostredí zbieral, späté s láskou, sobášom, výberom partnera apod. také frekventované. Na druhej strane pri skúmaní fenoménu „smiechu“ si myslím, že treba brať do úvahy nielen výskyt slova smiech, ale tiež piesne potenciálne *vyvolávajúce smiech*, žartovné, prekáračky apod. Humor v piesni *vyvolával smiech* a aj keď kontext možno z materiálu iba dedukovať a všetky situácie vyvolávajúce smiech nie sú, samozrejme, v textoch identifikovateľné, chýba mi tu vyjadrenie autora aj k tejto stránke „smiechu“. Pokiaľ tu takéto texty absentovali, potom je zbierka – podľa názoru M. Tesařa – skutočne výsledkom *výberového výskumu* Sušila, ktorý bol navyše knázom. Pre obdobie vzniku zbierky bol takýto prístup, samozrejme, charakteristický.

V inak zaujímavom texte H. Bretfeldovej *Ambivalence veselí a žalu na životných křížovatkách a jejich reflexe v textech lidových písní Valašska a Hornácka* mi zase chýbalo explicitné vyjadrenie autorky k časovému vymedzeniu sledovaného materiálu, ako aj k charakteru prameňov: piesňové zbierky, CD nosiče apod. – okrem iného tiež z hľadiska rozlíšenia primárnych a sekundárnych prameňov. Vedeckú hodnotu práce znižuje fakt, že citované ukážky nie sú identifikované s prameňmi.

Na záver iba konštatovanie, že „ná-měšťský“ zborník číslo 6 ako celok prináša pestrý a pútavý pohľad na v mnohom inšpiratívne spôsoby uvažovania príslušníkov rôznych profesií, prichádzajúcich vo svojej práci do kontaktu tak s ľudovou piesňou, ako aj s ňou inšpirovanými hudobnými žánrami. Zostavovateľkám i autorom sa podarilo dielo, ktoré zaujímavým spôsobom osviežuje a rozširuje nielen vymedzenú tému „smiech a plač“ o viaceré nové pohľady, materiály i kultúrne a sociálne kontexty a obzory.

Eva Krekovičová

VĚRA THOŘOVÁ: LIDOVÉ PÍSNĚ Z HAVLÍČKOBRODSKA. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, p. o., 2009, 221 s.

Písňová sbírka z Havlíčkovobrodská v naší odborné literatuře dosud chýběla a rovněž v souborných edicích byla tato oblast písněmi nepřilíš početně zastoupena. Naštěstí existují rukopisné zápisy, které je možno edičně zpracovat. Na popud ředitele muzea v Havlíčkově Brodě Jiřího Jedličky a díky zpracování vědecké pracovnice akademického pracoviště v Praze Věry Thořové, za finanční podpory Ministerstva kultury, byla tato meze úspěšně zaplněna. Recenzovaná edice představuje dva písňové soubory. První pramen pochází z roku 1910 a pořídila ho sběratelka Božena Koutníková v obci Jitkov u Havlíčkova Brodu. Druhým zdrojem je rukopisná sbírka, kterou shromáždila v padesátých letech 20. století při svých terénních výzkumech editorka V. Thořová v okolí Havlíčkova Brodu a Přibyslavi. Oba písňové soubory jsou součástí fondů pražského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR, v.v.i. V edici jsou k nim připojeny tři písně od Lucie Honzigové z Havlíčkova Brodu.

První fond obsahuje nejen lidové písně, ale také zlidovělé, kramářské a jiné skladby umělého původu, např. oblíbené módní italské melodie. Zaznamenané jsou i tance, sběratelkou označené jako klatovky. Ve skutečnosti jde o různé figurální tance, tedy tance, z nichž každý je spojován s jedinou konkrétní melodií. Pokud jde o druhy, jsou zastoupeny hlavně písně milostné a žertovné, několik svatebních, epických je poskrovnů, chybějí např. koledy. Sbírkou je dokladem reálného zpěvního repertoáru české části Horácka, zahrnujícího nejen folklorní písně, ale také řadu skladeb umělé proveniencce.

Ve sběru V. Thořové z let 1958–1959 jsou soustředěny výsledky stacionárního výzkumu provedeného u desítek interpretů různého stáří. Pro edici byly použity zá-

znamy ze čtrnácti lokalit od více než dvaceti zpěváků. Příslušníci nejstarší generace zjevně ještě ovládali folklorní písně, které mladá generace ze svého repertoáru už vypustila. Tento druhý, vědeckým způsobem provedený výzkum přinesl, ve srovnání s materiálem B. Koutníkové, odlišný, rozmanitější materiál. Vedle balad byly zapsány také různé písně obřadní, jako vánoční koledy, písně spojené se Smrtnou nedělí, dále písně provázající Velikonoce, masopust nebo svatební obřad. Byl shromážděn rovněž repertoár oblíbených milostných a žertovných písní, vedle tanečních k figurálním tancům. Na základě srovnání vykazují oba zdroje rozdílné znaky. Editorka to dává do souvislosti se sociálním postavením interpretů. Vyšší vzdělání u pozdější, mladší skupiny informátorů vedlo k náročnějšímu výběru a k uvědomělému upřednostňování tradičních lidových písní. Jde rovněž o důsledek odborného sběratelského přístupu k záznamu repertoáru. Cílenými otázkami byl soustředěn především na okruh lidových písní. Sama editorka se tak vyslovuje o svém způsobu vedení výzkumu při záznamu zpěvu, kdy zapisovala zejména tzv. starodávné písně – jak je označovali sami zpěváci. Jiné, pozdější záznamy z tohoto regionu nejsou známy, i když nelze zcela vyloučit jejich existenci v soukromých fondech.

V úvodním textu seznamuje V. Thořová s osobností sběratelky Boženy Koutníkové, která žila v letech 1876–1942. Zapisovala v Jitkově, u svých příbuzných z jižních Čech a u řady dalších zpěváků na různých místech v Čechách. Zaznamenala celkem 246 písní, z nichž polovinu zachytila právě na Havlíčkovobrodsku a ty pak poslala do Prahy tehdejšímu Pracovnímu výboru pro českou lidovou píseň. Pracovní výbor působil v rámci sběratelské akce Das Volkslied in Österreich, která probíhala od roku 1905 do skončení první světové války. Sběratelka byla poučená instrukcemi výboru, který určoval, co se má zapisovat, uměla sama zaznamenat slovesnou i hudební složku písně. Její sběr obsahuje písně z reper-

toáru jediné interpretky Marie Špiclové z Jitkova, zpěvačky s rozsáhlým repertoárem různých písní. Z nich V. Thořová vybrala pro edici sedmdesát devět písní, další zaznamenané písně jsou do publikace zahrnuty v podobě soupisu textových incipitů, připojen je i seznam incipitů zapsaný sběratelkou jen v této formě (Nezachycovala v těchto případech celé texty a nápěvy, protože šlo o obecně známé písně).

Ze sběru V. Thořové bylo vybráno šedesát písní. K nim editorka připojila stručné srovnávací komentáře, v nichž jsou cenné informace o schopnostech interpretů a o jejich zpěvním projevu, což jsou údaje, které ve sbírkách nacházíme zřídka. Z komentářů plyne, že řada písní patřila ke společnému repertoáru Čech, varianty některých najdeme také na Moravě. Objevují se i zajímavé kontaminace, např. spojení zlidovělé „moravské hymny“ Ludvíka Dietricha *Moravo, Moravo* a lidové *Bude vojna, bude* (známé pod názvem „Utonulá“ především z úpravy Pavla Křížkovského, v recenzované sbírce č. 48). Jsou zapsány i místní oblíbené písně, např. č. 108, jak plyne z poznámky „zahrajte tu naši“ nebo místní verze legendy o noclehu Panny Marie, šířené kramářskými tisky (č. 83). Nechybí popisy tanců u tanečních písní, zachyceno je několik tanců se střídavým taktem. Sbírka dokládá souvislosti písní od sebe značně vzdálených, např. nápěv písně č. 32, který je zcela shodný s nápěvem lašské písně *Už mně koně vyvádějí*. Další píseň (č. 37) má svoji dobu zase pouze na Slovensku. A publikovaný materiál pochopitelně skýtá možnost dalších zajímavých konfrontací.

Edice je vybavena mapou sběrů, fotografiemi, je připojen abecední seznam písní otištěných i do sbírky nezahrnutých, který poskytuje přehled o celkovém množství zapsaných písní v uvedených sběrech. Sbírka významně doplňuje dosud publikovaný materiál z dalšího českého regionu o cenné doklady zpěvní tradice staré šedesát až sto let.

Marta Toncrová

INTERNATIONAL LIBRARY OF AFRICAN MUSIC (ILAM)

Mezinárodní knihovna africké hudby se nachází v malém areálu uprostřed zeleně jihoafrického města Grahamstown. Nenápadné místo, kde odpočívají nesmírně cenné terénní nahrávky subsaharské africké hudby, kde je umístěna sbírka hudebních nástrojů a kde jsou připravovány odborné publikace i vzdělávací projekty – International Library of African Music, zkráceně ILAM.

Grahamstown, ostrůvek Anglie v Africe, byl založen Brity v roce 1812 jako první vojenská základna a útočiště britských osadníků. Nachází se ve Východním Kapsku, ve vnitrozemí, ale nedaleko Indického oceánu, asi 130 km od pří-

stavního města Port Elizabeth. Ve městě jsou desítky kostelů, předměstské školy, univerzita, viktoriánské budovy i továrna na výrobu hudebních nástrojů African Musical Instruments, která se specializuje především na výrobu kalimb, marimb a jednohlasých rohů.

Knihovnu založil v roce 1954 britský etnomuzikolog Hugh Tracey (1903–1977), který začal nahrávat hudbu afrických domorodců již od konce 20. let. Byl opravdovým průkopníkem terénního nahrávání (field recordings), vždyť ve třicátých letech ještě ani neexistovaly magnetofony, natož pak přístroje napájené malými přenosnými bateriemi.

Syn Hugh Traceyho Andrew, který knihovnu vedl po otcově smrti, k tomu (v rozhovoru s autorem statě z července 2011) dodává: „*Můj otec začal s vel-*

Hugh Tracey nad svými gramofonovými sériemi. Z katalogu výstavy *For Future Generations*.

mi jednoduchým nahrávacím vybavením v roce 1929. Nahrával na desky z octanu hlinitého, které si stříhal přímo v terénu. Pak využíval všechny dobové technologie tak, jak přicházely. Jediné, co vynechal, byl drát, drátofon. Jsem rád, že nikdy nepoužíval nahrávání na drát. Na pásky a magnetofony přešel už po roce 1948. V pozdější době nahrával i na kazety. Většina nahrávek byla pořízena pomocí zařízení na 220 voltů. Proto bylo potřeba vozit i generátor. Byla to vždycky velká expedice. Aspoň pět lidí a tři nákladáky. Nyní stačí jeden člověk, aby pořídil plně kvalitní zvuk..."

Hugh Tracey musel překonávat řadu dobových společenských a uměleckých předpokladů a jen obtížně prosazoval, že má smysl nahrávat hudbu, která v té době většinovou společnost nezajímala a lid, z něhož vzešla, zase neměl možnost si ji přehrát. Když neměl prostředky pro terénní práci, nechal se zaměstnat v natském rozhlasu a tradiční africkou hudbu soustavně propagoval alespoň tímto způsobem. Po válce získal podporu gramofonové společnosti Erica Galla, s jehož pomocí opět vyrážel do terénu s nahrávacím zařízením a stovky šelakových desek tak mohly spatřit světlo světa. V roce 1948 založil společně s renomovanou antropoložkou Winifred Hornléovou Africkou hudební společnost a začal vydávat ročenku *African Music*. V průběhu roku 1953 přesvědčil univerzitními přednáškami britskou odbornou veřejnost a díky tomu získal granty, k nimž se mu podařilo přidružit i jihoafrické sponzory z oblasti těžebního průmyslu. Mezinárodní knihovna africké hudby v Grahamstownu byla logickým vyústěním jeho snah. Konečně měl nezávislou instituci pro realizaci svých vizí. Od šedesátých let spolupracoval i s americkými univerzitami a sponzory. Knihovnu vedl až do své smrti v roce 1977.

Dnes je knihovna součástí rozlehlého kampusu Rhodes University. Stěny několika nevelkých místností jsou ověšeny hudebními nástroji z nejrozličnějších míst střední a jižní Afriky. Stovky hudebních

nahrávek jsou pečlivě popsány v katalozích. Posláním knihovny zůstávají dokumentace a archivace, výzkum, vydávání publikací, pedagogická činnost i širší kulturní a společenský přesah. U knihovny je malý amfiteátr, kde probíhají veřejná vystoupení.

Andrew Tracey vedl knihovnu až do roku 2005. Nyní je ředitelkou Diane Thramová.

Díky H. Traceymu má svět záznamy, které by se dnes již nedaly nahrát, protože v této podobě zkrátka neexistují. Převládala je civilizace, změny životního stylu, globalizace.

K odkazům Traceyho patří i samotné pojetí lidové africké hudby. Vnímá ji jako stále se vyvíjející a živoucí uměleckou formu. Proto nahrával i projevy, které by z dnešního pohledu spadaly spíše do kategorie world music. Oblíbil si hudební nástroj mbiru - palcové piano ze Zimbabwe a Zambie (což byla první místa jeho pobytu v Africe na počátku dvacátých let) a později navrhl výrobu její modernější adaptace – kalimby, jejíž různé druhy ladění jsou kompatibilní i pro hru neafrické hudby. Továrna African Musical Instruments vyrábí celou řadu typů těchto kalimb, včetně chromatických variant a elektrifikovaných modelů.

Přínos H. Traceyho shrnuje výstava *For Future Generations*, která probíhá v grahamtownském Albany History Museum. Představuje řadu dokumentárních fotografií a údajů z nahrávání v terénu i ve studiích v průběhu desetiletí, vybrané zvukové záznamy i sbírku vybraných hudebních nástrojů. K výstavě byl též vydán pěkný stejnojmenný katalog. Lze jej objednat i v knihovně, kde jsou k mání rovněž další publikace, např. Traceyho knížky *African Dances of the Witwatersrand Goldmines*, výbor 100 textů v jazyce Zulu *Lalela Zulu* a další. Nahrávky jsou nyní v knihovně dostupné na CD i v elektronické podobě. Patří mezi ně například set 22 CD *Historical Recordings*, set 25 CD *Music of Africa Series*, 218 CD série *Sound of Africa* a řadu dalších projektů.

O významu a nabídce Mezinárodní knihovny africké hudby si můžete nejlépe udělat představu z jejích internetových stránek. Na webu <http://www.ilam.ru.ac.za> můžete nalézt mnoho informací aktuálních i historických a objednat si hudební nosiče, publikace a další služby.

Aleš Opekar

ZÁVĚREČNÁ ZPRÁVA O REALIZACI PROJEKTU IDENTIFIKACE A DOKUMENTACE TRADIČNÍ LIDOVÉ KULTURY V ČESKÉ REPUBLICCE

Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice, kterou vláda přijala svým usnesením č. 571 ze dne 11. června 2003, stanovila jako jeden ze svých nejdůležitějších úkolů realizaci projektu identifikace a dokumentace současného stavu tradiční lidové kultury v České republice. Identifikací bylo chápáno především vytvoření informačního systému, který má poskytnout přehled o výskytu a stavu živých projevů a artefaktů tradiční lidové kultury ve všech regionech České republiky. Na jejím základě pak má být realizována podrobná dokumentace usilující o uchování a ochranu tradiční lidové kultury, její prezentaci a šíření poznatků o ní. K realizaci tohoto záměru bylo nutné shromáždit podle jednotné metodiky údaje o vybraných kulturních projevech a na jejich základě postupně vytvářet přehlednou databázi.

V roce 2004 byla odbornou pracovní skupinou ve složení Jan Blahůšek, Daniel Luther, Jana Pospíšilová, Miroslav Válka, Lucie Uhlíková, Martina Pavlicová, Hana Dvořáková, Roman Doušek, Eva Večerková, Vladimíra Jakoubčová, Karel Altman, Martin Šimša, Helena Mevaldová, Jiří Woitsch, Roman Tykal, Jitka Matuszková, Alena Křížová, Petra Mertová, Ilona Vojancová, Jiřina Veselská, Daniel Drápala a Alena Kalinová (kon-

zultanti Vlasta Ondrušová, Ivo Frolec) sestavenou Národním ústavem lidové kultury zpracována koncepce dokumentace tradiční lidové kultury rozdělená do čtyř částečně se prolínajících etap:

1. vytvoření hesláře pojmů (2004–2006), zpracování konkrétních dotazníků (2006–2009),
2. výzkum ve spolupráci s krajskými pověřenými pracovišti u lokálních autorit v jednotlivých krajích České republiky (2006–2010)
3. výzkum u běžné populace České republiky (2007–2010).

Ad 1) Heslář pojmů tradiční lidové kultury v ČR byl vydán v roce 2006 jako metodologický materiál pod názvem *Identifikace a dokumentace jevů tradiční lidové kultury v České republice* a na jeho sestavení se podíleli členové pracovní skupiny, která připravovala uvedenou koncepci dokumentace tradiční lidové kultury.

Ad 2) Tito odborníci se rovněž podle svého zaměření podíleli na přípravě dotazníků:

Pro rok 2006 byl připraven dotazník tematicky zaměřený na *folklor a tradiční způsoby obživy*, v roce 2007 na *lidovou religiozitu, sídlo, dům a bydlení*, v roce 2008 na *obyčejové tradice*, v roce 2009 na *lidovou stravu, dopravu, obchod, trh a lidový oděv* a v roce 2010 na *společenské vztahy a výtvarnou kulturu*. Dotazníky zaměřené na běžnou populaci

tematicky odpovídaly, jen zařazení jednotlivých témat do konkrétních let se v závislosti na objemu finančních prostředků uvolněných pro výzkum mírně lišilo (viz Ad 4).

Ad 3) Pro praktické provádění výzkumu spolupracoval Národní ústav lidové kultury s regionálními odbornými pracovišti, jenž krajské úřady pověřily péčí o tradiční lidovou kulturu v jednotlivých krajích České republiky. Krajská pověřená pracoviště v rámci projektu realizovala sběr dat. Pro sběr informací byly použity dotazníky v listinné podobě, od roku 2007 také ve formě elektronické. Výzkum realizovala krajská pracoviště podle vlastního rozhodnutí, např. oslovením zástupců jednotlivých obcí, nebo konkrétních informátorů dopisem či telefonicky. Některá pracoviště zajistila pro sběr dat vlastní tazatele.

Pro statistické a sociologické zpracování dat získaných z jednotlivých výzkumů byla po konzultaci s profesorem Tomášem Sirovátkou vybrána společnost FOCUS – Centrum pro sociální a marketingovou analýzu, spol. s r.o. z Brna. Tato společnost podala návrhy řešení, které byly včetně finančního plánu konzultovány mezi Ministerstvem kultury a Národním ústavem lidové kultury. Společnost FOCUS zajistila kromě analýzy dat a zpracování závěrečných zpráv i tisk dotazníků (každoročně v nákladu 7000–7700 ks).

V tabulce je uveden statistický přehled strukturovaný podle jednotlivých let a témat výzkumu, počtu shromážděných dotazníků a procentuálního vyjádření návratnosti (vypočítáno podle počtu městských a obecních úřadů v České republice, kterých je na základě dostupných údajů Českého statistického úřadu přibližně 6400 – přesný údaj se každoročně proměňoval).

Ad 4) V roce 2007 byl ve spolupráci se společností FOCUS připraven dotazníkový výzkum zaměřený na běžnou populaci České republiky shrnující témata *folklor a lidová religiozita*, v roce 2008 byl tento výzkum zaměřen na *obyčejové tradice*, v roce 2009 na *lidovou stravu, dopravu, obchod, trh, lidový oděv, způsoby zaměstnání a obživy*. V letech 2007 a 2008 byly výzkumy realizovány u 1300 respondentů, v roce 2009 u 1314 a v roce 2010 pak u 1273 respondentů.

Výstupy z jednotlivých ročníků výzkumu jsou shrnuty v závěrečných hodnotících zprávách, jejichž výčet je uveden v kapitole Dokumenty. Zprávy jsou badatelsky přístupné v archivu Národního ústavu lidové kultury. Kromě celkové zprávy shrnující výzkum za Českou republiku byly zpracovány také zprávy podle jednotlivých krajů. Ty jsou badatelům k dispozici také v archivech pověřených krajských pracovišť. Databáze vyplněných dotazníků je pak zveřejněna na www.lidovakultura.cz.

Jan Blahůšek

Rok	Téma výzkumu	Vyplněných dotazníků	Návratnost
2006	<i>Folklor a tradiční způsoby obživy</i>	2522	cca 40 %
2007	<i>Lidová religiozita, sídlo, dům a bydlení</i>	3901	cca 61 %
2008	<i>Obyčejové tradice</i>	3888	cca 61 %
2009	<i>Lidová strava, doprava, obchod, trh a lidový oděv</i>	4075	cca 64 %
2010	<i>Společenské vztahy a výtvarná kultura</i>	4199	cca 66 %

NÁRODOPISNÁ REVUE 1/2011

(Revue für Ethnologie 1/2011)

Herausgegeben vom Nationalen Institut für Volkskultur

696 62 Strážnice, Tschechische Republik

Tel. 00420- 518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-Mail: info@nulk.cz

NÁRODOPISNÁ REVUE 1/2011

(Journal of Ethnology 1/2011)

Published by the National Institute of Folk Culture

696 62 Strážnice, Czech Republic

Tel. 00420-518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-mail: info@nulk.cz

Die Ausgabe 3/2011 der Zeitschrift *Národopisná revue* (Revue für Ethnologie) ist den tschechoslowakischen Legionären gewidmet, die während des I. Weltkrieges als eine Truppe von Freiwilligen – Tschechen und Slowaken – im Ausland gekämpft haben. Ferdinand Vrábel erläutert in seiner Studie die Grundfakten über das Phänomen des Söldnerwesens (*Die Geschichte der tschechoslowakischen Legionen*). Jan Rychlík berichtet anschließend über die eigentliche Forschungstätigkeit zu dieser Problematik (*Legionen und Legionäre in der tschechischen und slowakischen Tradition und Historiographie*). Dalibor Vácha skizziert in seinem Aufsatz dieses Thema aus interdisziplinärer Sicht und bringt konkrete Beispiele aus dem Leben tschechoslowakischer Legionäre (*Im Fernen Osten. Alltagssorgen tschechoslowakischer Legionen in Russland*). Einzelne Schicksale beschreiben anhand von konkreten Tagebüchern und des Briefwechsels die Autoren Jan Kincl, Svatopluk Valníček und Ferdinand Vrábel (*Erinnerungen, Notizbücher und Tagebücher der Legionäre*). Die ganze Thematik wird durch den Beitrag *Der Volksgeigenbauer Martin Kuča aus Strážnice (1888–1967)* von Jiří Höhn ergänzt.

Mit Legionen und Legionären befasst sich auch die Rubrik „Fotografische Rückblicke“ (Autor: Martin Šimša). In der Rubrik „Das Gespräch“ befragen sich gegenseitig zwei Ethnologen, die diesjährigen Jubilare – Miroslav Válka (*1951) und Miloš Melzer (*1941). In weiteren regelmäßigen Rubriken erscheinen Berichte über Konferenzen, Ausstellungen, Festivals sowie Besprechungen neuer Bücher.

Journal of Ethnology 3/2011 is devoted to Czechoslovak legionnaires who fought in World War I. as volunteer corps of Czechs and Slovaks abroad. In his study, Ferdinand Vrábel explains the main data on this phenomenon (*The Czechoslovak Legion Story*), the contribution by Jan Rychlík (*Legions and Legionnaires in Czech and Slovak Tradition and Historiography*) includes the research work into this issue. In his essay, Dalibor Vácha sketches the theme from the standpoint of interdisciplinary positions, paying attention to concrete life stories of Czechoslovak legionnaires (*In the Far East. A Probe into Everyday Life of Czechoslovak Legionnaires in Russia*). Authors Jan Kincl, Svatopluk Valníček and Ferdinand Vrábel write about legionnaires' fortunes based on personal diaries and correspondence (*Legionnaires' Memories, Memo Books and Diaries*). The material part of the issue is completed by contribution *Folk violin-maker Martin Kuča from Strážnice (1888–1967)* by Jiří Höhn.

Stopping with Photos (author Martin Šimša) focuses on the legionnaire theme as well. In Interview section, two ethnologists – Miroslav Válka (born 1951) and Miloš Melzer (born 1941), celebrating their anniversaries in this year, interview each other. Other regular columns include reports from conferences, exhibitions, festivals, and reviews of new books.

NÁRODOPISNÁ REVUE 3/2011, ročník XXI

(XLVIII. ročník Národopisných aktualit)

Vydává Národní ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR (IČ 094927)

Národopisná revue je odborný etnologický recenzovaný časopis, vychází čtyřikrát ročně, vždy na konci příslušného čtvrtletí. Pravidla recenzního řízení i veškeré další informace pro autory příspěvků jsou zveřejněny na internetových stránkách časopisu <<http://revue.nulk.cz>>.

Periodikum je evidováno v mezinárodních bibliografických databázích ERIH (European Reference Index for the Humanities), AIO (The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute), GVK (Gemeinsamer Verbundkatalog), IBR (Internationale Bibliographie der Rezensionen geistes- und sozialwissenschaftlicher Literatur) + IBZ (Internationale Bibliographie geistes- und sozialwissenschaftlicher Zeitschriftenliteratur), RILM (Répertoire International de Littérature Musicale), CEJSH (Central European Journal of Social Sciences and Humanities) a Ulrich's Periodicals Directory.

REDAKČNÍ RADA: Mgr. Jan Blahůšek, Ph.D., PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., PhDr. Hana Dvořáková, doc. Mgr. Juraj Hamar, CSc.
doc. PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist, PhDr. Vlasta Ondrušová,
doc. PhDr. Martina Pavlicová, CSc., PhDr. Karel Pavlišník, CSc., PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D.,
doc. Mgr. Daniela Stavělová, CSc., Mgr. Martin Šimša, PhDr. Zdeněk Uherek, CSc.,
PhDr. Lucie Uhlíková, Ph.D., PhDr. Marta Ulrychová, Ph.D., PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

MEZINÁRODNÍ REDAKČNÍ RADA: prof. PhDr. Anna Divičan, CSc. hab. (Maďarsko), Dr. László Felföldi (Maďarsko),
Mag. Dr. Vera Kapeller (Rakousko), prof. Dragana Radojičić, Ph. D. (Srbsko),
prof. Mila Santova (Bulharsko), prof. Dr. habil. Dorota Simonides, Dr.h.c. (Polsko),
Dr. Tobias Weger (Německo)

Šéfredaktor: Jan Krist

Redaktorka: Martina Pavlicová

Výkonná redaktorka a tajemnice redakce: Lucie Uhlíková

Výtvarná spolupráce: Dana Chatrná

Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

Datum vydání: 30. září 2011

ISSN 0862-8351

MK ČR E 18807

